

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Folklor İnstitutu

İZAHLI

MUĞAM

LÜĞƏTİ

- 359f -

ƏSƏRİN MÜDƏRİSİ: N.Ə.ƏSƏDOĞLU
LİT. QURUMU
TƏYDİRƏN MƏSULU: M.Ə.ƏSƏDOĞLU

Bakı - 2015

Redaksiya heyəti:

Akif Əlizadə

Firəngiz Əlizadə

İsa Həbibbəyli

Teymur Kərimli

Fərhad Bədəlbəyli

Siyavuş Kərimi

Ərtegin Salamzadə

Muxtar İmanov

Layihənin rəhbərləri:*İsa Həbibbəyli* - AMEA-nın həqiqi üzvü*Fərhad Bədəlbəyli* - SSRİ və Azərbaycan xalq artisti, professor**Tərtibçilər:** *Tariyel Məmmədov* - əməkdar incəsənət xadimi,

sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor

Cavanşir Quliyev - əməkdar incəsənət xadimi, professor**Ön sözün müəllifi:** *Tariyel Məmmədov* - əməkdar incəsənət xadimi,

sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor

Elmi redaktorlar: *Muxtar İmanov* - AMEA-nın müxbir üzvü*Nailə Rəhimbəyli* - AMEA Folklor İnstitutu "Musiqi folkloru" şöbəsinin müdiri, sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru**Rəyçi:** *Sevil Fərhadova* - AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu "Muğamşünaslıq" şöbəsinin müdiri, sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru**İngilis dilinə tərcümə edən:** *Vəfa İbrahimova* - AMEA Folklor İnstitutu "Mərasim folkloru" şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*Kitab Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu Elmi Şurasının qərarı ilə (11.12.2014, №8) çap olunur.***İzahlı muğam lüğəti. Bakı, "OL" NPKT, 2015, 214 səh., illüstrasiyalarla**

Azərbaycan muğamı dünyanın mənəvi dəyərlər sisteminin ən nadir incilərindəndir. Azərbaycan muğam irsinin qorunub gələcək nəsillərə çatdırılması və dünyada tanınması bizim mənəvi borcumuzdur. Təqdim etdiyimiz növbəti muğam layihəsinin ali missiyası da məhz bundan ibarətdir.

Kitab iki hissədən ibarətdir. I hissə muğam terminlərinin şərhinə həsr olunmuşdur. "Azərbaycan muğamı - kolleksiya" adlanan II hissədə isə muğamın ayrı-ayrı janr və növlərinə aid nümunələr toplanmışdır.

Kitab musiqişünaslar, folklorşünaslar, bəstəkarlar, musiqi ifaçıları, ali və orta ixtisas musiqi məktəblərinin müəllimləri və tələbələri, həmçinin Azərbaycanın şifahi ənənəli musiqi yaradıcılığı ilə maraqlanan oxucular üçün nəzərdə tutulur.

M 4905010000 / sifarişlə
A-016-04-15

ISBN 978-9952-494-45-7

Tariximiz zəngindir. Xalqımız əsrlər boyu böyük sınaqlardan, çətinliklərdən keçmiş, ancaq öz mənliliyini, öz milliliyini, öz dilini itirməmişdir.

Heydər Əliyev

ÖN SÖZ

Elə maddi və mənəvi sərvətlər var ki, onlar əsrlərdən bəri cilalanaraq, nəsildən-nəslə keçərək müasir dövrün tükənməz mədəni xəzinəsinə çevrilmişdir. Şərq musiqi professionallığına və şifahi ənənələrə əsaslanan muğam məhz belə bir sənət abidəsidir.

Ənənəvi klassik musiqi mədəniyyətimizin əsas irsini təşkil edən muğam sənəti hər zaman özünəməxsus xüsusiyyətləri, musiqisinin professionallığı, estetik baxımdan mükəmməlliyi, həyatiliyi və dünyəviliyi ilə seçilmişdir. Azərbaycan muğam ifaçılığının əsrlərlə cilalanmış vokal və instrumental ifa texnikası, musiqi təfsirinin səciyyəvi üslub xüsusiyyətləri, milli alətlərimiz tar, kamança, qavalın qovuşuğundan yaranan xüsusi rəng çaları bu sənəti zirvələrə qaldırmışdır. Qədim dövrlərdən muğama xas olan improvizə xüsusiyyəti Şərq mədəniyyətinin bu təkrarolunmaz sərvətini fərqləndirən cəhətlərdən biri olmuşdur.

Hər bir xalqın mədəniyyətinin inkişafı bu mədəniyyətin qayğıkeşliklə qorunmasından çox asılıdır. Ulu öndərimiz, ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin Respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrlərdə mədəniyyətimizin, incəsənətimizin, ədəbiyyatımızın, elmimizin və təhsilimizin inkişafı sahəsində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsinə və qorunub saxlanmasını həmişə mühüm bir vəzifə kimi irəli sürmüş və bu vəzifəyə uyğun olaraq muğam sənətinin inkişafı istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Heydər Əliyev ənənələrini layiqincə davam etdirən möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev, YUNESKO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, millət vəkili Mehriban xanım Əliyeva da muğam sənətinə böyük diqqət və qayğı ilə yanaşaraq bu sənətin dünya səviyyəsində təbliğinə geniş imkan və şərait yaradırlar. Respublikamızda təşkil edilən beynəlxalq musiqi festivalları, vaxtaşırı həyata keçirilən muğam layihələri, o cümlədən "Muğam ensiklopediyası" layihəsi və muğam simpoziumlarının təşkili yaradılan imkan və şəraitin mühüm göstəriciləridir.

İnanırıq ki, «İzahlı muğam lüğəti»ndə muğama aid terminlərin şərhı, XIX-XX əsrlərdə yaşayıb-yaratmış muğam ifaçılarının fotoları və onların səs kolleksiyası muğamsevərlərin böyük marağına səbəb olacaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlərdə milli musiqi kulturologiyası sahəsində bizim təqdim etdiyimiz səpkidə, yəni ayrıca çap olunmuş şəkildə muğam lüğəti mövcud deyil. Təqdim olunan layihədə muğam mədəniyyətinin əsas meyarları nəzərə alınmışdır. Layihədə əhəmiyyətli mənbələrdən, o cümlədən dahi bəstəkarımız Ü.Hacıbəylinin “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları”, Ə.Bədəlbəylinin “İzahlı monoqrafik lüğət”, A.Əliverdibəyovun “Rəsmli musiqi tarixi” və H.Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi ilə həyata keçirilən “Muğam ensiklopediyası” kimi qiymətli mənbələrdən istifadə olunmuşdur. Layihənin ideyasının əsasını muğamın həm terminoloji izahı, həm də muğamların musiqi təcəssümü təşkil edir. “İzahlı muğam lüğəti”nin hazırlanması Azərbaycan musiqisində terminşünaslıq sahəsində mövcud olan böyük bir boşluğun doldurulmasına doğru yönələn əhəmiyyətli addımlardan biri kimi qiymətləndirilə bilər.

“İzahlı muğam lüğəti”nin əsas məziyyətlərindən biri də burada muğam dünyası haqqında dolğun təsəvvür yaradan mətbu məqalələrin yer alması, muğam terminlərinin Azərbaycan dili ilə yanaşı, ilk dəfə olaraq ingilis dilində izahlarının verilməsidir. Layihənin Azərbaycan və ingilis dillərində həyata keçirilməsi bu lüğətin dünya səviyyəsinə çıxma bilməsinə əlverişli zəmin yaradır.

A

AĞI. Ağlaşma zamanı avazla oxunan nisgilli sözlər.

ALƏT. Musiqi aləti. Müəyyən tembrli musiqi səsləri əldə etmək üçün xüsusi qurğu. Musiqi alətləri seçmə imkanlarına və quruluş xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Simli musiqi alətləri - simlərin səsləndirilməsi üsullarına görə növlərə bölünür: kamanlı alətlər - skripka, alt (viola), violonçel, kontrabas; dartımlı alətlər - arfa; mizrablı alətlər, zərbli alətlər. Azərbaycan xalq musiqi alətləri: simli alətlər: tar, saz, ud, tənbur (mizrablı alətlər); kamança (kamanlı alət); qanun, çəng (dartımlı alətlər); səntur (simli-zərbli alət) və s. nəfəs alətləri: zurna, tütək, ney, balaban və s.; zərb alətləri: nağara, qoşa nağara, qaval, dəf və s.

ALƏTŞÜNASLIQ. Musiqi alətlərinin quruluşunu, texniki xüsusiyyətlərini və ifaçılıq imkanlarını öyrənən elm.

ALT MİZRAB. Mizrabla çalınan simli musiqi alətlərində (tar, saz, ud) çalğı üsulu. Bəzən buna “tərs mizrab” da deyilir. Mizrabın sim üzərinə aşağıdan yuxarı vurulmasından ibarətdir. Çox vaxt notlar üzərində V işarəsi ilə qeyd edilir.

ANSAMBL (fr.:ensemble - birgə, birlikdə). İki və daha artıq musiqiçidən ibarət olan, birgə musiqi əsərini ifa edən qrup. Musiqiçilərin sayına görə ansambl duet, trio (terset), kvartet, sekstet, septet, oktet, nonet, desimet ola bilər; ansambl termini, həmçinin, xor və orkestrlərə də aid edilir. Azərbaycan milli musiqi ifaçılığında muğam ansamblları, xalq çalğı alətləri ansamblları əsas yer tutur. Muğam ansamblına “xanəndə və sazəndə dəstəsi” və yaxud “muğam üçlüyü” deyilir. Bu ansambl xanəndə, tarzən və kamança çalanlardan ibarətdir. Bəzən muğam ansamblına nağara və balaban da əlavə edilir. Xalq çalğı alətləri ansamblı xalq

ifaçılığında istifadə olunan simli (tar, kamança, saz, qanun, ud), nəfəsli (zurna, balaban, ney), zərb (nağara, qoşa nağara) alətlərindən ibarətdir.

ARAÇALĞI. Xalq musiqisində istifadə olunan termin; vokal-instrumental musiqi janrlarında - zərbi muğamlarda, təsnif və mahnılarda bəndlərarası instrumental ifa.

ARAZBARI. “Şur” kökündə olan zərbli muğamlardan biri. Ölçüsü 3/4-dür. Solo və xorla oxunur. Poetik mətni xalq bayatılarından ibarətdir. Hər bəndin sonunda “ay zalım” sözləri təkrarlanır. Aşıq havası kimi ustad aşıqların irsinə daxildir. Ü.Hacıbəylinin “Leyli və Məcnun” operasının V şəklinin əvvəlində “Arazbarı” zərbli muğamının instrumental melodiyasından orkestr epizodunda istifadə olunmuşdur. Sonralar bəstəkarlar tərəfindən müstəqil orkestr pyesi kimi işlənmişdir.

AŞIQ-GUŞ (və ya aşıqi-qoş; mənası: “aşıqların söhbəti”). “Zabul Segah” dəstgahının son guşəsi.

AŞIX. Simli musiqi alətinin qolunda simlərin sarıldığı balaca paya.

AVAZ. 1. Musiqinin nəğməkar səsi ilə ifa edilməsi (f.: avazi-bəm - aşağı səs, bas);

2. Müasir vokal - instrumental musiqidə nəğməkar partiyasına aid olan not sətri;

3. Səs, səda.

AVAZAT. Şərqi klassik musiqisində məlum 12 muğamdan (Üşşaq, Nəva, Busəlik, Rast, Əraq, İsfahan, Zirəfkənd, Büzürg, Zəngülə, Rəvahi, Hüseyni, Hicaz) əlavə 6 dəstgahın (Qəveşt, Gərdaniyyə, Səlmək, Novruzi, Mayə, Şahnaz) məcmusu.

AVAZI-NAQİS. Muğam şöbəsinin sonunda ifa olunan cümlə, tamamlayıcı kiçik instrumental epizod.

AVAZI XOŞ ULU MUĞAM. Konsert layihəsi.

AVAZƏ. Mahnı.

AVAZƏXAN. Müğənni.

AYAQ ETMƏ. Musiqi mətləbini qurtarıb başlanğıc kökünə (mayəyə) qayıtmaq prosesi; kökünə qayıtmaq. Muğam dəstgahının sonunda “mayəyə ayaqetmə” bir qədər geniş olur və koda tipli musiqi qurumunu əmələ gətirir.

AZƏRBAYCAN. “Rast”, “Şur”, “Çahargah” dəstgahlarının tərkibində olan şöbələrdən biri, xalq rəqsi, “Bayatı-Kürd” və “Şahnaz” muğamlarının tərkibində ifa olunan son şöbə.

AZƏRBAYCAN XALQ ÇALĞI ALƏTLƏRİ ANSANBLI. Müxtəlif xalq çalğı alətlərindən təşkil olunmuş ansambl: tərkibinə simli (tar, ud, saz, kamança, qanun), nəfəsli (zurna, balaban, tütək) və zərbli (nağara, qoşa nağara, şaxşax və s.) musiqi alətləri qrupları daxildir. Müxtəlif ansamblalarda bu qruplardakı alətlərin sayı dəyişilə bilər. Xalq çalğı alətləri ansamblının repertuarı muğam, təsnif, rəng, xalq mahnı və rəqslərindən ibarət olur. Xalq çalğı alətləri ansamblarının əsas xüsusiyyəti şifahi ənənə əsasında (notsuz) ifa tərzindən ibarətdir. Respublikada kollektivlərin sayı çoxdur. Onlardan Əhməd Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansamblı, Baba Salahov adına “Araz” xalq çalğı alətləri ansamblı, Əhsən Dadaşov adına “Xatirə” xalq çalğı alətləri ansamblı və respublikamızın müxtəlif şəhərlərində, rayon mərkəzlərində, ali və orta ixtisas məktəblərinin, mədəniyyət saraylarının nəzdində fəaliyyət göstərən ansamblar qeyd oluna bilər.

AZƏRBAYCAN XALQ ÇALĞI ALƏTLƏRİ ORKESTRİ. Tərkibi, əsasən, xalq çalğı alətlərindən ibarət olan, notla çalan musiqi kollektivi. Orkestrin partitura sxeminə: nəfəsli alətlər-balabanlar (I,II,III,IV), tütək, zurna, klarnet, qoboy, fleyta; zərb alətləri - qaval, nağara, qoşa nağara; simli - kamanlı alətlər - kamança, kontrabas; simli - mizrablı alətlər - tar (I,II,III), saz (I,II), qanun, bas - tar (dütar -bas), ud, fortepiano daxildir. İlk dəfə bu orkestri Üzeyir Hacıbəyli (1931) yaratmışdır. Bu orkestr üçün ilk əsərləri də (“Çahargah” və “Şur” fantaziyaları) Üzeyir bəy yazmışdır. Sonralar bu orkestrə qoboy, fortepiano və başqa alətlər daxil edilib.

AZƏRBAYCAN XALQ MUSIQİSİNİN ƏSASLARI. Ü.Hacıbəylinin Azərbaycan lad-məqam sisteminin öyrənilməsinə aid sanballı tədqiqat əsəri. İlk dəfə 1945-ci ildə Bakıda çap olunmuşdur. Müəllif bu tədqiqatların qayəsini belə səciyyələndirir: “Mənim bu əsərim Azərbaycan xalq musiqisinin əsas cəhətlərini öyrənmək üçün nəzəri bir vəsait və Azərbaycan ladları əsasında musiqi yazan bəstəkarlara bir yaradıcılıq köməyidir”. Bu monoqrafiya pedaqoji baxımdan tədris materialı kimi də qiymətlidir. Artıq 50 ildir ki, onun əsasında “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” kursu ADK-nın bütün fakültələrində, həmçinin musiqi texnikumlarında və musiqi məktəblərində tədris edilir. Monoqrafiya indiyədək Bakıda dəfələrlə nəşr olunmuşdur: 1945 (rus dilində); 1957, 1962, 1965 (Azərb. dilində); 1985, 2010 (Azərb., rus, ingilis dillərində); elektron kitabı kimi: <<http://musbook.musigi-dunya.az>> (Azərb., rus, ingilis dillərində).

B

BABA TAHİR. Muğam guşəsi. “Şur” dəstgahında, “Mayəyi-Şur” şöbəsindən sonra ifa olunur.

BAĞDADI. “Rəhab” dəstgahında “Hicaz” şöbəsindən sonra “Şahnaz”a keçmək üçün istifadə olunan guşə.

BAĞLAYICI HİSSƏ. Əsərin hissələri arasında keçid məqsədi daşıyan kiçik epizod. Muğam dəstgahlarda rənglər, diringələr, bəzən də guşələr bağlayıcı hissə rolunu oynayır.

BAKİ MUĞAM MƏCLİSLƏRİ. XIX əsrdə Bakı şəhərində və Bakı ətrafı kəndlərdə şair və muğamatçıları öz ətrafına toplayan yığıncaqlar. Azərbaycan muğam sənətinin inkişafında Bakı məclislərinin böyük rolu olmuşdur. Bakıdakı böyük musiqi məclisinin rəhbəri Məşədi Məlik Mansurov (1838-1909) öz dövrünün açıq fikirli, istedadlı, mədəni şəxslərindən biri, “musiqiçilər ailəsinin” görkəmli nümayəndəsi olmuşdur. İçərişəhərdəki evinin böyük salonunda öz dövrünün məşhur ziyalıları, sənətkarları yığılırdı. Qarabağdan, Şirvandan, İrandan gələn musiqiçilər bu evin qonağı olurdu. Bu musiqi məclislərində ifaçılıq sənəti barəsində ciddi söhbətlər aparılır, musiqi tarixinə də xüsusi fikir verilir. Muğamların tamam-dəstgah və düzgün oxunmasına xüsusi diqqət yetirilirdi. Məşədi Məlikin təşkil etdiyi musiqi məclisi Bakı musiqiçilərinin bütöv bir nəslini yetişdirib tərbiyə etmişdi. Məşədi Məlikin oğlanları - Məşədi Süleyman və Mirzə Mansur bu ənənəni davam etdirmişlər.

BAL-KƏBUTƏR (hərfi mənası: bal “qanad”, kəbutər “göyərçin”). “Şur” və “Humayun” dəstgahlarının mayəsində hər bir musiqi cümləsini ayrılıqda tamamlamaq üçün (kadans) hər dəfə zildən bəmə doğru kvarta

intervalının özünəməxsus tərzdə çalınmasına (tarda iki dəfə boş ağ simin və sonra bir dəfə boş sarı simin vurulması) əsaslanır. Orta əsr Azərbaycan klassik musiqisində “Rast” və “Rəhavi” dəstgahlarında “Mavərənnəhr” ilə “Hicaz” şöbələri arasında ifa olunan guşə. “Çahargah” muğamının mayəsində ifa olunan instrumental epizod.

BALABAN. Qədim Azərbaycan nəfəslı musiqi aləti. Fındıq, tut, qoz, yaxud ərik ağacından hazırlanır. Silindrik gövdəsi (uzunluğu 280-320 mm) üzərində 9 dəlik (8-I ön, biri isə arxa tərəfdə) olur. Gövdəsinin baş tərəfinə qamışdan ikiqat dirçəkli yastı müştük taxılır. Buna görə el arasında balabana yastı balaban da deyilir. Müştüyün ortasındakı xərək vasitəsilə alətin kökü dəyişdirilir. Balabanın diapazonu kiçik oktavanın sol səsindən ikinci oktavanın do səsinə qədərdir. Yumşaq təsirli, həzin tembrli var. Balabandan həm solo alət kimi istifadə olunur, həm də xalq çalğı alətləri ansamblları və orkestrlərində, aşıq ansambllarında müşayiətedici alət kimi o, əsasən, dəmsaz (ton əmələ gətirən) alət olaraq xüsusi yer tutur. Tanınmış balaban çalanlardan Bəhrüz Zeynalovun adını çəkmək olar.

BARMAQ. Xalq musiqi ifaçılığında istifadə olunan termin. Musiqi aləti ifaçısının fərdi yaradıcılıq üslubu ilə bağlı melodik ibarə, çox kiçik, lakin bitkin instrumental epizod, improvizasiya prosesində yaradılan variant mənasını daşıyır.

BAS ALƏTLƏR. Registrinə görə aşağı, bas kişi səsinə uyğun gələn alətlərin müxtəlif növləri. Orkestrdə qalın səslı alətlər - simfonik orkestrdə: faqot, tuba, kontrabas və s.; xalq çalğı alətləri orkestrində: bas tar, bas balaban və s.

BAS TAR. Tarın ən aşağı registrə malik növü: qalın, bəm səslı simli-dartımlı musiqi aləti. Bas tar quruluşuna görə tarın böyük formasıdır, mizrabı adi tar mizrabından iki dəfə böyükdür. Alətin notları bas açarında yazılır. XX əsrin 60-cı illərində musiqi kollektivlərində bas (bəm) səslərə olan ehtiyacı ödəmək üçün yaradılmışdır (Fərid Fərzəlibəyov tərəfindən).

BAYATI. Xalq şeiri forması. 4 misradan ibarət xalq lirik vokal musiqi janrı.

BAYATI-ƏCƏM. Muğam şöbəsi. Kiçik həcmli “Bayatı-Kürd” muğamının tərkibinə daxil olan ikinci əsas şöbə (əcəm - ərəb olmayan adama deyilir, “əcəmin bayatısı” mənasını verir).

BAYATI-İSFAHAN. “Bayatı-Şiraz” dəstgahının əsas şöbələrindən biri.

BAYATI-KÜRD. “Bayatı-Şiraz”, “Dəşti” muğamlarında, eləcə də müstəqil oxunan muğam.

BAYATI-QACAR. “Düğah”, “Şur” muğamının tərkibində olan əsas şöbələrdən biri.

BAYATI-RACE. Klassik musiqidə “Şur” məqamında olan və “Şur” dəstgahı tərkibində sayılan “Əfşarı (Ovşarı)”nın guşələrindən biri.

BAYATI-ŞİRAZ MƏQAMI. Azərbaycan musiqisində yeddi əsas məqamdan biri (Ü.Hacıbəyli). Quruluşu 1-1-1/2 ton formullu iki tetraşordun k.3 intervalı məsafəsində birləşməsindən ibarətdir; səssırası 9 pilləlidir, IV pillə mayə (tonika) pilləsidir.

Məqamın səssırasının II, IV, VI, VIII pillələri istinad-dayaq pilləsi kimi “Bayatı-Şiraz” muğamının şöbələrinin əsasını təşkil edir; bu məqamda qurulan musiqi nümunələri həmin pillələrə əsaslanır (do “Bayatı-Şiraz” məqamının səssırası).

BAYATI-ŞİRAZ MUĞAMI. Azərbaycan muğam dəstgahlarından biri.

Məcmusu: “Bərdaşt”, “Nişibi-fəraz”, “Bayatı-Şiraz” (“Əbülçəp” guşə), “Bayatı-İsfahan”, “Zil Bayatı-Şiraz”, “Xavəran”, “Üzzal”, “Dilruba” və “Bayatı-Şiraz”a ayaq kimi şöbə və guşələrdən ibarətdir.

Bu muğam dəstgah “sol” “Bayatı-Şiraz” məqam kökündə (tonallığında) ifa olunur. “Bayatı-Şiraz” muğamı öz gözəl, axıcı melodikasına və dərin təsir qüvvəsinə görə musiqiçilər tərəfindən çox zaman “ərusi-musiqi” (“musiqinin gəlini”) adlandırılır. Ü.Hacıbəyli “Bayatı-Şiraz”ı emosional baxımdan qəmli əhvali-ruhiyyə daşıyan muğam kimi xarakterizə etmişdir. B.Mansurov “Bayatı-Şiraz” muğamının müstəqil muğam kimi yalnız XIX əsrin axırlarından mövcud olduğunu və əvvəllər isə “Bayatı-İsfahan” dəstgahı kimi tanındığını söyləyir.

BAYATI-ŞİRAZ MUĞAMININ NOT YAZILARI. “Bayatı-Şiraz” muğamını instrumental şəkildə N.Məmmədov tarzən Əhməd Bakıxanovun ifasından (1962), A.Əsədullayev tarzən Elxan Mirzəfərovun ifasından (2003) nota yazmışdır. Bu muğam əsasında bəstəkarlar müxtəlif janrlı əsərlər, o cümlədən Süleyman Ələsgərov “Bayatı-Şiraz”, Fikrət Əmirov “Gülüstan-Bayatı-Şiraz” simfonik muğamlarını, Nazim Əliverdibəyov a capella (müşayiətsiz) xor üçün “Bayatı-Şiraz” kompozisiyasını və onun orqan üçün işləməsini, Polad Bülbüloğlu “Bayatı-Şiraz” simfoniyasını yaratmışdır.

BAYATI-TÜRK. “Şur” dəstgahı tərkibində “Düğah” “Fili”, “Şikəstə”,

“Camədəran”, “Mehdiyi zərrabi”, “Ruh-ül-ərvah” kimi şöbələri birləşdirən muğam.

BEYTÜS-SƏFA. Ədəbi məclis. XIX əsrin 60-cı illərində Şamaxıda şair Məhəmməd Səfanın evində yaradılmışdı; məclisin adı da bununla əlaqədardır (ərəbcədən tərcümədə Səfanın evi deməkdir). Seyid Əzim Şirvani, Mollağa Bixud, Ağababa Zühuri, Qafar Raqib, Ələkbər Qafil, Molla Mahmud Zuyi və b. şairlər məclisin fəal üzvləri idi. Məclisə Seyid Əzim Şirvani və Mollağa Bixud başçılıq edirdilər. “Beytüs-Səfa” Şuşadakı “Məclisi-üns”, “Məclisi-fəramuşan”, Bakıdakı “Məcməüş-şüəra” ilə sıx əlaqə saxlayırdı. Məclisdə ədəbiyyat, incəsənət, fəlsəfə məsələlərinə dair söhbətlər aparılır, klassiklərin əsərləri mütaliə olunur, onların məşhur şeirlərinə nəzirələr yazılırdı, yeni yaranan qəzəllər xanəndələr tərəfindən oxunaraq yayılırdı.

BƏHR-NUR. “Rast-pəncgah” dəstgahında “Üşşaq”dan sonra, “Humayun” dəstgahında “Bayatı-əcəm” ilə “Şahnaz” arasında ifa olunan guşə.

BƏHR. Musiqi vəzninin təşəkkül sistemi. Əgər vəzn musiqi səslərinin zaman ərzində səslənmə müddəti ilə əlaqədar olan ölçüdəki qarşılıqlı nisbəti ifadə edərsə, bəhr səslərin bu hərəkət ahəngində olan həmin bu nisbətin meyarı vəzifəsini daşıyır və ölçü normasını təsbit və tənzim etmiş olur. Musiqi səslərinin məntiqi, həm də mənalı surətdə təkrarlanması və növbələnməsi (ahəng) üçün bəhr təşəkkülünün olması zəruridir. Ən mürəkkəb, ən qarışıq və ən dolaşlıq görünən vəzn müəyyən bəhr qəlibinə yerləşdirilə bilər.

Sərbəst improvizasiya yolu ilə ifa olunan Azərbaycan muğamlarının bəhri həm olduqca mürəkkəb, həm də tez-tez dəyişəndir.

BƏXTİYARİ. “Şüştər” dəstgahında şöbə.

BƏM. Aşağı registr, aşağı səs, qalın səs.

BƏRBƏT (hərfi mənası: bər - sinə, döş + bət - ördək). Ən qədim Azərbaycan simli musiqi aləti.

BƏRDAŞT. Dəstgahların əvvəlində müqəddimə tərzində çalman kiçik instrumental epizod və yaxud xanəndə tərəfindən təxminən 5 beytlik qəzələ oxunan muğam parçası.

BƏSİT. Əruz vəznindəki bəhrlərdən biridir.

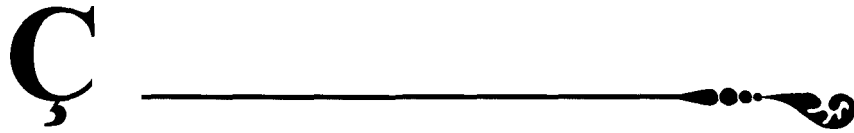
BƏSTƏKAR (lat. compositor - müəllif, tərtibçi). Müəllif, musiqi əsərinin yaradıcısı. Xalq yaradıcılığında, adətən, bəstəkar və ifaçı bir simada birləşir.

- BƏSTƏ-NİGAR.** “Çahargah” dəstgahının ilk əsas şöbələrindən biri.
- BİDAD** (hərfi mənada: haqsızlıqdan şikayət). “Hümayun” dəstgahında beşinci pillədə ifa olunan həzin və kədərli əhval-ruhiyyəli guşə.
- BOĞAZ.** Xanəndənin şəxsi yaradıcılıq məhsulu kimi onun ifaçılıq üslubuna xas və mənsub olan ən kiçik avaz ifadələri.
- BUSƏLİK.** Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisinin əsasını təşkil edən muğamlardan üçüncüsü.
- BÜZÜRG.** Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisinin əsasını təşkil edən muğamlardan səkkizincisi, “Şur” dəstgahlarında son şöbələrdən biri.

C

- CABBAR QARYAĞDIOĞLU ADINA MUĞAM ÜÇLÜYÜ.** 1987-ci ildə M. Maqomayev ad. Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının nəzdində yaradılmış ilk muğam triosudur. Tərkibi: xalq artistləri Möhlət Müslümov (tar), Fəxrəddin Dadaşov (kamança) və Zahid Quliyev (xanəndə). Sonrakı illərdə muğam üçlüyü bir çox xanəndələrlə işləmiş, dünyanın müxtəlif ölkələrində qastrol səfərlərində olmuşdur. Xanəndələri müşayiət edən üçlüyün ifasında xarici ölkələrdə bir sıra disklər buraxılmışdır.
- CƏLD MİZRAB.** Tar ifaçılığında ənənəvi mizrab işlətmə üsulu. Əsasən triolarla ifa edilir. “Segah”, “Çahargah”, “Mahur-Hindi” və b. muğamlarda rast gəlinir.
- CİDAYİ.** Muğam şöbəsi. “Şur” muğam ailəsindən olan kiçik həcmli “Dəşti” muğamının ikinci şöbəsi (farsca Cidayi “mizraq”, “süngü” deməkdir). Həyəcanlı əhval-ruhiyyə daşıyır.
- CÜMLƏ.** Musiqidə ən kiçik quruluş. Müəyyən kadensiya ilə yekunlaşır. Muğam şöbələrindən quruluşu cümlələrdən ibarət olur.

ÇAARGAH MƏQAMI (farsca hərfləri mənası: çahar “dörd” + gah “mövqə”, “məkan”, “vəziyyət”). 1. Azərbaycan musiqisində yeddi əsas məqamdan biri (Ü.Hacıbəyli). Quruluşu: 1/2 - 1 1/2, 1/2 ton formullu üç tetraxordun qovuşuq və yanaşı üsullarla (I və II tetraxordlar - qovuşuq (x1), II və III tetraxordlar yanaşı - b.2 intervalı məsafəsində) birləşməsindən ibarətdir; səssirası 11 pillələlidir, IV pillə mayə (tonika) pilləsidir. Məqamın səssirasının II, IV, VI, VIII, IX (IX#), XI pillələri istinad-dayaq pilləsi kimi “Çahargah” muğamının şöbələrinin əsasını təşkil edir; bu məqamda qurulan musiqi nümunələri həmin pillələrə əsaslanır (do çahargah məqamının səssirası).

ÇAARGAH MUĞAMI. Azərbaycan şifahi ənənəli professional musiqisində ən böyük muğam dəstgahı. Məcmusu: “Bərdaşt”, “Mayəyi-Çahargah”, “Bəstə-Nigar”, “Hasar”, “Müalif”, “Qərrə”, “Müxalif”, “Məğlub”, “Mənsuriyyə”, “Üzzal”, “Çahargaha ayaq” şöbə və guşələrindən ibarətdir. Hazırda dəstgahın yığcam və lakonik ifası məqsədlə: “Bərdaşt”, “Mayəyi-Çahargah”, “Bəstə-Nigar” (“Cövhəri”), “Hasar”, “Müxalif”, “Məğlub”, “Mənsuriyyə” (zərbi muğam) tərkibdə ifa olunur. “Çahargah” Şərq xalqları musiqisində də geniş yayılmış muğamlardan biridir. “Çahargah” orta əsrlərdə Yaxın Şərq xalqlarının musiqisində muğam şöbəsi olmuşdur (Ə.Marağayi).

XIX əsr Azərbaycan musiqisində “Çahargah” dəstgahı aşağıdakı muğam şöbələrindən ibarət idi: “Çahargah”, “Segah”, “Zabul”, “Yədi-hasar”, “Müxalif”, “Məğlub”, “Mənsuriyyə”, “Zəmin-xara”, “Mavəronnəhr”,

“Hicaz”, “Şahnaz”, “Azərbaycani”, “Əşiran”, “Zəng-şötör” və “Kərkuki” (M.M.Nəvvab). “Çahargah” parlaq, virtuoz, qəhrəmanlıq xarakterli, dərin dramatik məzmunlu bir dəstgahdır. Musiqişünas alimlərin fikrincə, “Çahargah” məqamı göy gurultusu ilə əlaqədar olaraq yaradılmışdır (M.M.Nəvvab “Vüzuh-ül-ərqam”). “Çahargah” dinləyicidə coşğunluq və ehtiras hissi oyadır (Ü.Hacıbəyli. “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları”).

ÇAARGAH MUĞAMININ NOT YAZILARI. Bu dəstgah müxtəlif muğam ifaçılarından nota salınmışdır: N.Məmmədov instrumental şəkildə tarzən Əhməd Bakıxanovun ifasından (1962), vokal-instrumental şəkildə xanəndə Yaqub Məmmədov və muğam üçlüyünün ifasından (1970), A.Əsədullayev instrumental şəkildə tarzən Elxan Mirzəfərovun ifasından (2005) nota yazmışlar.

Bütün bu not yazıları “Azərbaycan xalq musiqisinin antologiyası”na daxil edilmişdir.

ÇAARGAH MİZRAB. Tar ifaçılığında ənənəvi mizrab işlətmə üsullarından biri, əsasən səslərin dörd-dörd qruplaşdırılmasından ibarət çalğı. Çahar mizrab cingənə simlərin, kök simin və ya ağ simlərdən birinin hər dəfə ostinat kimi və müəyyən metroritmi saxlamaqla yaradılır. Çahar mizrab üsulu “Rast”, “Mahur”, “Çahargah”, “Düghah”, “Qatar” və s. muğamlarda daim işlədilir.

ÇAARGAH ALƏTLƏRİ FƏSİLƏSİ. Eyni quruluşa və səsxartma prinsipinə malik, lakin ölçüsünə görə fərqlənən alətlər qrupu. Bu tip alətlər oxşar tembrli olsa da, səssıraları müxtəlif registri əhatə edir. Məsələn, saz, tar və s. alətlər fəsiləsi vardır.

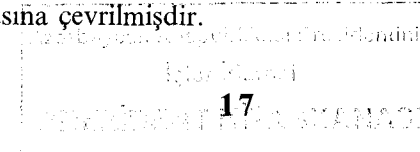
ÇANAQ. Simli alətlərin gövdəsi. Onun üzərinə simlər çəkilib, simlərin dartılmasından alınan səslərin rezonansını artırır.

ÇƏKAVƏK. İran musiqisində “Humayun” dəstgahının əvvəlində oxunan muğam şöbəsi.

ÇƏNG. Üçbucaq şəklində simli, dartımlı musiqi aləti.

ÇƏQANƏ. Kamanla çalman dördsimli çalğı aləti. XIX əsrin sonlarına kimi Azərbaycan ərazisində mövcud olmuşdur. Müasir dövrdə bərpa olunaraq, qədim musiqi alətləri ansamblında istifadə olunur.

ÇOBAN BAYATI. Çobanların tütəkdə çaldıqları bayatı. Sonralar bu musiqi frazası inkişaf edərək peşəkar səviyyəyə çatmış və “Çoban bayatı” adlı muğam parçasına çevrilmişdir.

D

DƏF (itl.: tamburino). Zərb aləti. Bir üzünə dəri çəkilmiş taxta dairədən ibarətdir. Dairəyə kiçik metal lövhəciklər birləşdirilir.

DƏRAMƏD. Muğamın əvvəlində ifa olunan kiçik instrumental müqəddimə.

DƏSTGAH (ər., f.: dəst - komplekt + gah - mövqe, məqam, məkan).

Müəyyən muğam tərkibinə daxil olan bütün şaxələr, şöbələr, güşələr, rədiflər, rənglər və təsniflərin küll halında, məntiqi inkişaf qaydası üzrə mütəşəkkil məcmusu.

Muğam dəstgahlar bunlardır:

“Rast”

“Mahur-Hindi”

“Orta-Mahur”

“Bayatı-Qacar”

“Şur”

“Segah”

“Zabul Segah”

“Mirzə-Hüseyn Segahı”

“Şüştər”

“Çahargah”

“Bayatı-Şiraz”

“Humayun”

“Rahab”

DƏŞTİ (ər. dəst - çöl, səhra). 1. “Şur” dəstgahının əsas şöbələrindən biri; 2. “Gileyi”, “Gəbrri”, “Bayatı-kürd”, “Nəhib”, “Qərai”, “Məsnəvi-nur” və “Şah Xətai” şöbələrindən ibarət muğam (“Şur” kökündə).

DİLKƏŞ (f.: cazibəli, xoşagələn, valehedici). Muğam şöbəsi. “Şahnaz” kiçik həcmli muğamının ikinci (bəm) şöbəsi: “Şahnaz” ilə “Şəddi-şahnaz” arasında ifa olunur. Dinləyicidə dərin lirik təsir oyandırdığına görə xanəndələr çox vaxt “Rast” və “Mahur” muğamlarında “Vilayəti” şöbəsinə “Dilkəş”lə əvəz edirlər.

DİLRÜBA (f.: - füsunkar, məftun edən). “Bayatı-Şiraz” dəstgahında sonuncu şöbə (mayəyə enmək üçün).

DİRİJOR (fr.: diriger - rəhbərlik etmək, idarə etmək). Ansambl (orkestr, xor, opera və s.) musiqisinin öyrənilməsinə və ifasına rəhbərlik edən şəxs; ifa olunan əsərin bədii təfsiri dirijora məxsusdur.

DİRİNGİ. Azərbaycan şifahi ənənəli professional musiqisində instrumental musiqi janrı, rəngin bir növü. Xalq musiqi ifaçılığında rəqs xarakterli rəngləri diringi adlandırırlar. Diringilərin musiqi məzmununun əsasını rəqs melodiyları təşkil edir.

DUET (alm.: Duett, lat.: duo - iki sözüdəndir). İki ifaçıdan - müğənni və ya çalğıçıdan ibarət ansambl. İki ifaçı üçün bəstələnmiş əsər; hər ifaçının məxsusi partiyası olur.

DUETTİNO. Kiçik həcmli duet.

DULOGİYA (lat.: duo - iki, yun.: logos - məfhum, təlim, anlayış). Eyni bir mövzu ətrafında birləşmiş iki müstəqil hissədən ibarət əsər. Hissələr dramaturji süjet xəttinə görə bağlı olmayıb, bir-birindən fərqlənir və ayrı-ayrılıqda da ifa olunur. F.Əmirovun “Şur” və “Kürd Ovşarı” simfonik muğamları dulogiya əmələ gətirir.

DÜGAH. 1. “Bayatı-Qacar”, “Ruh-ül-ərvah”, “Mavərənnəhr”, “Hüseyni”, “Şikəsteyi-fars”, “Dilruba”, “Əraq”, “Zəng-şötör” və “Rak” şöbələrindən ibarət dəstgah.

DÜTAR. İki simli saza bənzəyən dartımlı musiqi aləti.

ƏBÜLCƏP. Muğam şöbəsi. “Bayatı-Şiraz” muğamında ifa olunan guşə.

ƏFŞARI (ovşarı). 1. “Şur” kökündə olan zərbi muğamlardan biri;
2. Aşıq yaradıcılığında “Şur” kökündə vokal - instrumental musiqi forması. Əsas ölçüsü zərbi muğamda olduğu kimi 2/4-dir. Melodik və ritmik cəhətdən divani formasına çox oxşayır;
3. İran musiqisində “Şur” dəstgahına mənsub şöbələrdən biri. Tərkibinə “Camədəran”, “Bayatı-race”, “Muyə”, “Şikəstə”, “Nəhib”, “Qərai”, “Məsnəvi” və “Şah Xətai” şöbələri daxildir.

ƏMİRİ. “Rahab”, “Şüştər” muğamlarının başlanğıcında ifa olunan kiçik şöbə.

ƏRAQ. 1. Yaxın və Orta Şərq xalqları klassik musiqisinin əsasını təşkil edən 12 muğamdan beşincisi;
2. “Rast”, “Segah”, “Mahur-hindi” və “Rəhab” dəstgahlarının kulminasiya nöqtəsini (bax: Ovc) özündə əks etdirən və öz bədii təsir güvvəsi etibarilə adları yuxarıda qeyd olunan dəstgahların olduqca gümrah və əzəmətli səslənən əsas şöbəsi.

ƏRUZ VƏZNI. Şərq (o cümlədən, Azərb.) klassik şeirinin əsasını təşkil edən vəzn. Əruz ilk dəfə VII - VIII əsrlərdə Bəsrə şəhərində ərəb şairi və alimi Xəlil ibn Əhməd tərəfindən yaradılmış və sistemə salınmışdır. Əruz vəzninin 19 bəhri var: təvil, kamil, səri, münsərih, mütəqarib, rəcəz, rəməl, həzəc, mədid, bəsit, vafir, xəfif, müzare, müqtəzəb, müctəs, mütədarik (sadalanan 16 bəhr ərəb şeirində işlədilir), cədid, qərib (bu bəhrlər əruzdən istifadə edən başqa xalqlar tərəfindən yaradılmışdır). Azərbaycan şeirində bu bəhrlərdən çoxuna təsadüf olunur. Klassik

Azərbaycan şairlərindən Nizami, Xaqani, Füzuli, Seyid Əzim, Sabir və b. əruz vəznində çox dəyərli əsərlər yaratmışlar.

ƏRĞƏNUN. Klavişli üfləmə musiqi aləti.

ƏSAS PİLLƏLƏR. Majorda və minorda I, IV və V pillələr (tonika, ondan kvinta aşağı yerləşən subdominanta və kvinta yuxarı yerləşən dominantanta). Bu pillələrdə qurulan akkordlar ladların major-minor sistemində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏSAS TON. 1. Tersiya quruluşlu akkordun sıx düzülüşündə aşağıda birinci yerləşən səs. Başqa sözlə, akkordun priması.
2. Harmonik həm sədalar şkalasında ən aşağı və aydın səs.

ƏSƏR. 1. Bəstəkar tərəfindən yaradılan musiqi. 2. Musiqi əsəri (lat. opus). Hər bir bəstəkar yaratdığı əsərləri adətən ardıcılıqla nömrələyir: məs., op.1; op.2 və s. Bəzən bir nömrə ilə eyni vaxtda yaranmış bir neçə əsər işarə olunur.

ƏŞİRAN (hərf. qohum - əqrəba, dost - aşna). 1. “Orta Mahur”, “Rahab” dəstgahında “Əraq” şöbəsi, “Nəva” dəstgahında “Zəng-şötör” şöbəsi, əvvəl duran şöbə;
2. Ərəb musiqisində “Əşiran” (ikinci pərdəsi yarımton alçalmış lya-minor), “Əcəm-əşiran” (ikinci və beşinci pərdələri yarımton alçalmış lya-minor) və “Müqabil-əşiran” adlanan məqamların səs düzümü.

F

FİLİ (f.: hərf. - açıq boz rəng). Azərbaycan musiqisində: "Humayun" dəstgahında, İran musiqisində: "Mahur" dəstgahında olan muğam şöbəsi.

FOLKLOR (ing.: folk - xalq, lore - təlim). Xalq müdrikliyi, xalq yaradıcılığı mənasını verir. Şifahi ənənələrə əsaslanan bədii yaradıcılıq növlərini - xalq ədəbiyyatını (nağullar, zərbi-məsəllər, lətifələr və s.), xalq musiqisini (mahnı və rəqslər), tətbiqi-dekorativ sənətləri və s. əhatə edir. Musiqi folkloru xalq mahnı və rəqslərindən ibarətdir; xalqın arzu və istəklərini, duyğularını, mənəviyyatını, dünyagörüşünü, həyat tərzini, əmək prosesini əks etdirir. Məzmununa görə əmək, mərasim, məişət, tarixi mahnı və rəqs növlərinə bölünür.

G

GAF. XIX əsr Azərbaycan musiqisində dəstgahlar tərkibində olan kiçik instrumental epizod. Muğamat ifaçılığında bir şöbədən o birisinə keçmək prosesində istifadə olunan təsnif və rəngləri əvəz edir.

GƏBRİ. "Dəşti" muğamında şöbə.

GƏRDANİYYƏ. "Nəva" dəstgahının əvvəlində ("Mayəyi-Nəva"dan sonra) ifa olunan şöbə.

GƏZİŞMƏ. Muğam ifaçılığında istifadə olunan üsul: ifaçılıq prosesində müəyyən musiqi frazasını zənginləşdirmək məqsədilə onun müxtəlif variantlarda təkrar edilməsindən ibarətdir. Muğam melodiyasının ifa edilərək yaradılmasında məqam pillələri üzərində gəzişmək mühüm əhəmiyyətə malikdir.

GUŞƏ. Dəstgahlar tərkibində şöbələrlə yanaşı bitkin melodik quruluşa malik vokal instrumental epizod.

GÜLRİZ. "Şur" dəstgahına mənsub muğam şöbəsi.

H

HACI YUNİ. 1. XIX əsr Azərbaycan musiqisində "Rəhavi" ("Rahab") dəstgahında "Bayatı-Şiraz" ilə "Sarənc" ("Sarəng") arasında yerləşən şöbə; 2. "Nəva" dəstgahında "Şahnaz" ilə "Bayatı-Kürd" arasında ifa olunan şöbə.

HARMONİYA. Uyğunluq, ton.

HASAR (ər.: hisar, f.: hesar - istehkam, barı, çəpər, mühasirə mənalarında). "Çahargah" dəstgahında "Müxalif" şöbəindən əvvəl ("Bəstə-Nigar" şöbəindən sonra) ifa olunan parça. Melodik cəhətdən "Çahargah"ın mayəsinə çox oxşayır, lakin "Çahargah"dan bir kvinta yuxarıda (tari nəzərə alsaq, mayəsi sarı simin şah pərdəsinə düşür) yerləşir; "Zabul Segah" dəstgahında çox zaman "Mübərrigə" şöbəindən sonra ("Manəndi-Müxalif" şöbəsinə keçməzdən əvvəl) "Hasar" guşəsində dayanır.

HAVA. Musiqi əsərinin əsasını təşkil edən tərənə, melodiya, müxtəlif musiqi obrazlarının səciyyəsinə, vəziyyətini, ruhunu ifadə edən və bunun üçün lazımı intonasiya, vəzn-ahəng, dinamik və tembr vasitələrinə malik olan yeni melodiya.

HEYRATI. "Mahur-Hindi" muğamı kökündə gümrah, nikbin və cəngavər əhvali-ruhiyyəli zərbi muğam.

HƏZƏC (ər.: həzicə, həzzəc - mahnı oxumaq, zəngülə vurmaq; xoş avaz ilə oxumaq) ən çox yayılmış bəhrlərdən biri.

HƏZİN. "Şur" dəstgahında "Kürdi" ilə "Gülriz" arasın-

da, "Çahargah" dəstgahında "Sarbang" ilə "Hüzzal" arasında; "Mahur" dəstgahında "Aşur-Avənd" ilə "Saqinamə" arasında və "Nəva" dəstgahında "Bayatı-Race" ilə "Əraq" arasında yerləşən muğam şöbəsi olub.

HƏZİZ (hərfi mənası: - periqey, aşağı nöqtə). "Şur" dəstgahında "Nişibi-Fəraz" şöbəindən sonra oxunan guşə olub.

HİCAZ. 1. Yaxın Şərq xalqları musiqisində 12 əsas muğamdan on ikincisi; XIX əsr Azərbaycan musiqisində "Rast" dəstgahında "Bal-Kəbutər" ilə "Şahnaz" arasındakı; "Rəvahi" dəstgahında "Bal-Kəbutər" ilə "Bağdadi" arasındakı; "Çahargah" dəstgahında "Mavərənnəhr" ilə "Şahnaz" arasındakı əsas muğam şöbəsi; "Şur" dəstgahında "Şəmayi-Şəms" zərbi muğamı ilə "Sarənc" arasındakı şöbə; İran musiqisində: "Əbu-Əta" muğamının əsas şöbələrindən biri.

HUMAYUN. 1. Yaxın Şərq xalqları musiqisinin 24 əsas muğam şöbəindən biri; XIX əsr Azərbaycan musiqisində "Rəhavi" ("Rahab") dəstgahında "Rahab" ilə "Tərkib" arasındakı şöbə; "Humayun", "Fili", "Şüştər", "Tərkib", "Bidad", "Məsnəvi", "Üzzal" şöbələrindən ibarət dəstgah; İran musiqisində: "Çəkavək", "Bəxtiyari", "Moalif", "Leyli və Məcnun", "Tərz", "Bidad", "Ney-Davud", "Guşeyi-Çahargah", "Məvaliyan", "Əbül-çəp", "Bavi", "Suzi-Güdaz", "Mureh", "Nəfir" ("Nəfir-Fərəng"), "Şüştəri", "Caməderan", "Üşşaq", "Üzzal", "Zabul", "Bayatı-Əcəm", "Bəhr-nur", "Şahnaz", "Dənasəri", "Mənsuri", "Məsnəvi" şöbələrindən ibarət dəstgah.

"Humayun" məqamı (farsca: "cənnət quşu", "səadətli") - Azərbaycan musiqisində yeddi əsas məqamdan biri. Nəzəriyyədə səssirasının iki növü göstərilir: Məqamın I növünün səssirası $1/2 - 1.1/2 - 1/2$ ton formullu iki tetraxordun böyük tersiya (orta ton vasitəsi ilə) birləşməindən əmələ gəlir, səssirası 9 pillədən ibarətdir; IV və VII pillələr məqamın mayəsi hesab olunur (Ü. Hacıbəyli).

Məqamın II növünün quruluşu: $1/2 - 1 - 1/2$ ton formullu iki tetraxordun yanaşı üsulla (artırılmış sekunda vasitəsi ilə) birləşməindən əmələ gəlir. Səssirası 8 pillədən ibarətdir: II pillə məqamın mayəsi, IV pillə kadensiyalar üçün səciyyəvi tondur (M. S. İsmayılov). Humayun məqamının I növünün səssirası (do mayəli humayun).

HUMAYUN MUĞAMININ NOT YAZILARI. Humayun muğamını instrumental şəkildə N. Məmmədov tarzən Əhməd Bakıxanovun ifasından (1962), A.Əsədullayev tarzən Elxan Mirzəfərovun ifasından (2003) nota yazmışdır. Bu muğam əsasında bəstəkarlar müxtəlif janrlı əsərlər, o cümlədən Tofiq Bakıxanov “Humayun” simfonik muğamını yaratmışdır.

HÜSEYİNİ. Yaxın Şərqi xalqları musiqisinin 12 əsas muğamından on birincisi, “Rast” və “Mahur-Hindi” dəstgahlarında “Üşşaq” ilə “Vilayəti” şöbələri arasında oxunan şöbə.

HÜZZAN. “Segah” dəstgahında “Məğlub” ilə “Hasar” şöbələri arasında və “Çahargah” dəstgahında “Həzin” ilə “Hodi” şöbələri arasında ifa olunan kiçik muğam guşəsi.

X

XALQ MUSIQİ ALƏTLƏRİ. Xalq tərəfindən yaradılan və xalq məişətində geniş yayılmış musiqi alətləri. Həm xalq ifaçılığında, həm professional musiqidə istifadə olunur; həm də musiqi həvəskarları tərəfindən çalınır. Xalq musiqi alətləri səsləndirmə və quruluşuna görə simli, nəfəsli və zərb alətlərinə bölünür. Azərbaycan xalq musiqi alətləri: simli - tar, saz, ud, qanun, kamança və s.; nəfəsli - zurna, balaban, ney, tütək və s.; zərb alətləri - nağara, qoşa nağara, dəf, qaval və s.

XALQ MAHNISI. Vokal musiqi janrı. Xalq mahnıları qədim dövrlərdən bəri yaranaraq, şifahi surətdə - yaddaş vasitəsilə nəsil-dən-nəslə keçmiş və təkmilləşərək, dəyişilərək müxtəlif variantlarda müasir dövrə gəlib çatmışdır.

Xalq mahnılarının sözlərinin və musiqisinin müəllifləri, əsasən məlum deyil. Çox zaman bu mahnılar insanların hiss və duyğularının ifadəsi olaraq yaranır. Xalq mahnısı xalqın arzu və düşüncələrini, onun dünyagörüşünü, həyat tərzini və məişətini, əmək prosesini, adət və ənənələrini, mərasimlərini əks etdirir.

Növləri: Əmək mahnıları - əkinçiliklə, maldarlıqla, sağıcılıqla, xalçaçılıqla və digər xalq sənət növləri ilə bağlı mahnılar.

Mərasim mahnıları - mövsüm (təqvim) mərasimləri ilə (məsələn, Novruz mərasimləri, toy və matəm mərasimləri ilə) bağlı mahnılar.

Məişət mahnıları - beşik mahnıları: (laylay, ninni, oxşama), uşaq mahnıları, lirik mahnılar, yumoristik və satirik mahnılar.

Tarixi mahnılar - xalq qəhrəmanları və tarixi hadisələrlə bağlı mahnılar.

XANƏNDƏ. Bu ad, adətən, muğamat sənətinə kamil surətdə yiyələnmiş nəğməkara aid edilir. Bir qayda olaraq o, xanəndə-sazəndə dəstəsində (üçlük ansamblında) həm də dəfçi vəzifəsini daşıyır.

XANƏNDƏ VƏ SAZƏNDƏ DƏSTƏSİ. Şifahi ənənəli professional musiqinin - muğamın yaradıcıları və ifaçıları olan peşəkar sənətkarlar. Muğamlar xanəndələr və xalq çalğı alətləri ifaçıları tərəfindən ifa olunaraq yaradılır. Xanəndə və sazəndələr - xalq çalğı alətləri ifaçıları muğam sənətinin ənənələrini sədaqətlə qoruyaraq sonrakı nəsillərə ötürməklə yanaşı, həm də onları inkişaf etdirir, zənginləşdirirlər. (Bax: Muğam, muğam ansambli, muğam üçlüyü). Ü.Hacıbəyli yazırdı: “Xanəndə və sazəndə dəstəsi əksər ovqat üç nəfərdən ibarət olar ki, onlardan biri oxuyar, təğənni edər, digəri tar və üçüncüsü isə kamança çalar. Bu dəstənin əhli bütün muğam və dəstgahları lazımınca bilməlidirlər; baxısus xanəndə bir çox şeir, qəzəl və təsniflər hifzində saxlamalıdır.

Tarçalan dəxi dəstgahların yollarını yaxşıca bilməlidir ki, xanəndəyə “rəhbər”lik etsin, yəni xanəndə bir guşəni oxuduqdan sonra onun dalınca gələn guşəni çalıb xanəndəni qızıqdırsın, kamançaçı isə əksərən tarçalanın dalınca gedir. Xanəndə gözəl səsə malik olub, ustadanə təğənni etməkdən əlavə bir də zərb alətindən olan qavalı da ustalıqla çala bilməyə borcludur ki, rəng və təsniflərə keçdikdə bəhr tuta bilsin”.

XARİC (oxumaq, çalmaq). Pərdəyə dəqiq surətdə düşə bilməmək nəticəsində istənilən səsi lazım gəldiyindən artıq dərəcədə ya zil, ya da bəm oxumaq (çalmaq). Xaric oxumaq çox zaman nəğməkarın eşitmə qabiliyyətinin zəif olması, ya da avazın düzgün qurulmaması nəticəsində baş verir.

XARİC SEGƏH. Mayəsi “Orta Segah” mayəsindən bir kvarta aşağı olan muğam.

XARRAT QULUNUN MƏKTƏBİ. Qarabağ muğam ifaçılığı sənətinin tarixində mühüm rol oynamış muğam bilicisi Xarrat Qulunun yaratdığı muğam tədrisi ocağı. XIX əsrin ortalarında fəaliyyət göstərən bu məktəb, əsasən, dini məqsədlərə xidmət etmişdir. Xarrat Qulu dini mərasimlərdə (məhərrəmlik təziyəsində) iştirak etmək üçün gözəl səsi olan gəncləri öz məktəbinə cəlb edir, onlara muğamatı və oxumaq qaydalarını öyrədirdi. İnkər olunmaz bir faktır ki, bu məktəb sonradan muğam tədris edən musiqi məktəblərinin təşkilində nümunə olmuşdur.

Xarrat Qulunun musiqi məktəbi dinə xidmət etsə də, Azərbaycan muğam sənətinin inkişafında mühüm rol oynamış, bir sıra ustad sənətkarların yetişməsinə səbəb olmuşdur. Qarabağın ən görkəmli xanəndələri Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Dəli İsmayıl, Şahnaz Abbas, Əbdülbağı Zülalov (Bülbülcan), Keştəzli Həşim, Keçəçioğlu Məhəmməd, Cəbbar Qaryağdıoğlu və məşhur tarzən Sadıqcan həmin məktəbin yetirmələridir. Beləliklə, Xarrat Qulunun məktəbinə Qarabağ muğam ifaçılığı məktəbinin inkişaf tarixində mühüm bir mərhələ kimi baxmaq olar. Xarrat Qulunun vəfatından sonra Şuşada musiqi məktəbində muğamın

tədrisi işini Kor Xəlifə adlı musiqiçi, daha sonra Molla İbrahim davam etdirərək yeni musiqiçilər nəsli yetişdirdi.

XAVƏRAN. 1. “Rast” dəstgahında “Xocəstə” ilə “Əraq” şöbələri arasındakı guşə; “Bayatı-Şiraz” dəstgahında “Bayatı-İsfahan” ilə “Üzzal” arasındakı şöbə; İran musiqisində: “Mahur” dəstgahında “Xarəzmi” ilə “Nişanpurək” arasında yerləşən şöbə.

XOCƏSTƏ (f.: bəxtiyar, uğurlu, mübarək). “Rast” və “Mahur” dəstgahlarında “Vilayəti” şöbəindən sonra gələn, melodik cəhətdən muğamlardakı “Şikəstəyi-Fars” adlı mərkəz şöbənin eyni olan və muğamat kökündə dominantaya (beşinci pillə) mövqeyini tutan mühüm bir şöbə.

XUN. Tar muğam ifaçılığında çalğı üsulu. Tarzənin vurduğu mizrablardan sonra tarın qolunun geriye dartılması və ya silkələndirilməsi sayəsində səsin titrəyişinin uzadılmasından ibarətdir. Bunun nəticəsində muğam musiqisində gözəl bədii effekt yaradılır, musiqinin təsirliliyi artırılır. Instrumental muğam ifaçılığında bu üsuldan geniş istifadə olunur.

İ

İFAÇI. Dirijor, müğənni, pianoçu, skripkaçı və digər musiqi çilərə verilən ad. Bu adı daşıyanlar musiqi əsərlərini ifa edərək, bəstəkarın öz əsəri ilə dinləyicilərə çatdırmaq istədiyi əhvali-ruhiyyəni, ideya və düşüncələri əks etdirirlər.

İQA. Ərəb musiqi səslərinin müəyyən nizam və qaydaya uyğun növbələnməsi. İqa musiqinin təşəkkülünü təmin edən əsas ifadə vasitələrindən biridir. Melodiyanın ən kiçik ifadəli rüşeymi olan hər bir musiqi cümləsi, hər bir musiqi intonasiyası öz daxilində mütləq müəyyən uyğunluq, mütənəsiblik və müntəzəmliyə malik olmalıdır ki, bunu da vaxt, zaman ərzində təmin edən iqadır.

İMPROVİZASIYA (itl.: improvisazione, lat.: improvisus - qəfildən, göz-lənilmədən, qeyri-müntəsir). Bir havanın ifa olunaraq inkişaf etdirilməsi, zənginləşdirilməsi. Bu, xalq musiqi yaradıcılığının əsas xüsusiyyətidir. Professional musiqidə improvizasiya sənətinin geniş yayıldığı dövrlərdə bəstəkarlar verilən melodiyanı improvizə edərək, virtuoz xarakterli pyeslər yaratmışlar. Muğam sənətində improvizasiya əsas rol oynayır.

İNSTRUMENTAL MUĞAM. Muğamın hər hansı bir alətdə (tar, kaman-ça, ud, qanun, balaban və s.) solo ifası ilə bağlı meydana gəlmiş növü. Muğamın instrumental ifası haqqında məlumatlara orta əsr mənbələrində rast gəlinir. Böyük alim, musiqişünas Səfiəddin Urməvinin virtuoz ud ifaçısı olduğu məlumdur. Bununla belə, ifaçılıq təcrübəsində instrumental muğamların tətbiqi XIX əsrdə yaşayıb yaratmış böyük tarzən, Azərbaycan tarının yaradıcısı kimi tarixə düşmüş Mirzə Sadiq Əsəd oğlunun adı ilə əlaqələndirilir.

İNTONASIYA (lat.: intonare - ucadan söyləmək, bərkdən danışmaq).

Musiqi əsərinin ifaçı tərəfindən səsləndirilən zaman müstəqil ifadə əhəmiyyətinə malik ən kiçik hissəciyi;
Musiqinin hərəkət prosesində səslərin yüksəklik münasibəti;
Oxuma və çalma zamanı musiqi səslərinin ifaçılıq keyfiyyəti;
İntonasiya musiqi səslərinin düzgün və ya xaric ifası; sabit intonasiya və ya qeyri-sabit intonasiya;
Melodik ibarə - motivə bərabər qurum.

İSFAHAN (İsfahani). Yaxın və Orta Şərqlə xalqları klassik musiqisinin əsasını təşkil edən 12 muğamdan biri.

K

KABİLİ. “Mahur-Hindi” kökündə zərbli muğam (bax: Heyratı).

KAMAN (itl.: arco). Azərbaycan zərbli musiqi aləti. Simli alətlərdə səsi çıxarma vasitəsi kimi simlər üzərində sürüşdürülür.

KAMANÇA. Simli musiqi aləti. Çanağı kürəvi, qolu pərdəsiz, membranası (üzü) balıq dərisindən, ya da qaramal ciyərinin pərdəsindən çəkilir. Ağac çubuğa (yay) bağlanmış bir çəngə at tükünün tutamı simləri səsləndirir. Kamança əvvəllər 3 simli olmuş, hazırda 4 simlidir. Kamança ən qədim Azərbaycan musiqi alətlərindən biridir.

KAMİL. Klassik Şərq musiqisində çox təsadüf edilən bəhrlərdən biri.

KAMİLƏŞİTMƏ (qabiliyyəti; itl.: absolutus - mükəmməl). Eşitməklə müəyyən etmə və səsin dəqiq yüksəkliyini özün üçün təyinetmə qabiliyyəti. Kamileşitmənin mövcudluğu musiqiçi üçün vacib deyil, lakin, adətən, onun professional inkişafına kömək edir.

KAR. Qədim musiqi kitablarının bəzində dəstgahlar tərkibinə daxil olan guşələrin adı. Musiqidən bəhs edilən başqa risalələrdə də kar sözünə təsadüf edilir.

Övliya Çələbi öz “Səyahətnamə”sində xanəndə dərviş Ömər Gülşənin nəğməkarlıq sənətini alqışlayaraq yazır ki, o, “Segah” məqamında nə qədər “Kar”, “Nəqş”, “Səvt”, “Zikr”, “Zəcəl”, “Təsnifat”, “Qollar”, “Şərqiyyat”, “Ərəsəfiyyat” varsa, hamısını böyük məharətlə ifa edirdi.

KERƏŞMƏ. İran musiqisində “Mahur” və “Çahargah” dəstgahının başlanğıcında ifa olunan kiçik guşə.

KEY-XOSROVANİ. Muğamın şöbələrindən biri.

KƏŞİŞOĞLU. Zərbli muğamlarda (“Maani-Osmanlı”) melodiyaaların pərdə-pərdə zilə qaldırılması ilə əlaqədar olaraq ifa olunan guşə.

KƏRƏMİ. Ənənəvi aşiq havası. “Əsli və Kərəm” dastanı ilə bağlıdır. Xanəndəlik təcrübəsində zərbli muğam kimi ifa olunur, “Bayatı-Qacar” və ya “Segah” köklüdür.

KƏRİM-ABADİ. “Çahargah” muğamının “Mənsuriyyə”dən əvvəldə olan şöbəsi.

KƏRKÜKİ. Azərbaycan klassik musiqisində “Rast”, “Çahargah” və “Nəva” dəstgahlarının tərkibində olan əsas şöbələrdən biri.

KƏSMƏ ŞİKƏSTƏ. Azərbaycan zərbli muğamı. Instrumental müşayiət zamanı bəzi musiqi cümlələri bir növ qırıq-qırıq ifa olunduğundan kəsmə adlandırılmışdır. Melodik cəhətdən şikəstənin başqa növlərindən az da olsa, fərqlənir. Vokal hissəsi olduqca lirik səslənir.

KOOS. Azərbaycan zərbli musiqi aləti.

KLASSİK (lat.: classicus - nümunəvi). Əsərləri, fikirləri istənilən zaman kəsiyində aktual olan şəxsiyyətlər nəzərdə tutulur. Geniş mənada: ümumxalq şöhrəti, nüfuzu qazanmış, mədəniyyət və elm xəzinəsini zənginləşdirən əsərlər yaratmış yazıçı, rəssam, musiqiçi, alim. Bu söz bəddii əsərlərə də şamil edilir.

KÖK. Pərdələrin tezliyə görə nisbəti. Riyazi kəmiyyətlərlə göstərilir. 12 səslə bərabər temperasiyalı kök qəbul olunmuşdur. Səs ucalığı etalonu olan kamertonun köklənmə tezliyi. Musiqi alətlərində geniş mənada səsdüzümü, dar mənada açıq simlərin interval nisbəti, nəfəsli musiqi alətlərinin qəbul olunmuş not yazısı ilə real səslənməsinin ucalıq nisbəti kimi başa düşülür. Azərbaycan musiqisində muğamların əsasını təşkil edən məqamlar müəyyən kökdə verilir. Başqa sözlə desək, hər bir muğam özünəməxsus kökdə ifa olunur.

KULMİNASIYA (lat.: culmen - zirvə). Musiqi əsərində və ya onun nisbətən tamamlanmış hissəsində inkişafın yüksək nöqtəsi, zirvəsidir. Kulminasiyanın yaranmasında bütün musiqi ifadə vasitələri iştirak edir və bu, dinamikanın, ştrixin dəyişməsi, diapazonun yüksəlməsi və s. vasitələrlə əldə edilir. Muğam - dəstgahlarda musiqi tədricən inkişaf etdirilərək kulminasiyaya - zilə çatdırılır.

KÜRD-OVŞARI. “Şur” köklü muğam. “Şur” dəstgahı kökündə zərbi muğam. Fikrət Əmirovun bəstələdiyi eyni adlı məşhur simfonik muğamda “Ovşarı” zərbi muğamı ilə yanaşı “Maani” (Osmanlı) zərbi muğamından da geniş istifadə edilmişdir. Əsər “Şur” simfonik muğamının ibtidai melodiyaları ilə tamamlanır ki, bu da hər iki əsər arasında gözəl tematik vəhdət yaratmış olur.

KÜRD-ŞAHNAZ. “Şur” köklü muğam.

KÜRDİ. Əsas etibarilə kamançada ifa olunan lirik xarakterli musiqi pyesi. “Bayatı-Kürd” kökündə olduğundan “Kürdi” adlandırılmışdır.

QAFQAZ HUMAYUNU. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan musiqi təcrübəsində mövcud olmuş “Humayun” muğamının bir növü.

QANON. Ən qədim Azərbaycan dartımlı, simli musiqi alətlərindən biri. Qanon iki tərəfi müvazi olmayan dördbucaq (trapesiya) biçimində emal edilir. Gövdəsinin üst dekası iki hissəyə ayrılır: çox qismi çinar ağacından yonulmuş nazik taxta ilə örtülür, açıq hissəsinin üzərinə isə dəri çəkilir. Taxta dekası üzərində ulduz şəklində üç böyük dəlik olur ki, bunlar dəri membranla birlikdə qanonun səs rezonansını artırır. Qanona hər səs üçün üç sim qoşulur. Cəmisi 72 simi olur. Qanonun diapazonu üç oktavadan böyükdür.

QANUN. Simli musiqi aləti. Yaxın və Orta Şərqdə geniş yayılmışdır. Azərbaycan şairləri Nizaminin, Füzulinin və b. əsərlərində bu alət haqqında məlumat verilmişdir. Qanun üzərində naxışlı üç resonator dəliyi olan düzbucaqlı trapesiya formalı yastı taxtaqutudan ibarətdir. Qanonun uzunun aşağı hissəsinə çəkilmiş dərinin üzərində xərək yerləşir. Xərəyin üstündən 24-25 üçləşdirilmiş sim keçir. Qanonun simləri barmaqlara taxılmış oymaqlara bənzər metal mizrablarla səsləndirilir. Diapazonu 3 oktava yarımındır. Qanonun incə, məlahətli səsi var. Azərbaycan Xalq Çalğı Alətləri ansamblının və orkestrinin tərkibinə daxildir.

QARABAĞ MUĞAM MƏKTƏBİ. Qarabağ bölgəsinin mərkəzi olan Şuşa şəhərində təşəkkül tapmış və Qarabağda yaşayıb-yaradan xanəndələri, xalq çalğı alətləri ifaçılarını - sazəndələri, muğam ifaçılığı ənənələrini özündə cəmləşdirən məktəb. Qarabağ muğam ifaçılığı məktəbi məhz ayrı-ayrı görkəmli sənətkarların adı ilə bağlı olub, onların ifaçılıq üslubunu yaşadan və davamçıları tərəfindən nəsildən-nəslə ötürülən ənənələrdən yaranmışdır. Qarabağ muğam ifaçıları Azərbaycanın qədim

musiqi ənənələrinin inkişaf etdirilməsində böyük xidmət göstərmişlər. Xanəndələr və instrumental ifaçılar ənənəvi şəkildə muğam ifaçılığı sənətinin incəliklərini, muğamları nəsildən-nəslə ötürərək böyük bir məktəb yaratmağa nail olmuşlar.

Qarabağ sənətkarlarının neçə nəslə dəyişsə də, onların yaratdıqları ənənələr bu gün də muğam ifaçıları tərəfindən yaşadılmaqdadır. Bu baxımdan Qarabağın görkəmli muğam ustaları Hacı Hüsü, Əbdülbaği Zülalov, Cabbar Qaryağdıoğlu, Keçəçioğlu Məhəmməd, İslam Abdullayev, Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski və b. öz məktəblərini yaratmışlar. Qarabağ musiqi mədəniyyəti tarixində tədris ocağı kimi "muğam məktəbi" ilk dəfə XIX əsrin ortalarında Xarrat Qulu tərəfindən yaradılmışdır (Bax: Xarrat Qulunun məktəbi). Xarrat Qulunun məktəbi Qarabağ muğam ifaçılığı məktəbinin inkişaf tarixində mühüm bir mərhələ olmuşdur.

Xarrat Qulunun vəfatından sonra Şuşada musiqi məktəbində muğamın tədrisi işini Kor Xəlifə adlı musiqiçi, daha sonra Molla İbrahim davam etdirərək yeni musiqiçilər nəslini yetişdirdilər. Şuşa məktəblərində də poeziyanın və musiqinin sirləri yeniyetmələrə gənc yaşlarından öyrədilirdi. Ona görə də muğamı və şeiri Qarabağın sənətkarları, xüsusən də xanəndələri və instrumental muğam ifaçıları hələ uşaq yaşlarından dərinləndirirdilər.

QARABAĞ MUĞAM MƏCLİSLƏRİ. Qarabağın muğam ifaçılığı sənətinin inkişafında XIX əsrdə fəaliyyət göstərən musiqi məclislərinin böyük və əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Musiqi məclisləri ziyafətlərdən və toy şənliklərindən fərqlənirdi.

Bu məclislərdə ədəbiyyata, rəssamlığa və musiqi sənətinə dair maraqlı söhbətlər aparılırdı. Burada şeir, musiqi və sənətin estetik problemləri ətraflı müzakirə olunurdu. Musiqi məclislərində birinci növbədə muğam ifaçılığına diqqət yetirilirdi. Muğam dəstgahları təkmilləşdirilir, müxtəlif şöbə və guşələrlə zənginləşdirilir, yeni yaradılan təsnif və rənglər səsləndirilirdi. Bəzən musiqi məclislərində muğamı bir neçə xanəndə oxuyar, muğam biliciləri onların haqqında rəylərini söyləyərdilər.

Şuşa musiqi məclisinin rəhbəri olan Mir Möhsün Nəvvab xanəndə Hacı Hüsünün yaxından iştirakı ilə "Xanəndələr məclisi" təşkil etmişdi. Onun musiqi məclisi Xarrat Qulunun musiqi məktəbindən və Xurşidbanu Natəvanın "Məclisi-üns"ündən sonra şəhərin mədəni həyatında müstəsna rol oynamışdır.

Şuşa musiqi məclisləri milli musiqiçilərin, muğam ifaçılarının yetişməsində müstəsna rol oynamış və Azərbaycan musiqisinin inkişafına təkan vermişdir.

"QARABAĞ XANƏNDƏLƏRİ". CD-albom. Qarabağ muğam ifaçılığı məktəbinin müxtəlif nəsilərinə aid 24 xanəndənin səsyazıları olan CD

disklərdən və çap olunmuş xanəndələrin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı məlumat və fotoları əhatə edən 5 dildə (Azərbaycan, ingilis, rus, alman, fransız) albomdan ibarətdir. Layihənin müəllifi və rəhbəri YUNESKO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevadır. Layihənin koordinatoru Tariyel Məmmədovdur. Layihədə Azərbaycan Respublikası Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin, Azərbaycan Dövlət Musiqi Mədəniyyəti Muzeyinin, Azərbaycan Dövlət Səsyazmalar Arxivinin, S.Mümtaz adına Azərbaycan Respublikası Ədəbiyyat və İncəsənət Dövlət Arxivinin, Üzeyir Hacıbəylinin Ev-Muzeyinin, Bülbülün Xatirə Muzeyinin fondlarından, F.Şuşinski, B.Mansurovun, X.Şuşinski şəxsi arxivlərindən istifadə olunmuşdur. Qarabağ xanəndələrinin 1903-1912 illərə məxsus qrammofon vallarındakı səs yazılarının rəqəmsal bərpası "Musiqi dünyası" jurnalının yaradıcı qrupu tərəfindən həyata keçirilmişdir.

QARABAĞ ŞİKƏSTƏSİ. Segah muğam kökündə olan zərbi muğamlardan biri. Musiqi ölçüsü 2/4-dir. Dörd misradan ibarət hər bir bənddən sonra melodik cəhətdən müxtəlif olan araçalğı (instrumental epizod) ifa olunur.

QATAR. 1. Zil registrə (tonikası tarda ağ simin şah pərdəsi) əsaslanan kiçik bir muğam. Melodik cəhətdən "Mahur-Hindi" dəstgahındakı "Əraq" şöbəsinə xatırlatsa da, ondan müəyyən dərəcə fərqlənir; 2. Klassik musiqidə: "Şur" dəstgahında "Bəstə-Nigar" ilə "Qərai" arasında ifa olunan şöbə.

QATAR-BAYATI. Kiçik həcmli muğam. "Qatar" muğamı ilə "Çoban Bayatı"sının intonasiyalarının birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Bu muğam "Qatar" dan fərqli olaraq, "Çoban Bayatı"sı kadensiyaları ilə tamamlanır.

QAVAL. Zərbi musiqi aləti. Eni 60-75 və diametri 350-450 mm (əvvəllərdə daha çox) olan sağanağa balıq dərisi çəkilir. Sağanağın içərisində xırda halqalar (əvvəllərdə çox xırda zınqırovlar) yerləşdirilir ki, çalğı vaxtı bunlar da səslənsin. Azərbaycanda ən qədim zamanlardan geniş intişar tapmış, qonşu ölkələrə də yayılmışdır.

QAYNATMA. Xanəndənin ifasında müəyyən bir notun boğazda trel tərzində iti sürətlə növbələnməsi.

QƏMƏNGİZ. "Dəşti" muğamı daxilində olan bir dəstgahın son şöbələrindən biri.

QƏNA, QİNA. Oxuma (vokal), qənayi-rükban - karvan mahnısı, qənayi-mütqan - sənətkar mahnısı.

QƏRAİ. “Rast” muğam dəstgahında “Əraq” və “Pəncgah” dan sonra gələn şübə. Muğamın zilindən bəminə - mayəyə doğru enmək “Qərai” şübəsinə xasdır. “Rast” ailəsinə daxil olan digər muğam dəstgahlarında da eyni əhəmiyyətə malikdir.

QƏRRƏ. Muğam guşəsi.

QƏSİDƏ. Böyük həcmli musiqi - şeir forması. Məzmunundan asılı olaraq əsas etibarilə üç bitkin fəsilə bölünür: nəсіб - təriflənən gözəl haqqında xatirə, vəsf - vüsal ümidi ilə gedilən yolun təsviri, qəsd - əsərin əsas hissəsi. Burada ya müəyyən bir şəxs alqışlanır, mədh edilir, ya da qəsidə müəllifinin öz keçmiş həyatındakı xoş günlər yad edilir. Məzmunu ilə əlaqədar olaraq hər fəslin özünə müvafiq musiqisi olur.

QƏZƏL. Fortepiano müşayiəti ilə avaz üçün bəstələnən musiqili poetik əsər. Azərbaycan musiqi sənətində bu yeni janrın ilk klassik nümunəsi Ü.Hacıbəylinin Nizami Gəncəvinin sözlərinə bəstələdiyi “Sənsiz” və “Sevgili canan” qəzəlləridir.

QOŞA QAFİYƏ. Dörd misradan (rübai) ibarət olan hər bəndə bir-iki söz əlavə etmək yolu ilə şeirin inkişafını təmin edən üsullardan biri.

QOŞA-NAĞARA. Bir-birinə bağlı bir cüt nağaradan ibarət zərbli musiqi aləti. Nağaralar, adətən gildən (bişmiş palçıqdan) hazırlanır, üzərinə heyvan dərisi çəkilir və bir cüt kiçik çubuqla vurularaq səsləndirilir.

QRAMMOFON (yun.: gramma - yazı + phone - səs). Qrammofon valına yazılmış səsi mexaniki quruluşlarla yenidən səsləndirən aparat. Qrammofon işləyən zaman fırlanan val üzərindəki spiral cığırdə hərəkət edən qrammofon iynəsi ucunun mexaniki rəqsləri membrana ötürülür və oradan alınan səs rəqsləri rüporla gücləndirilir.

Qrammofondan və xüsusilə onun yığcam variantı olan patefondan XX-ci əsrin ortalarına kimi istifadə edilmişdir. Sonralar daha təkmilləşmiş cihazlar - elektrik valoxudanı və elektrofon meydana gəlmişdir.

QRAMMOFON VALI. Səthindəki spiral cığırlara səs yazılmış disk. Qrammofon valı sintetik materialdan hazırlanır, qrammofon, elektrofon və s. aparatlar vasitəsilə oxudulur. Monofonik (cığırında bir səs kanalı olan) və stereofonik (cığırında iki səs kanalı olan) növləri var. Beynəlxalq standartlarda diametrinə görə üç ölçüdə qəbul olunmuşdur: 17,5 sm (valın hər üzü 6 dəqiqə oxuyur); 25 sm (18 dəqiqə); 30 sm (28 dəqiqə). Mexaniki yazma və səsləndirmə prinsipi ilk dəfə fransız şairi, musiqiçisi və alimi Ş.Kro (1842-1888) tərəfindən kəşf edilmişdir.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində bir sıra ölkələrin səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən qrammofon valları fabriki təşkil olunmuş və səsyazma sənayesi inkişaf etməyə başlamışdır. “Qrammofon”, “Sport-Rekord”, “Premyer-Rekord”, “Pate”, “Ekstrafon”, “Nəgin zavodu” fəaliyyət göstərmişdir. 1901-1902-ci illərdən başlayaraq, Riqada “Qrammofon” ingilis səhmdar cəmiyyəti tərəfindən məşhur Azərbaycan xanəndələrindən Cabbar Qaryağdıoğlu, Keçəçioğlu Məhəmməd, Məşədi Məmməd Fərzəliyev, İslam Abdullayev, Əbdülbaği Zülalov, Məcid Behbudov, Seyid Mirbabayev, Ələsgər Abdullayev və başqalarının səsi yazılmış qrammofon valları buraxılmışdır.

1908-1912-ci illərdə Cabbar Qaryağdıoğlu, Qurban Primov və Saşa Oqanezaşvilidən ibarət trio Varşavada bir neçə dəfə qastrol səfərlərində olarkən “Sport-Rekord” firması onların çıxışlarını qrammofon vallarına yazmışdır. 1916-cı ildə Kiyevdəki “Ekstrafon” şirkəti Üzeyir Hacıbəylinin “Leyli və Məcnun” operasını vala yazmışdır. 1957-ci ildə yaranan “Melodiya” firması da keçmiş Sovet İttifaqında böyük tirajla qrammofon valları istehsal etmişdir. Bu firmada Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri ilə yanaşı, bir çox görkəmli ifaçıların da səsyazıları kütləvi tirajla buraxılmışdır. Azərbaycan bəstəkarlarından Q.Qarayevin, F.Əmirovun əsərləri ABŞ-da, YUNESKO xətti ilə tarzən Bəhram Mansurovun ifasında Azərbaycan muğamları Hollandiyada qrammofon valına yazılmışdır.

L

LAD. Müxtəlif yüksəklikdə yerləşən səslərin bir-birinə tərəf meyil edərək, eyni zamanda bir sabit səs - tonika ətrafında birləşməsi; o cümlədən, həmin səsdən qurulan interval və ya akkord (adətən tonika üşşəslisi) ətrafında cəmlənməsi.

Ladı əmələ gətirən səslər pillə adlanır və tonikadan (I pillə) başlayaraq, yuxarıya doğru artan sıra ilə rum rəqəmləri ilə işarə olunur. Ladın hər bir pilləsi müəyyən funksiya (vəzifə) daşıyır.

Ladlar bir-birindən səs sırasının quruluşuna görə fərqlənir, yəni səslər arasındakı intervalın kəmiyyəti və keyfiyyəti, həmçinin ayrı-ayrı pillələr arasındakı qarşılıqlı münasibət ladın səs sırasının quruluşunu müəyyən edən amildir. Bu, ladın quruluş formulu adlanır. Hər bir lad özünəməxsus adla adlandırılır.

LADTONALLIQ. Eyni vaxtda ladın və onun tonikasının (mayəsinin) təyin olunması. Məs., C-dur; Iya minor; do rast, sol şur və s.

LAL BARMAQ. Simli musiqi alətlərində mizrabın və ya yayın iştirakı olmadan simin səsləndirilməsi.

LAL PƏRDƏ. Simli musiqi alətlərinin qoluna çəkilmiş əsas pərdələrin arasındakı əlavə pərdələr.

LƏHN (ər.) - səs, səda, motiv, ton, melodiya. Ləhn bir-biri ilə mehriban münasibətdə olmaq sayəsində yaradılan xoş təranədir.

LİRİK, LİRİKA (yun.: lira sözündən). Bədii ədəbiyyatın üç növündən (epik, lirika, dramatik) biridir. Lirikada qəhrəmanın daxili aləmi, fərdi hiss - həyəcanları əks olunur.

Musiqidə əsas lirik janrlar romans, mahnı, instrumental miniatürdür. Lirik opera, lirik kantata və simfoniyalar da olur.

M

MAANI. “Şur” kökündə zərbi muğam.

MAHUR. Azərbaycan klassik musiqisində “Mahur”, “Şur”, “Əşiran”, “Dilkəş”, “Düğah”, “Zəng-Şötör”, “Hicaz”, “Mavərrənnəhr”, “Şahnaz”, “Hacı Yuni”.

MAHUR-HİNDİ. Muğam dəstgahı. “Rast” muğam ailəsinə daxildir. Məcmusu: “Bərdaşt”, “Mayəyi-Mahur”, “Üşşaq”, “Hüseyni”, “Vilayəti”, “Şikəsteyi-fars”, “Əraq”, “Qərai” şübə və guşələrindən ibarətdir. “Mahur-hindi” şübə tərkibinə görə “Rast” muğamına uyğun olsa da, xarakterinə görə fərqlənir və coşğun, əzəmətli, ehtirash səslənməyə malik guşələr üzərində qurulur.

MAHURİ-MÜHƏYYƏR (ər.: mühəyyər, heyrətə gətirən). Muğam guşəsi. “Mahur” muğamında “Əraq” şübəsindən sonra ifa olunub.

MAKAM (ər.: məkan, yer). Yaxın və Orta Şərqlə xalqlarının şifahi ənənəli professional musiqisinin əsasını təşkil edən sistem. Şərqlə musiqi mədəniyyətində “makam” termini bir neçə mənə daşıyır: sarayda musiqçinin çıxışı üçün ayrılan yer, pərdə, simli musiqi alətinin qrifində barmağın tutduğu mövqe, səs-struktur, modus, məqam səs sırası, melodiya tipi, melodik model, musiqinin inkişaf prinsipi, universal variasiya prinsipi və ya monodiyanın inkişafı, janr, improvizasiya modeli, bədii yaradıcılıq qanunları.

MAKOM. Özbəkistan və Tacikistan xalqlarında şifahi ənənəli professional musiqi anlayışı. Makom termini bir neçə mənə kəsb edir. Xüsusi fəlsəfi, sosial-etik və ya lirik-psixoloji konsepsiyanı təmsil edən melodiya - model. 12 lad, var : “Üşşaq”, “Navo”, “Busəlik” (Əbu Səlik), “Rast”, “İrok”, “İsfahan”, “Zirəfkənd”, “Buzurq”, “Zəngülə”, “Rəhəvi”, “Hüseyni”,

“Hicaz”, “Şaşmakom”. 6 lad sistemi var: “Buzruk”, “Rast”, “Navo”, “Duqox”, “Seqox”, “İrok”. Emosional-obrazlı modus, bu və ya digər lada aid, birhissəli və ya çoxhissəli vokal, vokal-instrumental və ya instrumental formadır solist və ya ansambl tərəfindən ifa oluna bilər. Şifahi ənənəli professional musiqinin janr sistemində daxildir.

MANƏND. “Zabul Segah” dəstgahında “Orta Segah”a keçməzdən əvvəl “Muyə” ilə “Segah” arasında şöbə.

MANƏNDƏ (f.: bənzər, oxşar). “Zabul Segah” dəstgahında “Orta Segah”a keçməzdən əvvəl “Muyə” ilə “Segah” arasında yerləşən şöbə.

MANƏNDƏ-HASAR (f.: “manənd” - kimi, bənzər, oxşar, “manəndi-hasar” - hasara bənzər). “Zabul Segah” muğamında “Bərdəşt” şöbəindən sonra oxunan guşə.

MANƏNDİ-MÜXALİF (f.: manənd - kimi, bənzər, oxşar; manəndi-müxalif - müxalifə bənzər). Muğam şöbəsi. “Zabul Segah” muğamında “Muyə” və “Segah” arasında yerləşən şöbə. Ə.Bədəlbəylinin məlumatına əsasən, ilk dəfə xanəndə Xan Şuşinskinin şəxsi yaradıcılıq təşəbbüsü ilə “Mirzə Hüseyn Segahi” muğamında “Manəndi-müxalif”dən başlanıb sonra “Segaha” keçilmişdir. Belə halda “Manəndi-müxalif” oxunan dəstgahın bir növ müqəddiməsi mahiyyətini kəsb edir. Sonradan bu, muğam ifaçılığında təcrübəsində ənənəyə çevrilmişdir.

MAYƏ. 1. Məqamın əsas sabit pərdəsi;

2. Dəstgahların birinci şöbəsi. Muğamat ifaçılığında, bir qayda olaraq bəm registrdən zilə doğru, şöbədən-şöbəyə keçərək dəstgahın inkişafı prosesi hər nə qədər davam etdirilərsə etdirilsin, muğamın mayəsi öz cazibə qüvvəsinin əvvəl-axır üstün gələcəyini göstərəcək, nəticədə dəstgah yenə də mayəyə qayıdıb, yenidən məhz mayədə, mayə pərdəsində tamamlanacaqdır;

3. Yaxın Şərq xalqları musiqisinin əsasını təşkil edən altı avazatdan biri.

MAVƏRƏNNƏHR. 1. “Düghah” dəstgahında “Ruh-ül-ərvah” ilə “Hüseyni” arasında yerləşən şöbə;

2. Azərbaycan klassik musiqisində: “Rast” dəstgahında “Bayatı-Qacar” ilə “Bal-Kəbutər” arasında; “Rahab” dəstgahında “Zəmin-xara” ilə “Bal-kəbutər” arasında; “Çahargah” dəstgahında “Zəmin-xara” ilə “Hicaz” arasında olan şöbə;

3. İran musiqisində: “Rast-pəncgah” dəstgahında “Əbülçəp” ilə “Rak-Abdulla” şöbələri arasında yerləşən guşə.

MİRZƏ HÜSEYN SEGAHI. “Orta Segah”dan bir kvarta yuxarıda olan “Segah”.

MELODİYA. 1. Təranə, hava; müəyyən yüksəkliyə, uzunluq və cazibə qüvvəsinə malik (lad və metrə əsaslanan) səslərin birsəslilə qaydada ardıcıl birləşərək əmələ gətirdiyi quruluş. Musiqi əsərinin əsasını təşkil edən müxtəlif obraz və əhvali-ruhiyyəni əks etdirməyə qadir olan mühüm ifadə vasitəsi.

2. Homofon quruluşlu musiqidə ən ifadəli səs.

3. Harmonik çalışmalarda yuxarı səsin şərti adı.

MELİZMLƏR (yun. melismos - xüsusi bir üsul üzrə oxuma). Melodiyanın ayrı-ayrı səsləri ətrafında gəzişmədən əmələ gələn melodik dönmələri, bəzəkləri göstərən xüsusi işarələr.

Melizmlər bunlardır: forşlaq, qruppetto, mordent, ikiqat mordent, trel.

MƏCLİS. Oturmaq yeri, yığıncaq yeri. Mədrəsədə “dərs otağı”, “qəbul otağı”, “görüş yeri” mənalarında işlənmişdir. Müasir dövrdə Türkiyə, İran və Azərbaycanda parlament mənasında da işlənir. Müsəlman ölkələrində məclislər ictimai və mədəni həyatda geniş yayılmışdır. Xüsusilə alimləri, şairləri, xanəndə və musiqi ifaçılarını özündə birləşdirən məclislər mədəniyyət tarixinin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

MƏCLİSİ-ÜNS (ərəbcədən tərcümədə: ülfət məclisi). Ədəbi məclis.

1864-cü ildə Şuşada, şair H.A.Ağahın evində təşkil olunmuş, X.Natəvanın rəhbərliyi ilə 1897-ci ilədək fəaliyyət göstərmişdir. X.Natəvan, M.P.Fəna, M.Ə.Növrəs, A.H.Yüzbaşov, M.Məmai, M.S.Piran və b. şairlər məclisin fəal iştirakçıları idilər. Məclisə Qarabağ xanəndələri də dəvət olunur və onlar şairlərin qəzəlləri əsasında muğamlar ifa edirdilər.

MƏCLİSİ-FƏRAMUŞAN (farscadan tərcümədə: unudulanlar məclisi).

Ədəbi məclis. 1872-ci ildə M.M.Nəvvabın evində təşkil edilmiş, 1910-cu ilədək fəaliyyət göstərmişdir. M.M.Nəvvab, H.Qaradaği, F.Kəminə, A.Asi, M.Ə.Baki, B.Səbur, B.Fə dai, M.Katib və b. şairlər məclisin fəal iştirakçıları idilər. Qarabağ xanəndələri də bu məclisdə yaxından iştirak edirdilər.

MƏCMƏÜŞ-SÜƏRA (ərəbcədən tərcümədə: şairlər yığıncağı). Ədəbi məclis.

1880-ci ildə Bakıda təşkil edilmişdir. M.Cürminin, sonralar isə A.Sürəyyanın rəhbərliyi ilə təxminən 1915-ci ilədək fəaliyyət göstərmişdir. Zülali, M.Dilxun, Ə.Vaqif, Ə.Cənnəti, Ə.Yusif, K.Salik, M.Müsəvvir, M.Azər və başqaları məclisin fəal üzvlərindən idilər. Məclisdə bəzən qonaq sifəti ilə Seyid Əzim Şirvani də iştirak edirdi. Məclisin üzvləri olan şairlərin qəzəlləri Abşeron xanəndələrinin muğam ifaçılığında geniş istifadə edilirdi.

MƏĞLUB. “Çahargah” dəstgahında “Müxalif”dən sonra gələn guşə.

MƏXLUT. “Zabul Segah” dəstgahında “Orta Segah” dan “Şikəsteyi-Fars” a keçməzdən əvvəl kiçik güşə.

MƏQAM. Müxtəlif səslər, pərdələr məcmusunun bir vahid əsas kök ətrafında birləşməsi.

Musiqidə hər səsin, hər pərdənin öz mövqeyi və öz xüsusi keyfiyyəti var. Bu keyfiyyət ayrı-ayrı pərdələr arasında müəyyən qarşılıqlı münasibət yaratmış olur ki, bu da nəticə etibarilə, bütün pərdələrin mayəyə doğru olan meyil və istiqaməti ilə səciyyələnilir (bax: Mayə).

Məqam bir-birinə tərəf meyil göstərən, yönələn və bir sabit səs (mayə) ətrafında toplaşan müxtəlif yüksəklikdə (ucalıqda) olan musiqi sədalarının qarşılıqlı münasibət sistemindən ibarətdir.

MƏNSURİYYƏ. “Çahargah” kökündə olan zərbi muğam. “Çahargah” dəstgahının tərkibinə daxil olaraq, muğamın son şöbələrindən biri hesab olunur. Əvvəllər “Rast” dəstgahında da çalındığı məlumdur. Lakin bu halda “Mənsuriyyə”nin yalnız vəznə (ritmik şəkli) saxlanılır, melodiyası isə “Rast” dəstgahı kökünə “tərcümə” edilmiş olur.

MƏRSİYƏ. Məzmunu müsibətnamədən ibarət olan vokal əsər.

MƏSİHİ. “Rahab” muğamında şöbə.

MƏSNƏVİ. 1. Azərbaycan klassik musiqisində: “Rahab” dəstgahının sonunda ifa olunan şöbə.

2. İran musiqisində:

“Şur” dəstgahının son şöbəsi;

“Bayatı-İsfahan” muğamının “Üşşaq” ilə “İbadət” (Məsnəvinin başqa variantı) guşələri arasında yerləşən şöbəsi.

MOALİF. “Humayun” dəstgahının əvvəlində ifa olunan parça.

“MUĞAM-DƏSTGAH” LAYİHƏSİ. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilən muğam layihələrindən biri. Layihənin məqsədi həm köhnə və yazılarının, həm də məharətlə ifa olunan muğamların bütün şöbə və guşələrinin yenidən bərpasından ibarətdir. Layihə çərçivəsində muğam- dəstgahların konsertlərdən birbaşa yazıya alınması və gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması nəzərdə tutulur.

MUĞAM DƏSTGAHLARI. Şifahi ənənəli Azərbaycan professional musiqisinin ən böyük janrı, mükəmməl və klassik formasıdır. “Dəstgah” sözündə “dəst” bütöv, tam, “gah” yer, mövqe deməkdir. Dəstgah muğamın vokal-instrumental şəkildə bütün hissələrinin - şöbə, guşə, rəng, təsniflərin tam, bütövlükdə, muğam kompozisiyasının tələbləri səviyyəsində ifası

deməkdir. Dəstgahın ən başlıca xüsusiyyəti muğam şöbələrinin və guşələrinin, təsnif və rənglərin məntiqli surətdə silsilə yaratmasından ibarətdir. Bunun da nəticəsində muğam dəstgahlarının özünəməxsus inkişaf dramaturgiyası yaranır.

Muğam dəstgahları kamil formalı, çoxhissəli, silsilə quruluşlu musiqi əsərləridir. Azərbaycan muğam dəstgahları bunlardır: “Rast”, “Şur”, “Segah”, “Çahargah”, “Bayatı-Şiraz”, “Mahur-Hindi”, “Orta Mahur”, “Mirzə Hüseyn Segahı”, “Zabul Segahı”, “Xaric Segah”, “Şüştər”, “Humayun”. Bu muğam dəstgahları “Rast”, “Şur”, “Segah”, “Şüştər”, “Bayatı-Şiraz”, “Çahargah”, “Humayun” məqamlarına əsaslanır. Bir məqam əsasında bəzən bir neçə muğam qurulur, beləliklə, muğam ailələri əmələ gəlir. Azərbaycan musiqisində “Rast”, “Şur”, “Segah” muğam ailələri yaranmışdır.

Muğam dəstgahlarının mətn əsasını qəzəllər təşkil edir. Qəzəl seçimi hər bir xanəndənin öz zövqündən və istəyindən asılı olmaqla yanaşı, həm də muğamın xarakteri ilə bağlı olur. Məsələn, “Rast”da oxunan qəzəllər “Segah”da və ya “Çahargah”da oxunmur. Muğam dəstgahlarının ifa müddəti (xronometraj) sabit deyil. Eyni dəstgah 2-3 saat, 30-40 dəqiqə və ya 10-15 dəqiqə müddətində ifa oluna bilər.

“MUĞAM DÜNYASI” LAYİHƏSİ. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilən muğam layihələrindən biri. Layihə çərçivəsində simpoziumların, “XXI əsrdə muğam sənəti” beynəlxalq konfransının keçirilməsi, müxtəlif festival və yarışmaların, həmçinin muğam mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanmış xüsusi layihələrin təşkili planlaşdırılır.

“MUĞAM ENSİKLOPEDIYASI” LAYİHƏSİ. Heydər Əliyev Fondu və “Musiqi Dünyası” jurnalının birgə layihəsi. Layihənin Azərbaycan muğamına həsr olunmuş nəşri həm elektron, rəqəmsal, həm də kitab variantlarını əhatə edir. Elektron kitabı: <<http://mugam.musigi-dunya.az>>

MUĞAM ETÜDLƏRİ. Azərbaycan bəstəkarlarının xalq çalğı alətlərinin ifaçılıq tədrisi məqsədilə bəstələdikləri əsərlər. Adil Gərayın, Səid Rüstəmovun “Muğam etüdləri”ndən çox istifadə olunur.

“MUĞAM - İRS” LAYİHƏSİ. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilən muğam layihələrindən biri. Layihənin məqsədi Azərbaycan xanəndələrinin qədim qrammofon vallarının bərpasından və yeni disklərin buraxılmasından ibarətdir. Layihə çərçivəsində “Qarabağ xanəndələri”, “Unudulmuş səslər”, “Azərbaycan qadın xanəndələri”, “Instrumental muğamlar”, “Muğam ustaları” CD - albomların hazırlanması nəzərdə tutulur.

MUĞAM LAYİHƏLƏRİ. Heydər Əliyev Fondunun yaratdığı irəli sürdüyü və muğam mədəniyyəti ənənələrinin qorunub saxlanmasını nəzərdə tutan “Muğam İrs”, “Muğam - Dəstgah”, “Muğam Ensiklopediyası”, “Muğam - Antologiya”, “Muğam dünyası”, “Muğam mərkəzi” layihələri bu gün uğurla həyata keçirilməkdədir.

Bu layihələrin özünəməxsusluğu onların sırf muğam aləminə, muğam fenomeninə həsr olunması ilə bağlıdır, onlar Azərbaycan muğam sənətinin qorunub saxlanılaraq gələcək nəsillərə ötürülməsinə, hərtərəfli surətdə öyrənilməsinə və təbliğinə xidmət edir. Səsyazılarını, elektron və çap nəşrlərini özündə ehtiva edən bu layihələrdə dünyamiqyaslı tədbirlərin, beynəlxalq festivalların və müsabiqələrin keçirilməsi də nəzərdə tutulur.

MUĞAM MƏCLİSLƏRİ. Azərbaycan mədəniyyət tarixində mövcud olmuş xanəndə və sazəndələrdən, muğam bilicilərindən ibarət yığıncaq, dərnək. XIX əsrin II yarısında Bakı, Şamaxı, Şuşa kimi iri mədəni mərkəzlərdə müxtəlif şəxslər - görkəmli şair və musiqiçilər, mədəniyyət hamiləri - mesenatlar, eləcə də zadəganlar tərəfindən saraylarda və kübar salonlarında “musiqi məclisləri” təşkil olunurdu. Bu musiqi məclislərini bəzən “musiqi dərnəyi” və ya “musiqi salonu” da adlandırırdılar.

Şuşada “Nəvvabın məclisi”, Şamaxıda “Məhmud ağanın dərnəyi”, Bakıda isə “Məşədi Məlik Mansurovun salonu” musiqi məclislərindəndir. Bütün bu musiqi məclisləri əsl musiqi məktəbinə, sənətkarlıq məktəbinə çevrilmişdi. Belə məclislərin əks-sədası təkcə iri şəhərlərdə deyil, əyalətlərdə və hətta kəndlərdə yayılır, buradakı musiqisevərlər tərəfindən də xüsusi muğam məclisləri təşkil olunurdu.

“MUĞAM MƏRKƏZİ” LAYİHƏSİ. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən irəli sürülən muğam layihələrindən biri. Layinənin məqsədi Azərbaycanda muğam mərkəzinin yaradılmasından ibarətdir. Mərkəz eyni zamanda muğamla bağlı bütün layihələrin fəaliyyətini əlaqələndirən bir qurum kimi nəzərdə tutulur.

MUĞAM MÜSABİQƏLƏRİ. Muğam ifaçılarının yarışması. Müxtəlif təşkilatlar tərəfindən müxtəlif yaş səviyyələrində təşkil olunur. Ayrı-ayrı görkəmli muğam ustalarına həsr olunmuş müsabiqələr və gənc istedadların üzə çıxarılması məqsədi ilə müsabiqələr keçirilir: Sadıqcan adına müsabiqə, Cabbar Qaryağdıoğlu adına müsabiqə, Üzeyir Hacıbəylinin 100 illiyinə həsr olunmuş müsabiqə, Əhsən Dadaşov adına müsabiqə. Məktəblilər arasında muğam müsabiqələrinin keçirilməsi də ənənəvi hal almışdır.

MUĞAM ÜÇLÜYÜ. Üç ifaçıdan - xanəndə (və qavalçı), tarzən və kamança-çalandan ibarət ənənəvi muğam ansamblı. Xanəndə və sazəndə dəstəsi.

MUĞAMIN NOT YAZILARI. Muğam şifahi ənənəli professional musiqi növü kimi eşitmə yolu ilə qavranılaraq, yaddaş vasitəsilə müəllimdən şagirdə, bir ifaçıdan digərinə ötürülmüşdür. Orta əsrlərdə Səfiəddin Urməvinin icad etdiyi not yazı sistemi (əbcəd) Şərqdə musiqi alimləri tərəfindən geniş tətbiq olunmuş, bu sistemlə S.Urməvinin, Ə.Marağayinin və b. yaratdıqları musiqi əsərləri yazıya alınaraq, qorunub saxlanmışdır.

XX əsrdə universal Avropa not yazı sisteminin Azərbaycan musiqisində tətbiqi nəticəsində 1930-cu illərdən sonra yetişən bəstəkar və musiqişünaslar tərəfindən muğam dəstgahları, zərbi muğamlar, təsnif və rənglər nota salınıb çap olunmuşdur. Azərbaycanda şifahi ənənəli musiqisinin ilk nümunələri - xalq mahnı və rəqs melodiyaları hələ XIX əsrin II yarısından başlayaraq, rus etnoqrafçıları - P.Vostrikov, M.P.Polonski və b. tərəfindən nota yazılıb müxtəlif jurnallarında nəşr olunmuşdur. Azərbaycanda ilk dəfə olaraq, 1927-ci ildə isə Ü.Hacıbəylinin və M.Maqomayevin nota yazıb işlədikləri “Azərbaycan türk el nəğmələri” məcmuəsi çap olunmuşdur.

Azərbaycanda ilk dəfə muğamın nota köçürülməsi işi ilə Müslüm Maqomayev məşğul olmuşdur. O, 1928-ci ildə Qurban Primovun ifasından «Rast» muğamını nota salmışdır. Həmin not yazısı çap olunmamışdır (AMEA-nın Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır). Muğamların nota yazılması sahəsində Niyazinin xidmətləri qeyd edilməlidir. «Rast» və «Şur» dəstgahları vokal-instrumental şəkildə Cabbar Qaryağdıoğlunun ifasından nota yazılmış, lakin çap olunmamışdır (Niyazinin ev-muzeyi). 1932-ci ildə ADK-nın nəzdində Bülbülün rəhbərliyi ilə yaranmış Elmi-tədqiqat Musiqi Kabinetinin əməkdaşları tərəfindən də muğamların notlaşdırılması sahəsində mühüm işlər görülmüşdür. 1936-cı ildə nəşr olunmuş ilk not yazıları - Tofiq Quliyevin «Rast» «Zabul», Zakir Bağirovun «Düğah» muğam dəstgahları tarzən Mansur Mansurovun ifasından nota yazılmışdır və L.Rudolfun harmonizasiyasında, yəni fortepiano üçün işləməsində təqdim edilmişdir. Qara Qarayev tərəfindən Qurban Primovun ifasından nota yazılmış «Şur» muğamı muğam melodiyalarını olduğu kimi, heç bir işlənmə elementlərinə yol verməyərək, dəqiq əks etdirir (əlyazması AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun arxivində saxlanılır, inv.Ne 94). Bu əlyazmasının yalnız bir hissəsi - “Mayə” şöbəsi V.Belyayevin «Oçerki istorii muziki narodov SSSR» (“SSRİ xalqlarının musiqi tarixinə dair oçerklər”) kitabında nümunə kimi təqdim edilmişdir. Bundan başqa, 1930-cu illərin sonunda F.Əmirov xanəndə Bilal Yəhyanın ifasından “Rast”, “Şur”, “Segah” muğamlarının şöbələrini; M.İsmayılov xanəndə Əlizöhrabın ifasından təsnifləri nota yazmışdır. V.Belyayevin adı çəkilən kitabında Qurban Primovun ifasından nota salınmış “Rast” muğamının daha iki not yazısı verilmişdir. Birincisini -

instrumental şəkildə “Rast” muğamını rus musiqişünası V.Krivososov nota yazmışdır. İkinci not yazısı isə bəstəkar Tofiq Quliyevə məxsusdur. Bu not yazısı “Rast” muğam dəstgahının vokal-instrumental şəkili əks etdirir və Zülfü Adıgözəlovun və Qurban Primovun ifasından yazılmışdır.

1960-cı illərdə bəstəkar Nəriman Məmmədovun tarzən Əhməd Bakıxanovun ifasından nota yazdığı instrumental muğamlar çap olunmuşdur: “Bayatı-Şiraz” və “Şur” (1962), “Rast” və “Şahnaz” (1963), “Çahargah” və “Humayun” (1962), “Segah-Zabul” və “Rahab” (1965). N.Məmmədovun 1970-ci illərdə vokal-instrumental şəkildə nota yazdığı “Çahargah” (1970) muğamı xanəndə Yaqub Məmmədovun, “Rast” (1978) muğamı Hacıbaba Hüseynovun ifaçılıq təfsirinə uyğundur. 2000-ci illərdə muğamların not yazıları kamança ifaçısı, sənətsünaslıq namizədi Arif Əsədullayev tərəfindən tarzən Elxan Mirzəfərovun ifasında nota salınıb çap edilmişdir: “Bayatı-Şiraz” və “Humayun” (2003), “Rast” və “Çahargah” (2005), “Şüştər”, “Şur”, “Zabul Segah” (2006). Muğam-dəstgahlarla yanaşı, muğamın digər janrlarına aid nümunələr də nota yazılıb çap olunmuşdur: S.Rüstəmov. “Azərbaycan xalq rəngləri” (I dəftər - 1954, II dəftər - 1956), Ə.Bakıxanov. “Azərbaycan xalq rəngləri” (1964), “Azərbaycan ritmik muğamları” (1968), R.Zöhrəbov. “Azərbaycan təsnifləri” (1983), “Azərbaycan zərbi muğamları” (1986), “Zərbi muğamlar” (2004), E.Mansurov və A.Kərimov. “Azərbaycan dərnamə və rəngləri” (1984), “Azərbaycan diringi və rəngləri” (1986).

MUĞAM OPERASI. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda meydana gəlmiş orijinal opera janrı Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığında təşəkkül tapmışdır. Onun muğam sənətinə əsaslanaraq yaratdığı “Leyli və Məcnun” (1908) operası ilə Azərbaycanda və Şərqdə opera sənətinin əsası qoyulmuşdur. Bu əsərin tamaşaya qoyulması musiqi teatrının yaranmasına səbəb olmuş, Azərbaycanda bəstəkarlıq sənətinin bünövrəsini qoymuşdur.

Bu hadisə muğam ifaçılığı sənətinin hüdudlarını genişləndirmiş, xanəndələrin opera səhnəsinə çıxmasına təkan vermişdir. Ü.Hacıbəyli həmçinin “Şeyx Sənan” (1909), “Rüstəm və Söhrab” (1910), “Şah Abbas və Xursid Banu” (1912), “Əsli və Kərəm” (1912), “Harun və Leyla” (1915) operalarının müəllifidir. Ü.Hacıbəylinin yaradıcılıq təcrübəsindən bəhrələnən digər bəstəkarlar da muğam operaları yaratmışlar: Z.Hacıbəyovun “Aşıq Qərib” (1916), M.Maqomayevin “Şah İsmayıl” (1916) operaları bu janrın maraqlı nümunələridir. Bu ənənə XX əsrin II yarısında da bəstəkarlar tərəfindən davam etdirilmişdir: Ş.Axundovanın “Gəlin qayası”, C.Cahangirovun “Xanəndənin taleyi” operaları bu qəbildəndir. V.Mustafayevin “Vaqif”, V.Adıgözəlovun “Natəvan” operalarında dövrün görkəmli xanəndələrinin obrazlarını canlandırmaq üçün əsərin musiqi məzmununda muğamlardan istifadə edilmişdir.

MUĞAMIN SƏS YAZILARI. Muğamların qrammofon vollarında ilk səs yazıları 1900-cü illərdən başlayaraq meydana gəlmişdir. 1906-cı ildə “Qrammofon” şirkətinin dəvətilə Rıqa şəhərində Şərq musiqi tarixində ilk dəfə olaraq, Cabbar Qaryağdıoğlunun səsi qrammofon valına yazılmışdır. Ondan sonra Ələsgər Abdullayev, Seyid Mirbabayev, İslam Abdullayev, Məşədi Məmməd Fərzəliyev, Keçəçioğlu Məhəmməd, Məcid Behbudov, Seyid Şuşinski və bir çox başqa xanəndələr 1906-1915-ci illər ərzində “Qrammofon”, “Sport-Rekord”, “Pate” şirkətləri tərəfindən Rıqa, Varşava, Peterburq, Kiyev, Moskva, Tiflis şəhərlərinə dəvət olunmuş və onların səsləri qrammofon vollarına yazılmışdır. Bu xanəndələri əksər hallarda tarzən Qurban Primov və kamançaçı Saşa Oqanezaşvili müşayiət etmişlər. Sonrakı illərdə “Noqin zavodu”, “1905”, “Melodiya” səsyzma şirkətləri tərəfindən xanəndələrin qrammofon volları kütləvi tirajla buraxılmışdır.

Muğamların səsyzalarının daha bir mərhələsi ADK-nın nəzdində Bülbülün rəhbərlik etdiyi Elmi-tədqiqat Musiqi Kabineti tərəfindən həyata keçirilmişdir. Burada Cabbar Qaryağdıoğlu və başqa xanəndələrin ifasından xalq mahnıları və təsniflər, muğamlar fonovalikə yazılmış və onların bir hissəsi nota köçürülmüşdür (Bülbülün ev-muzeyində saxlanılır). Müasir dövrdə muğam ifaçılarının səsyzaları kütləvi tirajla Azərbaycanda və xarici ölkələrdə CD-DVD formatında buraxılır.

Qədim qrammofon volları milli musiqi xəzinəsinin ən dəyərli sərvəti kimi Azərbaycan Dövlət Səsyzaları Arxivində, Ü.Hacıbəylinin ev-muzeyində və Azərbaycan Dövlət Musiqi Mədəniyyəti Muzeyinin fondlarında saxlanılır. Qədim qrammofon vollarının bir hissəsi “Musiqi Dünyası” jurnalının yaradıcı qrupu tərəfindən rəqəmsal şəkildə bərpa olunmuşdur. Qrammofon vollarının kataloqu “Azərbaycan diskoqrafiyası (1900-1940)” adlı internet saytına yerləşdirilmişdir və həmin kataloq çox böyük həcmdə informasiyanı əhatə edir. Bundan başqa, «Musiqi Dünyası»nın yaradıcı qrupu tərəfindən Almaniya və Fransa respublikalarının Azərbaycandakı səfirliklərilə birgə «Qədim qrammofon vollarının bərpası» (1900-1940) layihəsi həyata keçirilərək (2003-2005), görkəmli xanəndələrin səsyzalarından ibarət 450 CD - disk formatında muzeylərə və Dövlət Səsyzaları Arxivinə təqdim olunmuşdur. Azərbaycan Diskoqrafiyasının elektron kataloqu:

<<http://diskografiya.musiqi-dunya.az>>

MUYƏ. “Zabul Segah” dəstgahında “Mayeyi-Zabul” ilə “Manəndi-Müxalif” şöbələri arasında ifa olunan guşə.

MÜBƏRRİQƏ. 1. “Zabul” və “Rahab” dəstgahlarında “Şikəsteyi-Fars” ilə “Əraq” arasında, yerləşən şöbə;

2. İran musiqisində: “Rast-Pəncgah” dəstgahında “Qaraçə” ilə “Nəhib” arasında ya da “Bayatı-Əcəm” ilə “Qaraçə” arasındakı şöbə.

MÜGƏNNİ. Nəğməkar, xanəndə, avaz ilə oxuyan.

MÜXALİF. “Çahargah” dəstgahında “Hasar” ilə “Məğlub” arasındakı şöbə.

MÜHƏYYƏR. “Mahur” dəstgahında “Əraq” şöbəsidən sonra ifa olunan parça.

N

NAĞARA. Zərb musiqi aləti.

NEHOFT (f.: gizli, məxfi). İran musiqisində “Nəva” dəstgahında “Həzin” ilə “Qəveşt” arasında yerləşən muğam şöbəsi.

NEY (f. :- qarğı, qamış). Ney ən qədim Azərbaycan musiqi alətlərindən biridir. Ağacdən, qamışdan, ya da bürüncdən hazırlanan üfləmə musiqi aləti. Düz silindr şəklində, 60-70 sm uzunluqda lülədən ibarətdir. Ucunda heç bir müştük və ya dilçək olmur. Yalnız lülənin aşağı tərəfində bir neçə (3-6) dəlik açılır ki, bu da səslərin müxtəlif ucalıqda olduğunu təmin edir. Neyin səsi olduqca məlahətli, zərif və təsirlidir.

NEY-DAVUD. İran musiqisində “Humayun” dəstgahında “Bidad” ilə “Bavi” arasında bulunan muğam şöbəsi.

NƏFİR. Nəfəsli musiqi aləti. Qədim dövrdə “Humayun” dəstgahında “Mureh” ilə “Camədərən” arasında ifa olunub.

NƏFİR-FƏRƏNG. Şərq musiqisində : “Rast-Pəncgah” dəstgahında “Müəttər” şöbəsidən “Novruz-Ərəbə” keçmək üçün çalınan kiçik instrumental epizod.

NƏĞMƏ. Qədim musiqidə muğam mənasında, avazın tonu, mahnı, tərənə, poetik surətlə musiqi obrazını üzvi surətdə birləşdirən vokal musiqi sənətinin ən sadə və ən geniş yayılmış forması. Dəstgahlarda bəzi şöbə intonasiyaları əsasında olan vokal-instrumental epizod.

NƏHAVƏND. Muğam guşəsi.

NƏXCİRKAN. Orta əsrlərdə muğam şöbələrindən biri.

NƏSTƏRİ. “Nəva” dəstgahının son muğam şöbəsi.

NƏVA. 1. Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisində 12 əsas muğamdan ikincisi;
2. Azərbaycan klassik musiqisində: “Nəva”, “Nişapur”, “Dəraməd-Şahnaz”, “Busəlik”, “Hüseyni”, “Məsihi”, “Şahnaz”, “Hacı Yuni”, “Bayatı-Kürd”, “Azərbaycan”, “Əşiran”, “Zəng-Şötör”, “Kərkuki”, “Şah Xətai”, “Əfşari” və “Şikəsteyi-Şirvan” şöbə və guşələrindən ibarət dəstgah;
3. İran musiqisində: “Mayəyi-Nəva”, “Gərdaniyyə”, “Qəvest”, “Nəhoft”, “Bayatı-Race”, “Həzin”, “Əraq”, “Üşşaq”, “Nişapurək”, “Mülk-Hüseyni”, “Xocəstə”, “Rahab”, “Zəmineyi-Hüseyn”, “Hüseyni”, “Busəlik”, “Məsihi”, “Taqdis” ya da “Təxt-Kavus”, “Əşiran”, “Nizir-Səğir”, “Firuz-Binəva” və “Nəstəri” şöbə və guşələrindən ibarət dəstgah.

NƏVAYİ. 1. “Nəva” kökündə, ya da “Nəva” üslubunda çalınan hər hansı bir musiqi parçası;
2. Əmir Əlişir Nəvai şərəfmə tərtib olunan mahnı.

NƏVAYİ-NİŞAPUR. “Nəva” dəstgahının ikinci adı.

NİİRİZ. Şərqi xalqları musiqisində: “Mahur” dəstgahında “Nişapurək” ilə “Dilkəş” şöbələri arasında; “Rast” dəstgahında “Üşşaq” ilə “Bayatı-Əcəm” arasında şöbə.

NİMRUZ. Muğam şöbələrindən biri.

NİŞAPUR. “Nəva” dəstgahında birinci şöbə.

NİŞAPURƏK. “Nəva” dəstgahında guşə.

NİŞİBİ-FƏRAZ (f., hərf. - eniş, yoxuş). “Bayatı-Şiraz” dəstgahında “Bayatı-İsfahan”dan əvvəl ifa olunan bağlayıcı şöbə.

NOT (lat. nota - işarə, qeyd). Ayrı-ayrı musiqi səslərinin işarəsi; qaralanmış şəkildə və ya boş oval şəkildə yazılır, müxtəlif işarələr əlavə olunur. Notun qrafik təsviri səsin uzunluğunu, onun beşxətli not sətrindəki yeri - səsin yüksəkliyini bildirir.

NOT SƏTİRLƏRİ. Beş paralel horizontal düz xətdən ibarət sətir. Üzərində notlar yazılır, xətlər aşağıdan yuxarı sayılır, səsin yüksəkliyini təyin etməyə xidmət edir.

Not sətrində notlar a) xətlərin üzərində; b) xətlərin arasında; c) yuxarıdakı xəttin üstündə; d) aşağıdakı xəttin altında yazılır. Eyni zamanda, not

sətrindən yuxarıda və aşağıda yazılan əlavə xətlərdən də istifadə olunur. Not sətrində yazılmış notların adı və onların hansı oktavaya mənsub olması sətrin başlanğıcında qoyulan açar işarəsi ilə təyin olunur, yazılmış səslərin yüksəkliyini dəqiqləşdirmək üçün alliterasiya işarələri tətbiq edilir.

NOVRUZ-BAYATI. Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisində 24 şöbədən biri.

NOVRUZ-BÜZÜRG. Muğam şöbələrindən biri.

NOVRUZİ-RƏVƏNDƏ. Rast muğam dəstgahının müqəddiməsi “Bərdaşt-Rast” şöbəsinin ikinci adı. Farsca Novruz - “yeni gün”, Rəvəndə - “gedişə başlanması” deməkdir.

NOVRUZ-SƏBA. Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisində 24 şöbədən biri.

NOVRUZ-XARA. Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisində 24 şöbədən biri.

NÜZHƏ. Səfiəddin Urməvinin icad etdiyi simli musiqi aləti. Zahiri görünüşü cəngə bənzəyir, 81 simi vardır. Bu simlərdən hər üçünün eyni ucalıqda (unison) köklənmiş olduğunu nəzərə alsaq, nüzhə musiqi alətində 27 müxtəlif səs əldə edildiyi məlumdur.

O

OXUMA. Vokal musiqi ifaçılığının ən qədim növlərindən biri, musiqi əsərinin obrazlı - bədii məzmununu müğənni səsi ilə çatdırılması. Oxuma solo (birsəsli) və ansambl (duet, trio və s.) və xor şəklində olur. Oxuma, əsasən, instrumental müşayiətlə səslənir.

ORTA MAHUR. “Mahur-Hindi”dən bir kvarta yuxarıda ifa olunan muğam. Tarın ağ simi do köklənirsə, “Orta Mahur”un mayəsi fa notunda olur.

ORTA SEGHAH. “Zabul Segah” dəstgahında əsl “Segah” muğamının özü. Bir qayda olaraq “Manənd-Müxalif” şöbəindən sonra ifa olunur. Tarın ağ simi do köklənmişsə, “Orta Segah”ın mayəsi mi notuna düşür.

OVUC (övc, öüc, ovc, ouc; hərfi mənası: ən uca zirvə, göyün ən yüksək qatı). Bir çox muğam-dəstgahlar tərkibində zil şöbə (məsələn, “Əraq” şöbəsi) funksiyasını daşıyan, eləcə də yuxarı registrdə səslənən şöbə.

P

PEŞREV. Instrumental musiqinin bir janrı, hər bir muğam, ya dəstgahdan əvvəl çalınan instrumental müqəddimə.

PƏNCGAH. “Rast” dəstgahında bilavasitə “Əraq”dan sonra ifa olunan şöbə. Bu şöbənin “Rast” dəstgahında tutduğu mövqe çox əhəmiyyətli olduğundan, “Rast” dəstgahı çox zaman “Rast-Pəncgah” adlandırılır.

PƏRDƏ. 1. Səsdüzümünün ayrılıqda hər bir səsi;
2. Bəzi simli musiqi alətlərinin (tar, saz, dütər, tənbur və s.) qoluna bağlanmış bölmə. Qoyun bağırsağından nazik kəndir kimi eşilib emal edilir (son vaxtlar tarçalanlardan bir çoxu pərdəni daha möhkəm və davamlı sayılan kapron sapla əvəz edirlər). İfaçılar şərti olaraq ayrı-ayrı pərdələrə ad vermişlər ki, bu da eyni zamanda həmin musiqi alətində hansı səsin nəzərdə tutulduğunu göstərir.
3. Teatr üçün yazılmış əsərin müəyyən bir hissəsi (məs.: dörd pərdəli opera, üç pərdəli balet).

PƏRDƏ VURMAQ. Xüsusi tarçalma təcrübəsində barmaqla sıxılmış pərdədən əlavə, ondan (çanağa tərəf) daha qabaqda duran pərdənin də istənilmədən müəyyən dərəcədə sıxılmış olması. Bu hal tar qolunun çanağa düzgün nəsb edilməməsi, ya da çanaq içərisindəki ağacın düzgün taxılmamasından irəli gəlir (bax: Çəngəl). Nəticədə simlərin səslənməsində xoşagəlməz bir vızıltı eşidilir.

PƏR-PƏRƏSTUK. “Çahargah” dəstgahının mayəsində son dərəcə təsirli instrumental gəzişmə.

PƏRVANƏ. Qədim klassik musiqidə “Rast-Pəncgah” dəstgahının əvvəlində “Zəng-Şötör” ilə “Ruh-Əfza” arasında səslənən şöbə.

PƏST (f., hərfi mənası: aşağı, alçaq), 1. aşağı registrdə bəm səsle oxumaq;
2. yavaş səsle oxumaq.

PƏSTDƏN OXUMAQ. Muğam ifaçılığında, xanəndəlik təcrübəsində istifadə olunan termin; aşağı registrdə bəm səsle oxumaq, bəzən isə yavaş səsle oxumaq mənasında istifadə olunur.

PƏSTXAN. Səsi aşağı registrdə, “bəm pərdələrdə” daha sərbəst işləyən xanəndə.

PİŞDƏRAMƏD. 1. Muğamatda xanəndə və sazəndə dəstəsi tərəfindən “tamam dəstgah” ifası üçün çalınan müqəddimə;
2. muğamın mayədən əvvəlki zərbli instrumental hissəsi.

R

RAK (ər. - əsas, dayaq). 1. “Rast” dəstgahında “Pəncgah” şöbəsi ilə “Xavəran” guşəsi arasındakı epizod; başqa variantlara görə, yəni də “Rast” dəstgahında “Xocəstə” şöbəsi ilə “Saqinamə”dən əvvəl) “Rak-Hindi”, “Rak-Xorasani” guşələri ifa olunur;
2. Qədim klassik musiqisində: “Rast” və “Mahur” dəstgahlarının axırında (son şöbəni ifa etdikdən sonra) mayəyə qayıtmazdan əvvəl, bir qayda olaraq, hökmən “Rak-Abdulla” adlanan guşədə dayanmaq lazım gəlirdi. “Rak- Abdulla”, “Rak-Xorasani” və “Rak-Hindi” adlanan guşələr əslində eyni melodik gəzişmənin müxtəlif variantlarıdır.

RAST (hərf. - düz, dürüst, müstəqim, düzgün). Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisinin 12 muğamından biri. “Qədim musiqişünaslar “Rast”ı muğamların anası adlandırmışlar. “Rast” muğamı nəinki öz adını və kökünün səsdüzümünü, hətta öz tonikasının (mayəsinin) ucalığını belə zəmanəmizə qədər mühafizə edib saxlaya bilmişdir” (Ü.Hacıbəyli). Azərbaycan musiqisində “Novruz-Rəvəndə”, “Rast”, “Üşşaq”, “Hüseyni”, “Vilayəti” (bəzən “Dilkəş”), “Xocəstə”, “Xavəran”, “Əraq”, “Pəncgah”, “Rak”, “Əmiri” və “Məsihi” şöbələrindən ibarət dəstgah.

RAST MƏQAMI (mənası: doğru, dürüst, müstəqim, düzgün). Azərbaycan musiqisində yeddi əsas məqamdan birincisi (Ü.Hacıbəyli). Quruluşu: 1-1- 1/2 ton formullu üç tetraxordun qovuşuq üsulla (x.1 - intervalı məsafəsində) birləşməsindən ibarətdir; səssirası 10 pilləlidir, IV pillə mayə (tonika) pilləsidir. Məqamın səssirasının IV, VI, VII, VIII pillələri istinad - dayaq pilləsi kimi “Rast” muğamının şöbələrinin əsasını təşkil edir; bu məqamda qurulan musiqi nümunələri - xalq mahnıları, rəqsləri, aşıq havaları həmin pillələrə əsaslanır.

Do “Rast” məqamının səssırası.

RAST MUĞAM AİLƏSİ. Azərbaycan musiqisində “Rast” məqamında qurulan muğamlar “Rast muğam ailəsi” əmələ gətirir: “Mahur-Hindi”, “Orta-Mahur”, “Bayatı-Qacar”, “Düğah”. Bu muğamlar musiqi məzmunu baxımından bir-birinə uyğundur, bununla belə xarakter cəhətdən, tərkib hissələrinə və tonallığına görə bir-birindən fərqlənirlər.

RAST MUĞAMININ NOT YAZILARI. “Rast” muğamı bir neçə dəfə müxtəlif ifalardan nota salınmışdır. M.Maqomayev tərəfindən tarzən Q.Primovun ifasından (1928, əlyazma), Niyazi xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlunun ifasından (1935, əlyazma), T.Quliyev tarzən M.Mansurovun ifasından (Bakı,1936), xanəndə Zülfi Adıgözəlov və tarzən Qurban Primovun ifasından (əlyazma, bir hissəsi V.Belyayevin “O muzikalnom folklore i drevney pismennosti” - “Musiqi folkloru və qədim yazılar haqqında” (Moskva, 1971) kitabında nəşr olunmuşdur), N.Məmmədov Əhməd Bakıxanovun ifasından (Bakı, 1963), xanəndə Hacıbaba Hüseynovun və tarzən Bəhram Mansurovun ifasından (Moskva, 1978), A.Əsədullayev tarzən Elxan Mərzəfərovun ifasından (Bakı, 2005) nota yazmışdır. Bəstəkar yaradıcılığında “Rast” muğamından geniş istifadə olunmuşdur. Bu muğam-dəstgah əsasında Niyazi “Rast” simfonik muğamını bəstələmişdir (1949).

RAST-PƏNCGAH. Azərbaycan musiqisində “Rast” muğamının ikinci adı. Bu muğam İran musiqisində əsas dəstgahlardan biridir.

RAVƏNDİ. Müasir Şərq musiqisində “Rast” və “Humayun” dəstgahlarında muğam şöbəsi.

REPERTUAR (lat. repertorium - siyahı). Hər hansı ifaçı, yaxud ifaçı qrupu, teatr truppası tərəfindən ifa olunan əsərlərin toplusu.

RƏCƏZ (ərcuzə). 1. “Çahargah” dəstgahının sonunda olan zərbli muğam, “Mənsuriyyə”dən əvvəl ifa edilən şöbə;
2. Orta əsr musiqisində cəngavərlər fəxrriyyəsinə ifadə edən mahnılar üçün ən münasib bəhr.

RƏHAB. Qədim mənbələrə əsasən Azərbaycan musiqisində “Rahab”, “Humayun”, “Tərkib”, “Üzzal”, “Bayatı-Türk”, “Bayatı-Qacar”, “Zəmin- Xara”, “Mavərənnəhr”, “Bal-Kəbutər”, “Hicaz”, “Bağdadi”, “Şahnaz”, “Azərbaycan”, “Əraq”, “Əşiran”, “Zəng-Şötör”, “Osmani”,

“Bayatı- Kürd”, “Bayatı-Şiraz”, “Hacı Yuni”, “Sarənc”, “Şüstər”, “Məsnəvi-Səqil” və “Suzi-Güdəz” şöbə və guşələrindən ibarət dəstgah.

RƏMƏL. Əruz bəhri. Bir çox növü var. Bu növlər özlüyündə müəyyən təqsimat daxilində qruplaşdırılır. Burada səslərin “hərəkət” və “sekunət” cəhətinə təvazön (müvazinət) və tənəsihi əsas rol oynayır. Ərəb-İran klassik musiqisində rəməl bəhri rəməl-xəfif və rəməl-səqil təqsimlərinə ayrılır. Bunlardan rəməl-səqil iki şəkildə olur:
a) fəilatün təfiləsinin dörd dəfə təkrarlanmasından əmələ gələn bəhr;
b) fəilatün-fəilün-məfulün-məfulün-fəilün təfilələrinin ardıcıl birləşməsindən düzələn bəhr.
Azərbaycan musiqisində də rəməl bəhri ən çox işlənən ölçülərdən biridir.

RƏNG. Azərbaycan şifahi ənənəli professional musiqisində instrumental musiqi janrı. Dəqiq metro-ritmik ölçülü, rəngarəng melodik quruluşlu musiqi məzmununa malikdir. Rənglər həm müstəqil pyeslər kimi, həm də muğam dəstgahının tərkibində ifa olunur.

RUBƏND. XIX əsr Azərbaycan musiqisində “Çahargah” dəstgahının son şöbələrindən biri olub.

RUH-ÜL-ƏRVAH. “Düğah” dəstgahında ilk şöbə. “Şur”da “Simayi-Şəms”in ikinci nəfəsi.

RÜBAB (rebab). Simli dartımlı musiqi aləti. Vaxtilə bütün Yaxın Şərq xalqlarının musiqi məişətində geniş istifadə olunmuşdur. Hazırda başlıca olaraq Orta Asiya xalqlarının çalğıcıları tərəfindən daha çox işlənir. Rübabın bir çox növləri var. Hər növ intişar tapdığı yerin adı ilə adlanır. Məs.: tacik rübabı, qaşqar rübabı, əfqan rübabı və s. Bəzən tamamilə eyni növdə və eyni konstruksiyada olan rübab başqa-başqa adlar daşıyır. Rübabın əsas olaraq üç simi var, lakin rezonans vermək üçün çox zaman ona əlavə bir neçə sim də qoşulur. Rübab simləri qaramal buyuzundan hazırlanan kiçik mizrabla səsləndirilir.

S

SANTUR. Simli, zərbli musiqi aləti.

SARƏNC. “Şur” dəstgahında “Hicaz” ilə “Nişibi-Fəraz” arasında yerləşən şöbə.

SAZƏNDƏ. Musiqiçi, musiqi alətində çalan, çalğıçı.

SEGHAH MUĞAMI. Yaxın və Orta Şərq xalqları musiqisində 24 muğam şöbəsinə biri. Azərbaycanda geniş yayılmış muğamlardan biri. Muğam sənətində “Segah”ın bir neçə variantı mövcuddur: “Zabul Segah”, “Xaric Segah”, “Mirzə Hüseyn Segah”.

SEGHAH MUĞAM AİLƏSİ. Azərbaycan musiqisində “Segah” ən geniş yayılmış və sanballı dəstgahlardandır. Azərbaycanda “Segah”ın bir neçə variantı mövcuddur: “Orta Segah”, “Xaric Segah”, “Mirzə Hüseyn Segah”, “Zabul Segah”, “Haşım Segah”. Qədim qrammofon vallarında xanəndə İslam Abdullayevin oxuduğu “Yetim Segahı” variantına da rast gəlinir. Ümumiyyətlə, İ.Abdullayev bu muğamın ən mahir ifaçısı olduğuna görə ona xalq arasında “Segah İslam” deyilmişdir. Onun repertuarında “Segah”ın bütün variantları səslənmişdir. “Segah” ailəsinə aid bütün muğamlar bir-birindən tonallıq (kök) etibarilə fərqlənir və “Segah” muğamı inkişaf edərək özünəməxsus tonallıq sistemi yaratmışdır: “Xaric Segah” si (kiçik oktava) mayəli, “Orta Segah” mi (I oktava) mayəli, “Zabul Segah” mi (kiçik oktava) mayəli, “Mirzə Hüseyn

Segahı” lya (I oktava) mayəli, “Yetim Segah” - re (I oktava) mayəli, “Haşım Segahı” - sol (I oktava) mayəli “Segah” məqam tonallığında qurulur. “Segah”ın variantları özünəxas xarakteri, səslənməsi, yozumu, istinad pillələrinin dəyişilməsi ilə fərqləndiyinə görə onların dinləyiciyə bağışladığı təsir müxtəlif olur.

SEGHAH MUĞAMININ NOT YAZILARI. “Segah” ailəsinə aid muğamlardan “Segah Zabul” bəstəkarlar tərəfindən nota alınmışdır. M.Mansurovun ifasından “Zabul” muğamını T.Quliyev notlaşdırmışdır (1936), “Segah Zabul” instrumental muğamı N.Məmmədov tərəfindən Ə.Bakıxanovun ifasından (1965), A.Əsədullayev tərəfindən E.Mirzəfərovun ifasından (2006) nota salınmışdır. Bəstəkar yaradıcılığında da bu muğama çox müraciət olunur. V.Adıgözəlov bu muğam əsasında “Segah simfoniyası”nı (2005) yaratmışdır.

SETAR. Üç simli qədim musiqi aləti.

SƏLMƏK. 1.”Şur” dəstgahında “Dəşti” ilə “Muyə” arasında yerləşən şöbə; 2. Şərq musiqisində: “Şur” dəstgahında “Gəraylı” və “Molla Nazi” guşələri arasındakı şöbə olub.

SƏMAYİ-ŞƏMS. “Şur” dəstgahına mənsub zərbi muğam. Bir qayda olaraq “Zəmin-Xara” şöbəsinə, ya da “Şikəsteyi-Fars”dan sonra (“Hicaz” şöbəsinə əvvəl) ifa olunur.

SƏNC. Yeddi simli musiqi aləti.

SƏS. 1.Musiqi fakturasını təşkil edən hər bir melodik xətt.
2. Müğənni səsi.

SİMFONİK MUĞAM. Azərbaycan musiqisinin bir janrı. 1948-ci ildə bəstəkar Fikrət Əmirov tərəfindən yaradılmışdır. F.Əmirovun muğamların musiqi materialına və kompozisiya xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq yazdığı “Şur” və “Kürd Ovşarı” simfonik əsərləri ilə Azərbaycan simfonik musiqisində bu janrın bünövrəsi qoyulmuşdur.

Janrın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada muğam dəstgahına xas tədrici və ardıcıl yüksəlmə və inkişaf prinsipi, onun kompozisiya quruluşu, dramaturji hərəkət xətti saxlanılmış, eyni zamanda, muğam melodiylarının inkişafında simfonik işləmə, rəngarəng orkestrləşdirmə üsulları tətbiq olunmuşdur. Bir çox Azərbaycan bəstəkarları bu janra müraciət etmişlər.

Niyazi “Rast”, S.Ələsgərov “Bayatı-Şiraz”, F.Əmirov “Gülüstan Bayatı-Şiraz”, T.Bakıxanov “Humayun”, “Nəva”, “Rahab” və s. simfonik muğamlarını yaratmışlar.

SOLIST (itl.: solista). Solo ifaçı; bir səs üçün və ya alət üçün yazılmış əsərin ifaçısı; ansamblda əsas, daha qabarıq partiyanın (bütün əsərdə və ya onun ayrılmış hissələrində) ifaçısı.

Muğam ifaçılığında solist - xanəndə instrumental ansamblın - sazəndə dəstəsinin müşayiəti ilə çıxış edir.

SOLO (itl.: solo, lat.: solus - tək, tənha, vahid). Bir ifaçının müstəqil çıxış etməsi. Ansamblda daha qabarıq və mühüm partiya. Muğam ifaçılığında muğamların müxtəlif alətlərdə solo ifası geniş tətbiq olunur. Muğam ansamblında xanəndənin partiyası solo əhəmiyyətlidir, ayrı-ayrı epizodlarda tar və kamança alətlərinin solosu diqqətəlayiqdir.

SÜMSÜ. Qarğıdan düzəldilən üfləmə musiqi aləti.

Ş

ŞAH XƏTƏİ. Azərbaycan musiqisində muğam şöbəsi; aşiq harası.

ŞAH PƏRDƏ. Dartımlı simli musiqi alətlərinin (tar, saz) qoluna bağlanmış pərdələrdən mərkəz mövqə tutan, adətən, açıq simdən bir oktava yuxarı səslənən pərdələr.

ŞAHNAZ. Kiçik həcmli muğam. XIX əsrin ifaçılıq təcrübəsində həm müstəqil muğam dəstgahı, həm də muğam şöbəsi kimi mövcud olmuş (Mir Möhsüm Nəvvab. "Vüzuhul-Ərşəm"), sonradan kiçik həcmli muğama çevrilmişdir. "Şur" muğam ailəsinə daxildir. Tərkibi üç şöbədən ibarətdir: "Şahnaz", "Dilkəş", "Zil-Şahnaz" ("Şəddi-Şahnaz"). Bu muğamın musiqisi coşğun, ehtiraslı, eyni zamanda, lirik, təsirli xarakter daşıyır. Orta əsrlərdə Şərqi xalqlarının musiqisində 6 avazdan biri olmuşdur.

ŞAXƏ. Birlikdə yeni bir dəstgah təşkil edən muğamat şöbələrinin məcmusu. "Şur" muğam ailəsinə daxil olan "Dəşti", "Əbu-Əta" və s. kiçik muğamlar.

ŞAMAXI MUĞAM MƏCLİSLƏRİ. XIX əsrin II yarısında Şamaxıda məşhur mülkədar Mahmud ağa tərəfindən yaradılan və Şirvan zonasında xanəndəlik sənətinin inkişafında mühüm rol oynayan musiqili poetik məclislər. Bu dövrdə Şamaxıda Seyid Əzim Şirvaninin başçılıq etdiyi "Beytüs-Səfa" adlı ədəbi məclis də fəaliyyət göstərirdi. Mahmud ağa həmin məclisin üzvlərinə himayədarlıq edirdi. O, öz malikanəsində musiqili gecələr keçirmək üçün düzəltirdiyi xüsusi salonda tez-tez xanəndələrin müsabiqəsini keçirir, birinci yerləri tutanlara qiymətli hədiyyələr və mükafatlar verirdi.

XIX əsrin II yarısında Şamaxıya qonaq gələn bir çox səyyahlar Mahmud

ağanın evinə düşürdülər. Fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın, rus rəssamı knyaz Qaqarinin və b. bu haqda məlumatları maraqlı doğurur. Mahmud ağanın musiqi məclislərində yerli musiqiçilərlə birlikdə Tiflis, Qarabağ, İran musiqiçiləri də çıxış edirdilər. Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Bülbülcan, Ərdəbilli Səttar, Sadıqcan, Cabbar Qaryağdıoğlu kimi dövrünün məşhur xanəndələri Mahmud ağanın qonağı olub, onun təşkil etdiyi musiqi məclislərində iştirak etmişlər.

Mahmud ağa öz məclislərinə gənc musiqiçiləri də dəvət edib onlara klassik Şərq musiqisindən təlim verərmiş. Onun məclisi bütün Zaqafqaziyada musiqiçilər üçün bir növ sənətkarlıq məktəbi idi.

Şamaxıda yetişmiş Mirzə Məhəmmədhasən, Mehdi, Məbud, Şükür, Davud Səfiyarov kimi xanəndələr, Məhəmmədqulu və Hüməyi kimi tarzənlər Mahmud ağanın yetirmələri olmuşlar.

Təsadüfi deyildir ki, Mahmud ağanın adı və Şamaxı musiqi məclisi bu gün də xatırlanır və örnək kimi göstərilir.

ŞAŞMAKOM (f.: altı + məqam). Şifahi ənənəyə malik olan Orta əsrlər özbək, tacik professional musiqi janrı. XVIII əsrdə formalaşmışdır. Silsilə əsər olan Şaşmakom 6 iri həcmli müstəqil əsərdən - "Buzruk", "Rost", "Navo", "Duqox", "Seqox", "İrok" makomlarından ibarətdir. Hazırda Şaşmakomun Buxara və Xarəzm növləri var. Şaşmakom tam şəkildə nota salınmışdır.

ŞƏDDİ-ŞAHNAZ. Muğam şöbəsi. Şədd - bir melodiyanın ən ucadan, zildən oxunan hissəsinə deyilir, "Şahnaz"ın zili mənasını verir. İfaçılıq təcrübəsində "Zil-Şahnaz" muğam şöbəsinə bəzən belə adlandırılırlar.

ŞƏHDİ-ŞAHNAZ. Muğam şöbəsi. "Şahnaz"ın balı mənasını verir.

ŞƏKKİ-ŞAHNAZ. Muğam şöbəsi. Şəkk-şübhəli "Şahnaz" mənasını verir.

"ŞƏRQ KONSERTLƏRİ". XIX əsrin axırlarında xanəndə və çalğıçıların musiqili səhnəciklərdə çıxışlarına verilən ad. Moskvada, Peterburqda, Tiflisdə və b. şəhərlərdə təşkil olunan "Şərq konsertləri", əsasən, yoxsul müsəlman (Azərb.) tələbələrinə maddi yardım göstərmək məqsədi daşıyırdı. "Şərq konsertləri"nin proqramı, əsasən, xanəndə və sazəndə dəstəsinin ifasında muğam və təsniflərdən ibarət olduğuna görə bu konsertləri simfonik və kamera musiqisi konsertlərindən fərqləndirmək üçün belə adlandırılırdılar.

Azərbaycanda ilk "Şərq konserti" 1901-ci ildə Şuşada "Xandəmirovun teatri"nda yazıçı Ə.Haqverdiyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə təşkil edilmişdir. Həmin konsertdə çıxış etmək üçün Qarabağın ən yaxşı sazəndə dəstələri, məşhur xanəndələrdən Cabbar Qaryağdıoğlu, Keçəçioğlu Məhəmməd, Qasım Abdullayev, tarzənlərdən Mirzə Sadıq Əsəd oğlu (Sadıqcan), Məşədi Zeynal, Gülablı aşıqları Abbasqulu və Nəcəfqulu

dəvət olunmuşdu. Konsertdə Ə.Haqverdiyev 12 nəfərdən ibarət ansamblı, el nəğmələrini ifa edən xor dəstəsini səhnəyə çıxarmışdı. Bu konsert onun tərtib etdiyi "Azərbaycan toyu" musiqili tamaşası ilə başa çatdırılmışdı. Bakıda ilk "Şərq konserti" yenə də Ə.Haqverdiyevin rəhbərliyi ilə 1902-ci ildə təşkil edilmiş, burada Şuşadakı konsert proqramı təkrar göstərilmiş, eyni zamanda, Ələsgər Abdullayev, Seyid Mirbabayev kimi məşhur Bakı xanəndələri də konsertdə iştirak etmişlər. Şərq konsertlərinin ənənəsi bu gün də davam etdirilir, "Muğam konserti", "Muğam axşamı" adı ilə müasir dövrdə də keçirilərək geniş dinləyici kütləsi cəlb edir. Bu konsertlər muğam sənətinin inkişafında, yaşadılmasında və təbliğində mühüm rol oynayır.

"ŞƏRQ GECƏLƏRİ". XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda təşkil edilən geniş proqramlı konsertlərə verilən ad. "Şərq gecələri"ndə xanəndə və aşıqların çıxışları ilə yanaşı, kiçik həcmli teatr tamaşaları göstərilir, rəqslər təşkil olunurdu.

Azərbaycanda ilk "Şərq gecəsi" 1907-ci ildə Bakıda "Müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti" tərəfindən şəhər yoxsullarının xeyrinə keçirilmişdir.

ŞİFAHİ ƏNƏNƏLİ PROFESSIONAL XALQ MUSİQİSİ. Azərbaycan şifahi ənənəli musiqi mədəniyyətinin folklordan sonra ikinci təbəqəsi - professional xalq musiqi mədəniyyəti fərdi-müəllif yaradıcılığının ictimai-folklor şəkilli təzahürü olub, xalq kütlələrinin dünyagörüşünü əks etdirən şifahi-yazılı ifadəli bədii rabitə vasitəsidir. Şifahi ənənəli professional xalq musiqisinə aşıq sənəti aid edilir. İfaçılıq mədəniyyətinin ənənəvi xarakter daşımaları baxımından aşıq sənəti professional yaradıcılığın bir tərəfini təmsil edir. Lakin musiqi üslubu və quruluş cəhətdən folklora yaxındır.

Instrumental ifaçılıq sənəti də professional xalq musiqisi mədəniyyətinin bir hissəsidir. Professional xalq ifaçılığında ənənəvilik, kollektivlik, dəyişməz, təmaslı şəkildə ənənəni ötürmə kimi cəhətlər başlıca rol oynayır və bunların sayəsində xalq musiqisi ancaq ifadə yaşayır və yaşadılır. Eyni zamanda, o, özünəməxsus professionallığı ilə seçilir. Xalq musiqiçisi yaşadığı mühitdə seçilir, musiqiçilik onun yeganə fəaliyyət dairəsinə çevrilir. Xalq musiqiçilərinin özünəməxsus peşəkarlığı ifaçılıq məktəblərinin yaranmasında başlıca amildir. Zurnaçıların, balabançıların, nağaraçıların arasında yerli ənənələrə yaxşı bələd olan və öyrədən ustadlar - müəllimlər var; hər bir ustad qavrama tələbləri, təlim üsulları, öz terminologiyası ilə seçilir. Şifahi ənənəli xalq professional musiqisi xalq yaradıcılığı ilə professional yaradıcılığın birgə fəaliyyət modelini özündə yaşadır.

ŞİFAHİ ƏNƏNƏLİ PROFESSIONAL MUSİQİ. Azərbaycan şifahi ənənəli musiqi mədəniyyətinin ən yüksək təbəqəsi; muğam sənəti - əsaslı məktəb, keçmiş xanəndə, sazəndə kimi peşəkar musiqiçilərin yaradıcılığı və bu

sənətkarların yaradıcılıq məhsulu olan muğam dəstgahları, kiçik formalı muğamlar, zərbi muğamlar, təsnif və rəng kimi janrlar nəzərdə tutulur. Bu janrların təşəkkülündə, formalaşmasında və inkişafında xanəndə və sazəndələrin böyük rolu vardır. Xanəndə və sazəndələr üçün möhkəm məqam sisteminə əsaslanan muğam-dəstgahlar ən yüksək yaradıcı təfəkkürün məhsulu sayılır.

Muğam sənətində tələb olunan qanunlar çərçivəsində ifaçı parlaq istedadı, zəngin təxəyyülü, gözəl zövqü sayəsində yeni ənənələr, orijinal üslublar, məktəblər yaradırlar.

Ənənəvi professional musiqi sənətinin mühüm amillərindən biri şifahiyyətə malik olması, yəni onun şifahi şəkildə, yaddaş vasitəsilə ustadından şagirdə, bir ifaçıdan digərinə ötürülməsindən ibarətdir. Ənənəvi professional musiqi ifaçıları solo şəkildə çalıb oxuyurlar, belə ifa tərzini muğam sənətinin inkişafında şifahi ənənənin əhəmiyyətini qabarıq göstərir. Solo ifa zamanı xanəndə və ya sazəndə əsrlərdən bəri qorunub saxlanılan muğam sənətinin ümumi qanunlarına riayət etməklə yanaşı, improvizə etmək bacarığı sayəsində onun şəxsi, fərdi yaradıcılıq tapıntıları da üzə çıxır.

ŞİKƏSTEYİ-FARS. Bir çox muğam (“Şur”, “Segah”, “Rahab” və s.) kökünün beşinci pilləsində qurulan mərkəz şöbə.

ŞİKƏSTƏ (hərfi mənası: sınıq, qırılmış, məğlub edilmiş). 1. “Segah” məqamında

zərbi muğam. Ölçüsü 2/4 - dür. Bir çox növləri var: “Qarabağ Şikəstəsi”, “Kəsmə Şikəstə”, “Şirvan Şikəstəsi”si və s.

ŞİRVAN ŞİKƏSTƏSİ. Şikəstə növlərindən biri.

ŞÖBƏ. Muğamat dəstgahının melodik və məqam cəhətcə bitkin və müstəqil hissəsi.

ŞUR. Azərbaycan xalq musiqisində əsas muğamlardan biri. “Şur” muğamının kökü aşıq musiqi yaradıcılığında da görkəmli yer tutur - aşıq mahnılarının çoxu məhz “Şur” kökündə olur. Azərbaycan xalq mahnıları, oyun havaları və başqa instrumental formalar (cəngi, qəhrəmani, koroğlular və s.) da çox vaxt “Şur” muğamı kökündə yaradılır. Dəstgahlar içərisində də “Şur” ən böyük həcmli, ən sanballı dəstgah sayılır. Belə ki, özlüyündə müstəqil bir dəstgah mahiyyəti kəsb etmiş “Şur-Şahnaz”, “Əbu-Əta”, “Dəşti”, “Bayatı-Türk” kimi kiçik dəstgahlar da əslində “Şur”a mənsub muğamlardır. Başqa dəstgahlara nisbətən “Şur”un zərbi muğamları da çoxdur (“Səmayi-Şəms”, “Ovşarı”, “Osmanlı” - “Maani”, “Arazbarı” və s.).

Ən lakonik şəkildə verilmiş olsa, “Şur” dəstgahı tərkibinə aşağıdakı şöbə və guşələr daxildir: “Mayə”, “Səlmək”, “Hacı Yuni”, “Şur-Şahnaz”,

“Busəlik”, “Bayatı-Qacar” (“Bayatı-Türk”), “Şikəsteyi-Fars”, “Əşiran”, “Şəmayi-Şəms”, “Zəmin-Xara”, “Hicaz”, “Sarənc”, “Nişib-Fəraz”.

ŞUR MƏQAMI (mənası: eşq, sevgi). Azərbaycan musiqisində yeddi əsas məqamdan biri (Ü.Hacıbəyli). Quruluşu: 1 - 1/2 - 1 ton formullu üç tetraxordun qovuşuq üsulla (x1- intervalı məsafəsində) birləşməsindən ibarətdir; səssirası 10 pilləlidir, IV pillə mayə (tonika) pilləsidir. Məqamın səssirasının III, IV, VI, VII, VIII pillələri istinad-dayaq pilləsi kimi “Şur” muğamının şöbələrini əsasını təşkil edir; bu məqamda qurulan musiqi nümunələri həmin pillələrə əsaslanır. Re “Şur” məqamının səssirası:

ŞUR MUĞAMININ NOTA YAZILMASI. “Şur” muğamı instrumental şəkildə N.Məmmədov tərəfindən Əhməd Bakıxanovun ifasından (1962), Əsədullayev tərəfindən E.Mirzəfərovun ifasından (2006) nota salınmışdır. Bəstəkar yaradıcılığında da bu muğama çox müraciət olunur. Fikrət Əmirov bu muğam əsasında “Şur” və “Kürd Ovşarı” simfonik muğamlarını (1948) yaratmışdır.

ŞUR-ŞAHNAZ. Şur məqamında “Şahnaz”, “Dilkəş”, “Şəddi-Şahnaz” tərkib şöbələrindən ibarət muğam.

ŞÜŞTƏR. “Bərdaşt”, “Əmiri”, “Şüştər”, “Tərkib” şöbələrindən ibarət kiçik bir dəstgah.

“Şüştər” məqamı - Azərbaycan musiqisində yeddi əsas məqamdan biridir (Ü.Hacıbəyli). Quruluşu: 1/2 -1- 1/2 ton formullu iki tetraxordun yanaşı üsulla (art.2 - intervalı məsafəsində) birləşməsindən ibarətdir; səssirası 8 pilləlidir, VI pillə mayə (tonika) pilləsidir, bu məqamda III pillə də mayə ilə yanaşı, tamamlayıcı ton əhəmiyyəti daşıyır.

Məqamın səssirasının III, VI, VII pillələri istinad - dayaq pilləsi kimi “Şüştər” muğamının şöbələrini əsasını təşkil edir; bu məqamda qurulan musiqi nümunələri həmin pillələrə əsaslanır. Lya “Şüştər” məqamının səssirası:

ŞÜŞTƏR MUĞAMININ NOTA YAZILMASI. “Şüştər” muğamı instrumental şəkildə A.Əsədullayev tərəfindən E.Mirzəfərovun ifasından (2006) nota salınmışdır.

T

TAR. 1. Azərbaycan simli dartımlı musiqi aləti. İranda, Orta Asiyada, Dağıstanda və başqa qonşu ölkələrdə də geniş yayılmışdır. Lakin Azərbaycan tarı öz quruluşu, konstruksiyası etibarilə İran tarından xeyli fərqlənir. XIX əsrin ikinci yarısı Azərbaycan musiqi sənətinin ən görkəmli nümayəndəsi sayılan Mirzə Sadiq Əsəd oğlu tar musiqi alətinin konstruksiyasını elmi-akustik prinsiplər əsasında xeyli dəyişdirdi.

O, tarın səsini gücləndirmək üçün simlərinin sayını artırdı; qolun yuxarısında (kəlləyə yaxın yerdə) əlavə pərdə (zabol pərdəsi) bağladı; tar ifaçılığında texnikasında lal barmaq adlanan üsuldən geniş istifadə edilməsinə yol açdı; tarı əvvəllərdə olan adət üzrə diz üstünə qoyub əyilərək çalmaq qaydasını aradan qaldırdı və tarı sinə üstünə alıb çalmağı daha münasib, daha əlverişli hesab etdi.

2. ərəb ölkələrində: dəf; 3. sim.

TARZƏN. Tar alətinin ifaçısı; solist və müşayiətçi kimi fəaliyyət göstərən peşəkar musiqiçi.

TƏBİL. Zərbli musiqi aləti.

TƏXNİS. Çox zil səs.

TƏQSİM. 1. Əsas kök (məqam) üstündə sərbəst improvizasiya;
2. Türk musiqisində muğam, ya da muğam şöbəsi.

TƏRANƏ. Melodiya, mahnı, nəğmə.

TƏRKİB. “Şüştər” muğamında ikinci şöbə, “Humayun” dəstgahında “Şüştər” ilə “Üzzal” arasında şöbə.

TƏSNİF. Ərəb sözüdür, dəstgah şöbələri arasında (əvvəlkinə nəhayət vermək, “yekun vurmaq”, sonrakına isə keçmək üçün) ifa olunan mahnı formasına bənzər (bənd formalı) dəqiq və sabit ölçülü nəğmə.

TÜTƏK. Üfləmə ağac musiqi aləti.

U

UD. Yaxın Şərqi xalqlarının mizrabla çalınan ən qədim simli, dartımlı musiqi aləti. Ərəbistan, Türkiyə və qismən İran ölkələrində çox geniş intişar tapmışdır.

Ud əsrlər boyu müxtəlif surətdə islah edilmiş və onun konstruksiyası tez-tez dəyişdirilərək təkmilləşdirilmişdir.

Müasir ud altı simli musiqi alətidir. Bunlardan beşi qoşa, altıncısı isə tək qoşulur. Simlərin düzülüşü və yerləşdirilməsi çox qəribədir: ortada melodik, yəni musiqinin əsl havasını (modulyasiyasını) çalan simlər, yanlardan isə (hər iki tərəfdən də saxlayan) bəm simlər (aliquot simlər) qoşulur.

Ü

ÜN (arxaizm). Səs, avaz, vokal səs.

ÜST MİZRAB. Xüsusilə tar ifaçılıq təcrübəsində mizrabı simlər üzərinə hər dəfə yalnız üstdən, yuxarıdan aşağı (alt mizraba müqabil olaraq) vurmaq üsulu.

ÜŞŞAQ (hərfi mənası: aşıqlar, aşıq-məşuq). 1. Yaxın Şərqi xalqları musiqisinin əsasını təşkil edən 12 əsas muğamdan birincisi;
2. “Rast” dəstgahının mayəsində ifa olunan guşələrdən biri.

ÜZZAL. “Bayatı-Şiraz” dəstgahında “Xavəran” şöbəsindən sonra muğamın sonunda yerləşən zil şöbə.

V

VAMİQ. Qədimdə zərbli muğam olub.

VİLAYƏTİ. “Rast” və “Mahur” dəstgahlarında ifa olunan mərkəz şöbələrden biri.

Y

YETİM SEGHAH. “Xaric Segah” kökündə kədər əhvali-ruhiyyəli formada ifa olunan muğam.

YƏDİ-HASAR. “Zabul Segah” dəstgahında “Əraq” ilə “Aşiq-Guş” şöbələri arasında guşə.

Z

ZABUL. 1. XIX əsrdə Azərbaycan klassik musiqisində: “Çahargah” muğamında “Segah” ilə “Yədi-Hasar” arasındakı şöbə olub;
2. İran musiqisində: a) “Humayun” dəstgahında “Üzzal” ilə “Bayatı-Əcəm” arasındakı şöbə;
b) “Çahargah” dəstgahında “Bədr” ilə “Mayeyi-Səğir” arasındakı şöbə.

ZABUL SEGHAH. “Mayəyi-zabul”, “Muyə”, “Manəndi müxalif”, “Segah” (orta segah), “Məxlut”, “Şikəsteyi-fars”, “Mürəbbiqə”, “Əraq”, “Yədi-Hasar”, “Aşiq-Guş” şöbələrini birləşdirən dəstgah.

ZƏMİN-XARA (hərfi mənası: qayalıq yer, tikanlı torpaq). 1. XIX əsrdə Azərbaycan klassik musiqisində: “Rast” dəstgahında “Mənsuriyyə” ilə “Rak-Hisar” arasında; “Rahab” dəstgahında “Bayatı-Qacar” ilə “Mavərən-Nəhr” arasında; “Çahargah” dəstgahında “Mənsuriyyə” ilə “Mavərən-Nəhr” arasında yerləşən şöbədir;
2. Hal-hazırda “Şur” muğamında “Səmayi-Şəmsdən” sonra oxunan şöbə. Son dərəcə yanıqlı, niskilli və təsirli intonasiası olan bir muğamdır. Məhz buna görə də təziyə və başqa dini ayinlərdə oxunan mərsiyə və minacat əsas etibarilə “Zəmin-Xara” üstündə tərtib olunur.

ZƏMR. Üfləmə ağac, musiqi aləti.

ZƏNGİ-ŞÜTÜR. 1. “Dügah” dəstgahının sonunda “Əraq” ilə “Rak” arasında yerləşən şöbə;
2. “Rast”, “Çahargah” və “Nəva” dəstgahlarında “Əşiran” ilə “Kərküki” arasında ifa olunan şöbə.

ZƏNGULƏ (hərfi mənası: zınqırov, xırda zəng, cınqral). 1. Yaxın Şərq xalqları klassik musiqisinin əsasını təşkil edən 12 muğamdan doqquzuncusu; 2. Azərbaycan vokal musiqi yaradıcılığında geniş istifadə olunan bəzək və zinət üsullarından biri. Xanəndə və aşiq ifaçılığında avazın yekrəng səslənməsi və dinləyiciyə daha artıq xoş gəlməsi üçün oxunan muğam, qoşma və sairənin melodiyasında təğənni olunan ayrı-ayrı səsin yüksəliyi etibarlı ilə ona ən yaxın qonşu səslər ilə növbələndirilməsi.

ZƏRBİ MUĞAM. Instrumental müşayiəti dəqiq və sabit ölçülü musiqidən, vokal qismi isə ritmik cəhətdən sərbəst improvizasiya əsasında ifa olunan mürəkkəb və dəyişkən vəznlı muğamdan ibarət Azərbaycan orijinal xalq musiqi forması. Məsələn: “Heyratı”, “Şikəstə”, “Mənsuriyyə”, “Kərəmi”, “Maani”, “Ovşarı”, “Arazbarı” və s.

ZİL. Yuxarı registr, yuxarı səs.

ZİRƏFKƏND. 1. Yaxın və Orta Şərq xalqları klassik musiqisinin əsasını təşkil edən 12 muğamdan yeddincisi.

ZİRKEŞ. “Şur” dəstgahının əvvəlində olan kiçik guşə.

ZİRVƏ. 1. İnterval zirvəsi, intervalın yuxarıda yerləşən səsi.
2. Melodiya zirvəsi.

ZURNA (sur - böyük ziyafət, toy, düyün + nay). Üfləmə ağac musiqi aləti. Ağacdən (çox vaxt ərik ağacından) hazırlanır. Gövdəsinin ön tərəfində 7, arxa tərəfində 1 dəlik var ki, bunlar lazımi vaxtda barmaqlarla örtülüb açılır. Əlavə olaraq zurnanın ağız tərəfdə bir dəlik daha var ki, bu da kök üçündür. Zurnanın müştüyü iki nazik, yonulmuş qarğı parçasından hazırlanır.

Onun asəfi zurna, ərəbi zurna, əcəmi zurna, qaba zurna, şəhəbi zurna, cürə zurna kimi bir çox müxtəlif növləri olmuşdur. Zurna gur və çox güclü səslənən musiqi alətidir.

ZÜXMƏT. Mizrab.

ZÜMZÜMƏ. Havanın yavaş səslə oxunması. Çox vaxt musiqinin melodiyasını mənimsəmək prosesində istifadə olunan üsullardan biri.

SÖZLÜK

SÖZLÜK

A

Ağ	7	Bas tar	11
Alət	7	Bayatı	11
Alətşünaslıq	7	Bayatı-Əcəm	11
Alt mızrab	7	Bayatı-İsfahan	11
Ansambl	7	Bayatı-Kürd	11
Araçalğı	8	Bayatı-Qacar	12
Arazbarı	8	Bayatı-Race	12
Aşıq-guş	8	Bayatı-Şiraz məqamı	12
Aşx	8	Bayatı-Şiraz muğamı	12
Avaz	8	Bayatı-Şiraz muğamının	12
Avazat	8	not yazıları	
Avazi-Naqis	8	Bayatı-türk	12
Avazı Xoş Ulu Muğam	8	Beytüs-Səfa	13
Avazə	8	Bəhr-nur	13
Avazəxan	8	Bəhr	13
Ayaq etmə	8	Bəxtiyari	13
Azərbaycan	9	Bəm	13
Azərbaycan xalq çalğı	9	Bərbət	13
alətləri ansanblı		Bərdaşt	13
Azərbaycan xalq çalğı	9	Bəsit	13
alətləri orkestri		Bəstəkar	13
Azərbaycan xalq	9	Bəstə-Nigar	14
musiqisinin əsasları		Bidad	14

B

Baba – Tahir	10		
Bağdadi	10		
Bağlayıcı hissə	10		
Bakı Muğam Məclisləri	10		
Bal-Kəbutər	10		
Balaban	11		
Barmaq	11		
Bas alətlər	11		

C

Cabbar Qaryağdıoğlu	15
adına muğam üçlüyü	
Cəld mızrab	15
Cidayi	15
Cümlə	15

Ç		Əsas pillələr	21
		Əsas ton	21
		Əsər	21
		Əşiran	21
Çahargah məqamı	16		
Çahargah muğamı	16		
Çahargah muğamının not yazıları	17		
Çahar mizrab	17	F	
Çalğı alətləri fəsiləsi	17		
Çanaq	17	Fili	22
Çəkavək	17	Folklor	22
Çəng	17		
Çəqanə	17		
Çoban Bayatı	17	G	
		Gaf	23
		Gəbri	23
		Gərdaniyyə	23
		Gəzişmə	23
		Guşə	23
		Gülriz	23
D		H	
Dəf	18	Hacı Dərvişi	24
Dəraməd	18	Hacı Yuni	24
Dəstgah	18	Harmoniya	24
Dəşti	18	Hasar	24
Dilkəş	19	Hava	24
Dilruba	19	Heyratı	24
Dirijor	19	Həzəc	24
Diringi	19	Həzin	24
Duet	19	Həziz	25
Duetto	19	Hicaz	25
Dulogiya	19	Humayun	25
Dügah	19	Humayun muğamının not yazıları	26
Dütar	19	Hüseyni	26
		Hüzzan	26
Ə			
Əbülçəp	20		
Əfşarı (ovşarı)	20		
Əmiri	20		
Əraq	20		
Əruz vəznü	20		
Ərgənün	21		

X		Klassik	33
		Kök	33
Xalq musiqi alətləri	27	Kulminasiya	33
Xalq mahnısı	27	Kürd-Ovşarı	34
Xanəndə	27	Kürd-Şahnaz	34
Xanəndə və sazəndə dəstəsi	28	Kürdi	34
Xaric	28		
Xaric Segah	28		
Xarrat Qulunun məktəbi	28	Q	
Xavəran	29	Qafqaz Humayunu	35
Xocəstə	29	Qanon (qanun)	35
Xun	29	Qanun	35
		Qarabağ Muğam Məktəbi	35
		Qarabağ Muğam Məclisləri	36
		“Qarabağ xanəndələri”	36
İ		Qarabağ şikəstəsi	37
İfaçı	30	Qatar	37
İqa	30	Qatar-Bayatı	37
İmprovizasiya	30	Qaval (qabal)	37
İnstrumental muğam	30	Qaynatma	37
İntonasiya	31	Qəməngiz	37
İsfahan (İsfahani)	31	Qəna, qina	37
		Qərai	38
		Qərrə	38
		Qəsido	38
		Qəzəl	38
K		Qoşa qafiyə	38
Kabili	32	Qrammofon	38
Kaman	32	Qrammofon valı	38
Kamança	32		
Kamil	32	L	
Kamil eşitmə	32	Lad (məqam)	40
Kar	32	Ladtonallıq	40
Kereşmə	32	Lal barmaq	40
Key-Xosrovani	33	Lal pərdə	40
Keşiş oğlu	33	Ləhn	40
Kərəmi	33	Lirik, lirika	40
Kərim-Abadi	33		
Kərküki	33		
Kəsmə şikəstə	33		
Koos	33		

M	Muğamın not yazıları	47
	Muğam operası	48
Maani	Muğamın səs yazıları	49
Mahur	Muyə	49
Mahur-Hindi	Mübərriqə (məbərqə)	49
Mahuri-Mühəyyər	Müğənni	50
Makam	Müxalif	50
Makom	Mühəyyər	50
Manənd		
Manəndə		
Manəndə-Hasar	N	
Manəndi-Müxalif		
Mayə	Nağara	51
Mavərənnəhr	Nehoft	51
Mirzə hüseyin segah	Ney	51
Melodiya	Ney-Davud	51
Melizmlər	Nəfir	51
Məclis	Nəfir-Fərəng	51
Məclisi-Üns	Nəğmə	51
Məclisi Fəramuşan	Nəhavənd	51
Məcməüş-Şüəra	Nəxcirkan	52
Məğlub	Nəstəri	52
Məxlut	Nəva	52
Məqam	Nəvayi	52
Mərsiyə	Nəvayi-Nişapur	52
Məsihi	Niiriz	52
Məsnəvi	Nimruz	52
Moalif	Nişapur	52
“Muğam-dəstgah” layihəsi	Nişapurək	52
Muğam dəstgahları	Nişibi-Fəraz	52
“Muğam Dünyası” layihəsi	Not	52
“Muğam ensiklopediyası” layihəsi	Not sətirləri	52
Muğam etüdləri	Novruz-Bayatı	53
“Muğam -İrs” layihəsi	Novruz-Büzürg	53
Muğam layihələri	Novruz-rəvəndə	53
Muğam məclisləri	Novruz-səba	53
“Muğam Mərkəzi” layihəsi	Novruz-xara	53
Muğam müsabiqələri	Nühüft, nehoft	53
Muğam Üçlüyü	Nüzhə	53

O	Rübab (rebab)	59
Oxuma, ğina		54
Orta mahur	S	54
Orta segah		54
Ouvc (övc, öüc, ovc, ouc)	Santur	60
	Sarənc (sarəng)	60
	Sazəndə	60
	Segah muğamı	60
	Segah muğam ailəsi	60
	Segah muğamının not yazıları	61
	Setar	61
Peşrev	Səlmək	61
Pəncgah	Səmayi-Şəms	61
Pərdə	Sənc	61
Pərdə vurmaq	Səs	61
Pər-pərəstük	Simfonik muğam	61
Pərvanə	Solist	62
Pəst	Solo	62
Pəstdən oxumaq	Sümsü	62
Pəstxan		
Pişdəraməd		
	Ş	
	Şah-Xətai	63
	Şah pərdə	63
Rak	Şahnaz	63
Rast	Şaxə	63
Rast məqamı	Şamaxı muğam məclisləri	63
Rast muğam ailəsi	Şaşmakom	64
Rast muğamının not yazıları	Şəddi-Şahnaz	64
Rast-pəncgah	Şəhdi-Şahnaz	64
Ravəndi	Şəkki-Şahnaz	64
Repertuar	“Şərqi konsertləri”	64
Rəcəz (ərəcuzə)	“Şərqi gecələri”	65
Rəhab	Şifahi ənənəli professional	65
Rəməl	xalq musiqisi	
Rəng	Şifahi ənənəli professional	65
Rubənd	musiqi	
Ruh-ül-ərvah	Şikəsteyi-Fars	66

Şikəstə	66	V	
Şirvan şikəstəsi	66		
Şöbə	66	Vamıq	70
Şur	66	Vilayəti	70
Şur muğamının nota yazılması	67		
Şur-Şahnaz	67	Y	
Şüştər	67		
Şüştər muğamının nota yazılması	67	Yetim Segah	70
		Yədi-Hasar	70

T

Tar	68	Zabul (zabul, zaboli)	71
Tarzən	68	Zabul Segah	71
Təbil	68	Zəmin-xara	71
Təxnis	68	Zəmr	71
Təqsim	68	Zəngi-Şütür	71
Təranə	68	Zəngulə	72
Tərki b	68	Zərbi-muğam	72
Təsnif	69	Zil	72
Tütək	69	Zirəfkənd	72

U

Ud	69	Zirkeş	72
		Zirvə	72
		Zurna	72
		Züxmət	72
		Zümzümə	72

Ü

Ün	69
Üst mizrab	69
Üşşaq	69
Üzzal	69

Z

AZƏRBAYCAN MUĞAMI - KOLLEKSIYA

AZƏRBAYCAN XANƏNDƏLƏRİ (Kişilər)

1-Cİ ALBOM

Cabbar Qaryağdıoğlu:

Arazbarı	03.01
Bayatı-Qacar	03.24
Dəşti təsnifi	03.02
Gül açdı	02.54
Mahur təsnifi	02.54
Manəndi-Müxalif	02.43
Orta Mahur	03.10
Mirzə Hüseyn Segahı	03.02
Mənsuriyyə	03.01
Mahur təsnifi	03.55
(qrammofon vallarından köçürmələr 1903 - 1912)	

Keçəcioğlu Məhəmməd:

Qarabağ şikəstəsi	03.03
Şüştər təsnifi	03.02
Yetim Segah	03.14
Tac	03.03
Şüştər	03.09
Segah	02.56
Rahab	03.12
Tehrani	03.03
Dəşti	03.08
Yeri, dam üstə yeri	03.06
(qrammofon vallarından köçürmələr 1903 - 1912)	

İslam Abdullayev:

Axşam oldu	03.20
Qatar-Bayatı	03.15
Şüştər	03.16
Təsnif "Məndən oldu"	03.21
Yeri, dam üstə yeri	03.18
Sarənc	02.48
Şikəsteyi-Fars	02.56
Yetim Segah	03.12
(qrammofon vallarından köçürmələr 1903 - 1912)	

Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev:

Alma	02.58
Bayatı	02.06
Bayatı-Əcəm	03.18
Cəlal Xalıq	03.15
Bayatı-İsfahan	03.50
Hisar	03.20
Budaq sarı	03.04
Ceyranım	03.02
Durun gedək	03.23
Şüştər	03.01
Yeri, dam üstə yeri	03.03
(qrammofon vallarından köçürmələr 1903-1912)	

Məcid Behbudov:

Əraq təsnifi	03.06
Axşam oldu	02.58
Kərəmi	03.20
Mahur	03.14
Təsnif "Zil Sultan"	03.04
Xaric Segah	03.27
Zəminxarə	03.24
"Xuda diləm"	03.03
(qrammofon vallarından köçürmələr 1903-1912)	

Seyid Şuşinski:

Çahargah (1964 ilin ifası)	15.54
<i>B.Mansurov (tar)</i>	
<i>T.Bakıxanov (kamança)</i>	
Arazbarı (1963)	12.36
<i>B.Mansurov (tar)</i>	
<i>T.Bakıxanov (kamança)</i>	

Bülbül:

Füzuli təsnifləri (1959)	16.38
<i>Ə.Quliyevin rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
Təsniflər (1959)	24.56
<i>Ə.Quliyevin rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli Ə.Dadaşov (tar)</i>	

Xan Şuşinski:

Şur (1958)	25.44
<i>ATR xalq çalğı alətləri orkestri</i>	
<i>Dirijor: S.Rüstəmov</i>	
<i>A.Cavanşirov (tar)</i>	
<i>H.Mirzəliyev (kamança)</i>	
Şahnaz (1956)	05.49
<i>A.Cavanşirov (tar)</i>	
<i>H.Mirzəliyev (kamança)</i>	

Zülfü Adıgözəlov:

Xumar oldum (1957)	03.45
<i>Ə.Quliyevin rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
Əraq-Pəncigah	06.02
<i>Ə.Quliyevin rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>B.Mansurov (tar)</i>	
<i>T.Bakıxanov (kamança)</i>	
Vilayəti-Dilkəş (1959)	13.49
<i>Ə.Quliyevin rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>B.Mansurov (tar)</i>	
<i>T.Bakıxanov (kamança)</i>	

Əbülfət Əliyev:

Rast (1953)	17.56
<i>B.Mansurov (tar)</i>	
<i>H.Mirzəliyev (kamança)</i>	
Çahargah (1958)	18.13
<i>H.Məmmədovun rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>H.Məmmədov (tar)</i>	
Müxalif (1960)	06.32
<i>H.Məmmədovun rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>H.Məmmədov (tar)</i>	

Yaqub Məmmədov:

Rast (1956)	20.56
<i>Ə.Bakıxanovun rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>H.Bayramov (tar)</i>	
<i>E.Bədəlov (kamança)</i>	
Mirzə Hüseyn Segahı	10.31
<i>S.İbrahimov (tar)</i>	
<i>T.Bakıxanov (kamança)</i>	
<i>Ə.Nəcəfzadə (qaval)</i>	
Mənsuriyyə (1966)	03.50
<i>H.Əliyev (kamança)</i>	
<i>A.İmanov (nağara)</i>	

Mütəllim Mütəllimov:

Orta Mahur (1956)	13.39
<i>Ə.Quliyevin rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>Ə.Dadaşov (tar)</i>	
<i>T.Bakıxanov (kamança)</i>	
Mirzə Hüseyn Segahı (1956)	14.08
<i>Ə.Quliyevin rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>Ə.Dadaşov (tar)</i>	
<i>T.Bakıxanov (kamança)</i>	

İslam Rzayev:

Çahargah (1965)	30.10
<i>Ə.Bakıxanovun rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>H.Bayramov (tar)</i>	
<i>H.Əliyev (kamança)</i>	
Bəstə-Nigar təsnifi (1962)	07.36
<i>Ə.Bakıxanovun rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	

Arif Babayev:

Zabul-Segah (1966)	26.52
<i>Ə.Bakıxanovun rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>H.Bayramov (tar)</i>	
<i>E.Bədəlov (kamança)</i>	
Bayatı-Şiraz (1983)	22.21
<i>B.Salahovun rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>A.Abdullayev (tar)</i>	
<i>N.Əsədullayev (kamança)</i>	

Mürşüd Məmmədov:

Bayatı-Şiraz (1955)	17.44
<i>Ə.Bakıxanovun rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>H.Bayramov (tar)</i>	
<i>E.Bədəlov (kamança)</i>	
Mənsuriyyə (1959)	02.59
<i>Ə.Bakıxanovun rəhbərliyi ilə</i>	
<i>xalq çalğı alətləri ansambli</i>	

Vahid Abdullayev:

Zabul Segah (1982)	24.33
<i>"Xatirə" xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
Qarabağ şikəstəsi (1983)	04.48
<i>"Xatirə" xalq çalğı alətləri ansambli</i>	

Qədir Rüstəmov:

Sona bülbüllər (1968) <i>Ə. Dadaşovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli Ə. Dadaşov (tar)</i>	07.55
Mirzə Hüseyn Segahı (1988) <i>İ. Rzayevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli</i>	20.05

Süleyman Abdullayev:

Mirzə Hüseyn Segahı (1969) <i>Ə. Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli H. Bayramov (tar) E. Bədəlov (kamança)</i>	16.18
Şur təsnifi (1968) <i>Ə. Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli</i>	07.17

Səxavət Məmmədov:

Heyratı (1987) <i>Ə. Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansambli</i>	07.24
Səmayi-Şəms (1987) <i>Ə. Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansambli</i>	09.50

Fehrüz Məmmədov:

Şahnaz (1998) <i>"Qarabağ" xalq çalğı alətləri ansambli Ə. Sədiyev (tar) S. Mürşüdoğ (kamança)</i>	19.39
Bayatı-Şiraz (1999) <i>Ə. Sədiyev (tar) S. Mürşüdoğ (kamança)</i>	14.50

Zahid Quliyev:

Mirzə Hüseyn Segahı (1995) <i>F. Əliyev (tar) Ə. Vəzirov (kamança)</i>	35.55
Bayatı-Kürd (1996) <i>F. Əliyev (tar) Ə. Vəzirov (kamança)</i>	27.41

Qaraxan Behbudov:

Bayatı-Şiraz (1968) <i>H. Məmmədovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli H. Məmmədov (tar)</i>	18.40
Qatar (1972) <i>H. Məmmədovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli H. Məmmədov (tar)</i>	11.56

Sabir Abdullayev:

Dilkəş təsnifi (1998) <i>Ə. Zeynalov (tar) İ. Həsənov (kamança)</i>	07.03
Şur təsnifi (2000) <i>Ə. Zeynalov (tar) İ. Həsənov (kamança)</i>	06.30
Segah təsnifi (1998) <i>"Araz" xalq çalğı alətləri ansambli</i>	05.22

Mənsüm İbrahimov:

Rahab (1994) <i>A. Abdullayev (tar) N. Əsədullayev (kamança)</i>	20.59
Segah təsnifi (1996) <i>Ə. Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansambli</i>	07.15

AZƏRBAYCAN XANƏNDƏLƏRİ (Kişilər) 2-Cİ ALBOM

Şəkili Ələsgər:

qrammofon vallarından köçürmələr (1903 - 1919)

Rahab	03.13
Qatar təsnifi	03.06
Qatar-Bayatı	03.01
Şur-Şahnaz	03.25
Avara	03.17
Şüştər təsnifi	03.10
Avazi-Şüştər	03.05
Ey vətəndaşlar	03.21
Heyratı	03.25
Mahur təsnifi	03.40
Mənsuriyyə	03.37
Bəstə-Nigar	03.30
Çahargah	03.24
Baxçalarda	03.09

Seyid Mirbabayev:

qrammofon vallarından köçürmələr (1903-1915)

Səmayi-Şəms	02.43
Şüştər	02.40
Mahur	03.09
Hicaz	02.45
Əraq	03.08
Düqah	02.41
Müxalif	02.20
Ay bəri bax	02.40

Hüseynağa Hacıbababəyov:

Bayatı-Şiraz (1958)	19.08
<i>Ə. Quliyevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
Zabul Segah (1958)	17.20
<i>Ə. Quliyevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli</i>	

Hacıbaba Hüseynov:

Rast (1971)	32.26
<i>Ə. Bakıxanov adına ilə xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
Mahur təsnifi	05.04
<i>Ə. Bakıxanov adına ilə xalq çalğı alətləri ansambli</i>	

Ağabala Abdullayev:

Zabul-Segah (1957)	23.04
<i>Ə. Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
Rast (1955)	25.35
<i>Ə. Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli</i>	

Əlibaba Məmmədov:

Rahab (1956)	15.22
<i>Ə. Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
Rast (1960)	11.27
<i>Instrumental üçlük</i>	
Humayun (1961)	05.59
<i>Ə. Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli</i>	

Qulu Əsgərov:

Segah-Zabul (1974)	20.39
<i>Ə. Dadaşovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli</i>	
<i>Ə. Dadaşov (tar), A. Əliyev (kamança)</i>	

Əliövsət Sadıxov:

Qaşın, gözün sürməli (1957) Ə.Quliyevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli B.Mansurov (tar)	3.26
Xumar oldum (1957) Ə.Quliyevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli B.Mansurov (tar)	04.08
Ay qız (1957) Ə.Quliyevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli B.Mansurov (tar)	03.00
Almanı atdım xarala (1957) Ə.Quliyevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli B.Mansurov (tar)	01.59

Bakir Haşimov:

Əraq-Pəncgah (1986) R.Quliyev (tar) E.Bədəlov (kamança)	12.12
Heyratı (1980) Azərbaycan Televiziya və Radiosunun S.Rüstəmov adına xalq çalğı alətləri orkestri	07.35

Ramiz Hacıyev:

Dəşti təsnifi (2002-ci ildə gramfon valından köçürülüb). B.Mansurovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli	04.37
Qaçaq Nəbi (1974) Ə.Dadaşovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli	03.51

Eynulla Cəbraylov:

Zabul-Segah (1971) Ə.Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansambli	17.32
Qarabağ şikəstəsi (1990) "Araz" xalq çalğı alətləri ansambli	04.25

Novruz Feyzullayev:

Humayün (1989) Ə.Dadaşovun rəhbərliyi ilə Xalq çalğı alətləri ansambli Ə.Dadaşov (tar) A.Əliyev (kamança)	23.53
---	-------

Canəli Əkbərov:

Şikəsteyi-Fars (1992) V.Məmmədaliyev (tar) T.Bakıxanov (kamança)	13.51
Çoban-Bayatı (1992) V.Məmmədaliyev (tar) T.Bakıxanov (kamança)	08.23

Nəriman Əliyev:

Şur (1987) A.Abdullayev (tar) N.Əsədullayev (kamança)	27.14
---	-------

Şahməli Hacıyev (Kürdoğlu):

Rast (1965) Ə.Dadaşovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli Ə.Dadaşov (tar) A.Əliyev (kamança)	17.14
Zabul-Segah (1967) B.Salahovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli	21.14

Teymur Mustafayev:

Segah təsnifi (1968) Ə.Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansambli	08.36
Çahargah təsnifi (1968) Ə.Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansambli	07.28
Segah təsnifi-2 (1968) Ə.Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansambli	08.45

Each sound and act has own position and special quality. These qualities create the definite mutual relations among different acts that as a result all acts are characterized with the direction.

MENSURIYYE. The percussion mugham on the base of “Chahargah”. At the same time being in the content of the dastgah “Chahargah” it is considered one of the last part of mugham. It is known that it was performed in the dastgah “Rast”. But in that case only the rhythmic form of “Mensuriyye” was kept, but its melody was “translated” to the base of the dastgah “Rast”.

MESIHI. The last part of the dastgah “Rast”; the part between “Huseyni” and “Shahnaz” in the dastgah “Nava”.

MESNEVI. 1. In Azerbaijan classical music: the part situated between “Suzi-gudaz” and “Shushtar” at the end of the dastgah “Mahur” (that part is called “Masnaviyi-sagil” when it is performed at the end of the dastgah “Rahab” again between “Shushtar” and “Suzi-gudaz”);

2. In Iranian music:

a) The last part of the dastgah “Shur”

b) The part situated between the sections “Ushshag” and “Ibadet” (the other variant of “Mesnevi”) of the mugham “Bayati-Isfahan”.

MOALIF. The part performed between the parts “Bakhtiyari” and “Leyli ve Mejnun” at the beginning of the mugham “Bayati-Isfahan”.

“MUGHAM-DASTGAHI” - PROJECT. One of the mugham projects created by Heydar Aliyev Fund. The aim of the project is to restore the old recordings, all parts and sections of mughams performed very skillfully. It is intended to record the dastgahs directly from the concerts and to save them for future generation.

MUGHAM DASTGAH. The greatest genre of Azerbaijan professional music, the perfect and classic form. The meaning of the word “dastgah” is (“dast” – butov (whole), “gah” – yer (place)) the whole place. Dastgah is to perform all parts – part, section, rang, tasnif in vocal-instrumental form, in the level of mugham composition. The main character of the dastgah is to create the succession of mugham parts and sections. As a result of it the development dramaturgy of mugham dastgahs are created. Mugham dastgahlari are the musical compositions with perfect formation, many-parted, in chain structure. Azerbaijan mugham dastgahs are the followings: “Rast”,

“Shur”, “Segah”, “Chahargah”, “Bayati-Shiraz”, “Mahur-Hindi”, “Orta Mahur”, “Mirze Huseyn Segahi”, “Zabul Segah”, “Kharij Segah”, “Shushtar”, “Humayun”. These mugham dastgahs are based on the following modes: “Rast”, “Shur”, “Segah”, “Shushtar”, “Bayati-Shiraz”, “Chahargah”, “Humayun”. Sometimes on the base of a mode some mughams are created, so, the mugham families are created. “Rast”, “Shur”, “Segah” mugham families have been created in Azerbaijan music. The ghazal (a kind of eastern poem) forms the text base of mugham dastgahs. Choosing of ghazals depends on each singer and the character of mugham, for example: ghazals sung in “Rast” are not sung in “Segah” or in “Chahargah”. The performance period of the mugham dastgahs are not constant. The same dastgah can be performed 2-3 hours, 30-40 minutes or 10-15 minutes.

“MUGHAM DUNYASI” – PROJECT. One of the mugham projects created by Heydar Aliyev Fund. During the project the symposiums, the international conference “Mugham art in the 21th century”, different festivals and competitions and the special projects prepared by mugham specialists are intended to be organized.

MUGHAM ENCYCLOPAEDIA – PROJECT. The combined project of Heydar Aliyev Fund and the journal “Musigi dunyasi”. The publication of the project dedicated to Azerbaijan mugham includes the electron, digital and book variants. The electron book: <http://mugham.musigi-dunya.az>

MUGHAM ETUDES. Plays composed by Azerbaijan composers for teaching of folk musical instruments mastery. “Mugham etudes” by Adil Garay and Said Rustamov is used widely.

MUGHAM-IRS – (MUGHAM HERITAGE) PROJECT. One of the mugham projects created by Heydar Aliyev Fund. The purpose of the project is to restore the ancient gramophone records and to prepare new CD albums. During the project it is intended to prepare the following CD albums: “Garabag khanandeleri” (“Garabag singers”), “Unudulmus sesler” (“Forgotten voices”), “Azerbaijan gadin khanandeleri” (“Azerbaijan songstresses”), “Instrumental mughamlar” (“Instrumental mughams”), “Mugham ustalari” (“Mugham masters”).

MUGHAM PROJECTS. The projects intended to save the mugham art traditions such as “Mugham Heritage”, “Mugham dastgah”, “Mugham Encyclopaedia”, “Mugham Anthology”, “Mugham

world”, “Mugham Centre” created by Heydar Aliyev Fund are being realized nowadays. The peculiarities of these projects are connected with just mugham world, mugham phenomenon, they are based on to protect Azerbaijan mugham art, to hand them to the future generation, to investigate them in details and propaganda everywhere. In these projects including the sound recordings, electron and publication variants are also intended to hold the international conferences, festivals and competitions.

MUGHAM MEETINGS. The meeting consisting of singers, performers and mugham connoisseurs existing in Azerbaijan art history. During the second part of the 19th century in big cultural centers such as Baku, Shamakhi, Shusha there were musical meetings organized in aristocratic halls and houses, the different people – famous poets, musicians, culture sponsors, etc. took part in those meetings. Those musical meetings were also named as “musical circle” or “musical salon”. It is necessary to note the followings: “Navvab’s mejlis” in Shusha, “Mahmud Aga’s circle” in Shamakhi, “Meshedi Melik Mansurov’s salon”, etc. All of them had become the real musical school, school of art. The sounds of those meetings were not spread only in big cities but also in countries and villages, the special mugham meetings were organized by music lovers there too.

“MUGHAM MERKEZI” PROJECT. One of the mugham projects created by Heydar Aliyev Fund. The aim of the project is to create mugham centre in Azerbaijan. The center is also considered as an organization of coordinating the activity of all projects about mugham.

MUGHAM COMPETITION. The competition of mugham performers. It is usually organized by different companies, organization in different age levels. The competitions dedicated to the famous mugham masters and to find out the talented youths are usually often hold. For example: the competition named after Sadigjan, the competition named after Jabbar Garyagdioglu, the competition dedicated to the 100 jubilee of Uzeyir Hajibeyli, the competition named after Ahsan Dadashov and so on. Organizing of mugham competitions among the school children is a traditional case.

MUGHAM TRIO. The traditional mugham ensemble consisting of three performers – khanande (singer), tar player and kamancha player. The group of singers and performers.

MUGHAM TRIO NAMED AFTER JABBAR GARYAGDI OGLU.

The first mugham trio created attached to the Azerbaijan State Philharmonic named after M.Magomayev. The composition of the trio is Mohlet Muslimov (tar), Fakhraddin Dadashov (kamancha) and Zahid Guliyev (singer). Later the mugham trio worked with other singers and was in tours in many foreign countries. Some CD with the performances of the trio has been also published.

MUGHAM NOTES. Mugham as a kind of oral traditional professional music has been passed from the master to the disciple, from one performer to the other with the help of memory and hearing. The note writing system discovered by Safiaddin Urmavi in the Middle Ages was used by musicians in the East and the musical compositions created by S.Urmevi and A.Maragi have been saved in this system. As a result of application universal Europe note writing system in Azerbaijan music in the 20th century mugham dastgahs, percussion mughams, tasnifs and rangs had been noted and published by the composers and musicians formed after 1930 years. The first examples of Azerbaijan oral traditional music – folk songs and dance melodies had been noted and published in different journals by Russian ethnographers – P.Vostrikov, M.P.Polonski and others from the second part of the 19th century. For the first time the journal “Azerbaijan Turkic folk songs” noted by U.Hajibeyli and M.Magomayev was published in Azerbaijan in 1927. Copying the mugham note to the writing was done for the first time by M.Magomayev. He noted the mugam “Rast” from the performance of Gurban Primov in 1928. That note was not published (It is kept at the ANAS Institute of Handwriting named after Fuzuli). It is necessary to note Niyazi’s services in the branch of noting the writing. The dastgahs “Rast” and “Shur” were noted in vocal-instrumental form the performance of Jabbar Garyagdi oglu, but it was not published either. In 1932 the important work in the branch of noting was done by the contributors with the leading Bulbul of Scientific-investigation musical study attached to Azerbaijan State Conservatory. The first note writings were written from the mughams “Rast”, “Zabul” by Tofiq Guliyev, “Dugah” mugham dastgahs by Zakir Bagirov from the performance of Mansur Mansurov and were given in L.Rudolf’s harmonization. “Shur” mugham noted from the performance of Gurban Primov by Gara Garayev reflects the mugham melodies as they are in original (its hand writing is kept at the archive of ANAS Architecture and Art Institute). Only one part of this handwriting – the part “Maye” was published in the book “The essays about the music history of USSR nations” by V.Belyayev. Besides it at the end of 1930 years F.Amirov

noted the mughams “Rast”, “Shur”, “Segah” from the performance of the singer Bilal Yahya; M.Ismayilov noted the tasnifs from the performance of the singer Alizohrab. In the mentioned book by V.Belyayev two more note writings were given from the performance of Gurban Primov. The first of it was noted in instrumental form the mugham “Rast” by the Russian musician V.Krivososov. But the second note writing belongs to the composer Tofiq Guliyev. This note writing reflects the vocal-instrumental form of mugham dastgah “Rast”, it was written from the performances of Zulfu Adigozelov and Gurban Primov. During 1960 years the instrumental mughams noted from the performance of Ahmed Bakikhanov by Nariman Mammadov were published: “Bayati-Shiraz” and “Shur” (1962), “Rast” and “Shahnaz” (1963), “Chahargah” and “Humayun” (1962), “Segah-Zabul” and “Rahab” (1965). The mugham “Chahargah” written in vocal-instrumental form during 1970 years by N.Mammadov corresponds the mastery description of the mugham singer Yagub Mammadov, but the mugham “Rast” (1978) fits the mastery description of Hajibaba Huseynov. During 2000 years the note writings of mughams were noted and published by Arif Asadullayev from the performance of the tar player Elkhan Mirzeferov: “Bayati-Shiraz” and “Humayun” (2003), “Rast” and “Chahargah” (2005), “Shushtar”, “Shur”, “Zabul Segah” (2006). Adjoining with mugham dastgahs the examples belonging to other genres were also noted and published: “Azerbaijan folk rangs” by S.Rustamov (the 1st notebook-1954, the 2nd notebook-1956), “Azerbaijan folk rangs” by A.Bakikhanov (1964), “Azerbaijan rhythmic mughams” (1968), “Azerbaijan tasnifs” by R.Zohrabov (1983), “Azerbaijan percussion mughams” (1986), “The percussion mughams” (2004), “Azerbaijan deramed and rangs” (1984) by E.Mansurov and A.Karimov, “Azerbaijan diringi and rangs” (1986).

MUGHAM OPERA. The original opera genre appeared in Azerbaijan at the beginning of the 20th century. It was formed in the activity of Uzeyir Hajibeyli. The opera “Leyli and Majnun” based on the mugham art and created by him formed the base of opera art in Azerbaijan and in East. Putting this performance on the stage created the formation of musical theatre and the foundation of composer’s art were created in Azerbaijan. At the same time this event has enlarged the limits of mugham mastery and stimulated the singers to perform on the opera stage. Uzeyir Hajibeyli is also the author of the following operas: “Sheykh Sanan” (1909), “Rustam ve Sohrab” (1910), “Shah Abbas ve Khurshid Banu” (1912), “Asli ve Kerem” (1912), “Harun ve Leyla” (1915). The other composers derived

advantage from the activity practice of U.Hajibeyli have created the mugham operas. “Ashug Garib” by Z.Hajibeyov (1916), “Shah Ismayil” by Muslim Magomayev are the interesting examples of this genre. This tradition was continued by the composers in the second part of the 20th century: the operas “Gelin gayasi” (“Bride rock”) by S.Akhundova and “Khanendenin taleyi” (“The fate of the singer”) by J.Jahangirov are from that genre. In the operas “Vagif” by V.Mustafayev and “Natavan” by V. Adigozelov the mughams have been used in order to revive the characters of the famous performers in the subject of the musical composition.

MUGHAM RECORDINGS. The first sound recordings of mughams in gramophone recordings began to appear from 1900 years. For the first time in the East musical history with the invitation of the company “Gramophone” the voice of Jabbar Garyagdi oglu was recorded in 1906 in Riga. Later Alasgar Abdullayev, Seyid Mirbabayev, Islam Abdullayev, Mashadi Mammad Farzaliyev, Kechachi oglu Mahammad, Majid Behbudov, Seyid Shushinski and other singers were invited to Riga, Warszawa, Petersburg, Kiev, Moscow, Tbilisi by the companies “Gramophone”, “Sport-Record”, “Pate” and their voices were recorded. Mostly these singers were accompanied by the tar player Gurban Primov and the kamancha player Sasha Oganezashvili. The other level of recording of mughams were held by the Scientific-investigation music study attach to Azerbaijan State Conservatoire with the leading of Bulbul. Folk songs and tasnifs, mughams by Jabbar Garyagdi oglu and other singers were also recorded and some of them were noted too. Nowadays the recordings of mugham performers are published in the form of CD – DVD in Azerbaijan and foreign countries with a number of copies. As the most valuable treasure of national music the ancient gramophone recordings are saved in Azerbaijan State Recordings Archive, in the memorial house of U.Hajibeyli and in the funds of Azerbaijan State Musical Art Museum. A part of the ancient gramophone recordings have been digital restored by the creative group of the journal “Musigi dunyasi”. The catalogue of gramophone recordings were placed in internet site “Azerbaijan discography” (1900-1940) and that catalogue includes a great number of information. Besides that the creative group of the journal “Musigi dunyasi” had a project called “The ancient gramophone recordings” with the joint of Azerbaijani Embassies in Germany and France (2003-2005), about 450 CDs with the recordings of the famous singers were introduced to the museums and the State Sound Recordings Archive. The electron catalogue of Azerbaijan Discography: <http://diskografiya.musigi-dunya.az>.

MUYE. The section performed between “Mayeyi-Zabul” and “Manand-Mukhalif” in the dastgah “Zabul Segah”; the section performed between “Salmak” and “Leyli ve Majnun” in the dastgah “Shur”.

MUBERRIGE. 1. The part situated among “Shikesteyi-fars” and “Arag” in the dastgahs “Zabul” and “Rahab”.
2. In Iranian music: The part among “Garache” and “Nahib” or “Bayati-Ajam” and “Garache” in the dastgah “Rast-Panjgah”.

MUKHALIF. The part between “Hasar” and “Maglub” in the dastgah “Chahargah”.

MUHEYER. The part performed after the part “Arag” in the dastgah “Mahur”.

N

NAGARA. The percussion musical instrument.

NEHOFT. The mugham part situated between “Hezin” and “Gavesht” in the dastgah “Neva”.

NEY. One of the ancient wind musical instruments of Azerbaijan. It is prepared from the wood, cane or bronze. It is a drum form, it consists of a tube in 60-70 cm length. There is no mouthpiece in the top. There are only three or six holes which definite the height of the sounds. Its voice is very charming, tender and effective.

NEY-DAVUD. The mugham part situated between “Bidad” and “Bavi” in the dastgah “Humayun”.

NEFIR. Wind musical instrument. The mugham part performed between “Mureh” and “Jamederan” in the dastgah “Humayun”.

NEFIR-FARANG. In East music: the small instrumental episode performed before “Novruz-araba” from “Muattar” in the dastgah “Rast-Panjgah”.

NEHAVEND. The mugham part.

NEKHJIRKAN. One of the mugham parts in Middle Ages.

NESTERI. The last mugham part of the dastgah “Neva”.

NEVA. 1. The second of 12 main mughams in classic music of Near

East nations; 2. In Azerbaijan music: The dastgah consisting of the following parts and sections: "Neva", "Nishapur", "Deramed-Shahnaz", "Buselik", "Huseyni", "Masihi", "Shahnaz", "Haji Yuni", "Bayati-kurd", "Azerbaijan", "Ashiran", "Zang-Shotor", "Karkuki", "Shah Khatai", "Afshari" and "Shikasteyi-Shirvan".

3. In Iranian music: The dastgah consisting of the following parts and sections: "Mayeyi-Neva", "Gardaniyya", "Gavesht", "Nehovt", "Bayati-Raje", "Hazin", "Arag", "Ushshag", "Nishapurek", "Mulk-Huseyni", "Khojasta", "Rahab", "Zamineyi-Huseyn", "Huseyni", "Buselik", "Masihi", "Tagdis" or "Takht-Kavus", "Ashiran", "Nizir-Sagir", "Firuz-Bineva" and "Nesteri".

NEVAYI. 1. Any played music part in the style of "Neva" or on the base of "Neva". 2. The song created the honor of Amir Alishir Nevai.

NEVAYI-NISHAPUR. The second name of the dastgah "Neva".

NIIRIZ. In the music of East nations: the part situated between "Nishapurek" and "Dilkesh" in the dastgah "Mahur"; the part situated between "Ushshag" and "Bayati-Ajam" in the dastgah "Rast".

NIMRUZ. One of the mugham parts.

NISHAPUR. The first part in the dastgah "Neva".

NISHAPUREK. The part in the dastgah "Neva".

NISHIBI-FERAZ. (the literal meaning of the word is "ups and downs").

1. The part performed after "Sarenj" in the dastgah "Shur"; the connecting part performed before "Bayati-Isfahan" in the dastgah "Bayati-Shiraz".

NOTE. The sign of different sounds; it is written in the form of circle or blacken, different signs are added. The graphical description of the note means the length of the sound, but its place in the line with 5 ruled means the height of the sound.

NOTE LINES. The line consisting of 5 parallel horizontal straight lines; the notes are written on it; the lines are numbered from low to top; it helps to definite the height of the voice. Notes are written: a) on the lines; b) among the lines; c) on the top line; d) under the low line. At the same time the extra lines are also used. The name of the notes written on the note line and their origin are definite according

to the key sign at the beginning of the line; in order to specify the height of the written voices the alteration signs are used.

NOVRUZ-BAYATI. One of the 24 parts in classical music of Near East nations.

NOVRUZ-BUZURG. One of the parts in mugham.

NOVRUZI-REVENDE. The prelude of "Rast" mugham dastgah: the second name of the part "Bardasht-Rast". The Persian meaning of the word is "Novruz" – the new day, "Revende" – to begin the departure.

NOVRUZ SEBA. One of the 24 parts in classical music of Near East nations.

NOVRUZ KHARA. One of the 24 parts in classical music of Near East nations.

NUSHIN BADE. The mugham part.

NUZHE. The stringed instrument discovered by Safiaddin Urmavi. It has 81 strings. It is known that one can get 27 different voices if three of the strings are played in the same unison.

O

ORCHESTRA OF AZERBAIJAN FOLK MUSICAL INSTRUMENTS.

The musical collective formed on the base of the folk musical instruments performing with the notes. The scheme of the orchestra includes the instruments such as wind instruments – balabans (1,2,3,4), tutek, zurna, clarinet, goboy, fleyta; percussion instruments – gaval, nagara, gosha nagara; stringed – bow instruments – kamancha, contrabass; stringed-mediator instruments – tar (1,2,3), saz (1,2), ganun, bass-tar (dutar-bass), ud, piano. For the first time this orchestra was created by Uzeyir Hajibeyli in 1931. The first works for this orchestra “Chahargah” and “Shur” were written by him. Later goboy, piano and other instruments were added to this orchestra.

ORTA MAHUR. The mugham performed one level higher than “Mahur-Hindi”. If the white string of the tar is tuned up “do” note, in this case the base of “Orta Mahur” becomes in the note “fa”.

ORTA SEGAH. The origin of “Segah” mugham in the dastgah “Zabul Segah”. As a rule it is performed after the part “Manend-Mukhalif”. If the white string of the tar is tuned up “do” note, in this case the base of “Orta Segah” becomes the note “mi”.

OUVJ. (the literal meaning of the word is “the highest level of sky”). The part sounded in the highest register, carrying the function of high-pitched tone (for example, “Arag” part).

P

PASHREV. The genre of the instrumental music; the instrumental prelude performed before each mugham or dastgah.

PANJGAH. The part performed after “Arag” in the dastgah “Rast”. As the position of this part is important in the dastgah “Rast”, the dastgah is mostly called “Rast-Panjgah”.

PERDE. 1. Arrangement of each sound; 2. The part tied to the hand of some stringed musical instruments such as tar, saz, dutar, tanbur and so on. It is prepared from the intestine of sheep as a thin rope and is worked up. The performers have called the “perde” with different names and at the same time it means the voice in the musical instrument; 3. The definite part of the play written for the theatre.

PERDE VURMAG. In the practice of playing tar with fingers pressing the strings. In this case the voices are not sounded correctly.

PERFECT HEARING. The ability of specifying the exact height of the voice. The existence of perfect hearing is not important for music, but it usually helps its professional growth.

PERFOMER. The musicians such as a conductor, a band-master, a singer, a pianist, a violinist performing the musical plays reflect the idea, thoughts and spirits of the composer with their work.

PER-PERESTUK. The most effective instrumental pacing up and down in the base of the dastgah “Chahargah”.

PERVANE. The part performed between “Zang-Shotor” and “Ruh-Afza” at the beginning of the dastgah “Rast-Panjah” in the ancient classical music.

PEST. 1. To sing bass, deep sound in the low register; 2. to sing slowly.

PESTKHAN. The singer performing the plays in deep sound.

PISHDERAMED. 1. The prelude performed for “whole dastgah” by the group of singers; 2. The percussion instrumental part before the base of mugham.

PROFESSIONAL MUSIC WITH ORAL TRADITION. The highest level of Azerbaijan music of art with oral tradition; mugham art, the singer having special trainings, the activity of professional musicians, mughams with small forms, percussion mughams, tasnif and other genres are considered. The role of singers and musicians in the appearance, formation and development of these genres are very great. For singers and performers the mugham dastgahs based on the hard mode system are considered the product of high creating thinking. In the limits of demanded laws the performers can create the new traditions, original styles, schools with their own perfect talent, rich thinking and beautiful taste in mugham art. One of the important factors of traditional –professional music art is to have oral character, it means to pass it with oral form, with the help of memory from the master to the disciple, from one performer to the other. Traditional-professional music performers perform in solo form, such kind of performing style shows the vivid importance of oral tradition in the development of mugham art.

R

RAK. 1. The episode between the part “Panjgah” and the section “Khavaran” in the dastgah “Rast”; due to the other variants after the part “Khojeste” the sections “Rak-Hindi” and “Rak-Khorasani” are performed in the dastgah “Rast”; 2. In the ancient classical music: as a rule at the end of the dastgahs “Rast” and “Mahur” (after performing the last part) it was necessary to stay in the section called “Rak-Abdulla”. As a matter of fact “Rak-Abdulla”, “Rak-Khorasani” and “Rak-Hindi” are the different variants of the same melody.

RAST. One of the 12 mughams of classical music of Near East nations. The ancient musicians were called the mugham “Rast” the mother of the mughams. “Rast”

In Azerbaijan music: the dastgah consisting of parts “Novruz-Ravende”, “Rast”, “Ushshag”, “Huseyni”, “Vilayeti” (sometimes “Dilkesh”), “Khojasta”, “Khavaran”, “Arag”, “Panjgah”, “Rak”, “Amiri” and “Masihi”.

RAST MEGAM. The 1st of the seven main modes in Azerbaijan music (U.Hajibeyli). Its structure is 1-1-1/2 tune formulas with three tetra cord; the sound row consists of ten stages. The 4th, 6th, 7th, 8th stages of the sound row of the mode consists the base of parts of mugham “Rast”; the musical examples – folk songs, dances, ashug melodies formed in this mode are based on those stages.

RAST MUGHAM FAMILY. The mughams created in the mode of "Rast" forms "Rast mugham family"; the mughams such as "Mahur-Hindi", "Orta-Mahur", "Bayati-Gajar", "Dugah" are alike to each other according to their subject, at the same time they are differed from each other due to their character, content and tonality.

RAST MUGHAM NOTES. The mugham "Rast" has been noted in different performances a few times. The tar player G.Primov's performance was noted by M.Magomayev (in 1928, handwriting), the singer Jabbar Garyagdi oglu's performance was noted by Niyazi (in 1935, handwriting), the tar player M.Mansurov's performance was noted by T.Guliyev (in 1936, Baku), the singer Zulfi Adigozelov and the tar player Gurban Primov (handwriting, some parts of it was published in the book "About music folklore and the ancient writings, Moscow, 1971"), Ahmed Bakikhanov's performance was noted by N.Mammadov (Baku, 1963), from the performance of the singer Hajibaba Huseynov and the tar player Bahram Mansurov (Moscow, 1978), the tar player Elkhan Mirzeferov's performance was noted by A. Asadullayev (Baku, 2005), "Rast" mugham has been used in composer activity very much. On the base of this mugham dastgah Niyazi has composed the symphonic mugham "Rast" (in 1949).

RAST-PANJGAH. The second name of "Rast" mugham in Azerbaijan music. This mugham is one of the main dastgahs in Iranian music.

RAVENDI. The mugham part in the dastgahs "Rast" and "Humayun" in modern East music.

REPOITTOIRE. The collection of performed plays by any singer or the theatre group.

REJEZ. The percussion mugham at the end of the dastgah "Chahargah", the part performed before "Mensuriyye".

REHAB. The dastgah consisting of the parts and sections in Azerbaijan music: "Rahab", "Humayun", "Tarkib", "Uzzal", "Bayati-turk", "Bayati-Gajar", "Zamin-Khara", "Maverannahr", "Bal-Kabutar", "Hijaz", "Bagdadi", "Shahnaz", "Azerbaijan", "Arag", "Ashiran", "Zang-Shotor", "Osmani", "Bayati-Kurd", "Bayati-Shiraz", "Haji Yuni", "Sarenj", "Shushtar", "Masnevi-Sagil" and "Suzi-Gudaz".

REMEL. Musical measure. It has many kinds. These kinds are classified according to the definite rules. In Arabian-Iranian classical music

the measure "remel" has two parts: "remel-khafif" and "remel-sagil". In Azerbaijan music the measure "remel" is also used very much.

RENG. The instrumental music genre in Azerbaijan oral traditional professional music. It has the punctual metro-rhythmic sized, various melodic structure. The genre "reng" is performed as the independent plays or in the content of mugham dastgahs.

ROOT. The main system is shown according to the comparison with the mathematical quantity. The root with 12 voices with the equal temperate has been accepted. It is accepted as a real sounding of musical instruments with note recordings. In Azerbaijan music the modes consisting of the base of mughams are given in the definite roots. In other words, each mugham is performed according to its root.

RUBEND. One of the last parts of the dastgah "Chahargah" in Azerbaijan music of the 19th century.

RUH-UL-ARVAH. The first part in the dastgah "Dugah".

RUBAB. The stringed musical instrument. It was used in music life of all Near East nations. Now basically it is liked by musicians of Middle Asia. Rubab has some kinds. Each kind is named with the spread region, for example: tajik rubab, gashgar rubab, afghan rubab and so on. Sometimes the same rubab in the same kind and construction is called differently. Rubab has 3 main strings, but sometimes extra strings are also connected. Rubab strings are sounded with a little mediator prepared from the horn of the cattle.

S

SANTUR. The stringed, percussion musical instrument.

SARANJ. The part situated between “Hijaz” and “Nishibi-Feraz” in the dastgah “Shur”.

SAZENDE. Musician, performer.

SEGAH MUGHAM. One of the 24 mughams in music of Near and Middle Asia nations. One of the famous mughams in Azerbaijan. There are some variants of “Segah” in mugham art: “Zabul Segah”, “Kharij Segah”, “Mirze Huseyn Segah”.

SEGAH MUGHAM FAMILY. “Segah” is one of the most famous and monumental dastgah in Azerbaijan music. There are some variants of “Segah” in Azerbaijan: “Orta Segah”, “Kharij Segah”, “Mirze Huseyn Segahi”, “Zabul Segah”, “Hashim Segah”. One can meet among the ancient gramophone recordings the variant of “Yetim Segah” performed by Islam Abdullayev. Generally as I. Abdullayev was the famous master of this mugham, this mugham was named as “Segah Islam”. All variants of “Segah” were sung in his repertoire. All mughams belonging to the mugham “Segah” are differed according to their tonality and that is why the mugham “Segah” has created the particular tonality system in itself.

SEGAH MUGHAM NOTES. The mugham “Segah Zabul” belonging to the family “Segah” was noted by composers. T. Guliyev was noted the mugham “Zabul” from the performance of M. Mansurov (1936), the instrumental mugham “Segah Zabul” was noted by N. Mammadov from the performance of A. Bakikhanov (1965), E. Mirzeferov’s performance was noted by A. Asadullayev (2006). This mugham is also used in composer activity. V. Adigozelov has created “Segah symphony” on the base of this mugham (2005).

SETAR. The ancient musical instrument with three strings.

SELMEK. 1. The part situated between “Dashti” and “Muye” in the dastgah “Shur”; 2. In East music: the part between the sections “Gerayli” and “Molla Nazi” in the dastgah “Shur”.

SEMAYI-SHAMS. The percussion mugham belonging to the dastgah “Shur”. As a rule it is performed before “Zemin-Khara” or after “Shikesteyi-Fars” (before the part “Hijaz”).

SENJ. The musical instrument with seven strings.

SES. Any melodic line forming the music texture.

SHAH KHATAI. The part between “Abulchap” and “Azerbaijan” in the dastgah “Shahnaz” in Azerbaijan music; ashug music form.

SHAH PERDE. The tunes sounded in taut stringed musical instruments.

SHAHAZ. The small mugham. In the practice of the 19th century mastery it was an independent mugham dastgah and the section of mugham, after “Vuzuhul-Argam” it has become the small volume mugham. It belongs the mugham family “Shur”. Its structure consists of three parts: “Shahnaz”, “Dilkash”, “Zil-Shahnaz” (“Shaddi-Shahnaz”). The music of this mugham is excited, passionate, at the same time lyric and effective. One of the six tunes of East nations in Middle Ages.

SHAKHE. The totality of mugham parts based on the mode of the dastgah and in the branch of the same dastgah intonations. “Dashti”, “Abu-Ata” and other small mughams belong to the family of the mugham “Shur”.

SHAMAKHI MUGHAM MEETINGS. The musical poetic meetings

were organized by the famous landlord Mahmud Aga in Shamakhi in the second part of the 19th century and those meetings took an important part in the development of singing profession in Shirvan region. During those periods the other literary meeting "Beytus-Sefa" was also formed in Shamakhi by Seyid Azim Shirvani. Mahmud Aga was a sponsor of the members of that meeting. He often organized the competition of singers in the special hall of his proper house and awarded the conquerors with valuable presents. In the second part of the 19th century many travelers usually were guests in his place. The French writer Aleksandr Duma, Russian painter Gagarin and others' information about it is very interesting. The musicians from different places such as from Tbilisi, Garabag, Iran, etc. also attended those musical meetings. The famous musicians such as Haji Husu, Mashadi Isi, Bulbuljan, Ardabilli Sattar, Sadigjan, Jabbar Garyagdi oglu and others were the favorite guests of Mahmud Aga. He also invited the young musicians and trained them in classical East music. His meetings were a school of mastership for the musicians in the whole area of Caucasian. Singers and musicians such as Mirze Mehemedhesen, Mehdi, Mabud, Shukur, Davud Safiyarov, Mehemedgulu and Humayi were the students of Mahmud Aga. It is not accidental that the name of Mahmud Aga and Shamakhi musical school are remembered and showed as a model.

SHASHMAKOM. Uzbek, Tajik professional musical genre belonging to the Middle Ages. It was formed in the 18th century. The musical composition "Shashmakom" consists of 6 large independent plays: "Buzruk", "Rost", "Navo", "Dugokh", "Segokh", "Irok" (makoms). Nowadays Shashmakom has two kinds: "Bukhara" and "Kharazm". Shashmakom has been noted entirely.

SHADDI-SHAHNAZ. The part of mugham. "Shadd" is called the high-pitched tone of a melody, it gives the high tone meaning of "Shahnaz". Sometimes it is called "Zil-Shahnaz" in the mastery practice.

SHAKKI-SHAHNAZ. The part of mugham. Its literal meaning is "Shahnaz" with "suspicion".

SHARG CONCERTS. The name given to the performances of musicians and singers in musical sketches at the end of the 19th century. The aim of those concerts held in Moscow, St.Petersburg, Tbilisi and so on were to help pecuniary aid especially the poor Muslim (Azerbaijanian) students. As the program of "Sharg concerts"

consisting of the performances of singers and trio groups with mughams and tasnifs (national rhythmical melody) to differ them from symphonic and camera musical concerts those concerts were called with that name. The first "Sharg concert was organized in "Khandemirov's theatre" in Shusha in Azerbaijan in 1901 with the initiative of the writer A.Hagverdiyev. The best trio groups and the famous singers such as Jabbar Garyagdi oglu, Kechachi oglu Mehemed, Gasim Abdullayev, Mirze Sadig Asad oglu (Sadigjan), Mashadi Zeynal, the well-known ashugs Abbasgulu and Najafgulu from Gulabli were invited to that concert. The concert was over with the musical performance "Azerbaijan wedding" compiled by A.Hagverdiyev. In 1902 the first "Sharg concert" in Baku was also organized by A.Hagverdiyev, the same concert program was again shown in Shusha and the famous singers of Baku Alasgar Abdullayev and Seyid Mirbabayev took part in that concert. The tradition of "Sharg concerts" (east concerts) are being continued with the names "Mugham concert", "Mugham akhshami" nowadays and attracts a lot of audience. These concerts take the important role of developing, immortalizing and propaganda of mugham art.

SHARG GEJELERI. The name of concerts with large programs held at the beginning of the 20th century in Azerbaijan. The performances of singers and ashugs, the small theatre performances and dances were organized in the concerts "Sharg gejeleri". The first "Sharg gejesi" was held for the poor people by the organization "Muselman kheyriyye jemiyyeti" ("Muslim" charitable society) in 1907 in Baku.

SHIKESTEYI-FARS. The central part created on the 5th stage of some mugham mode, for example: ("Shur", "Segah", "Dashti" and so on.)

SHIKESTE. The precession mugham in the mode "Segah". Its size is 2/4. It has some kinds: "Garabag shikestes", "Kesme shikeste", "Shirvan Shikasta" and so on.

SHIRVAN SHIKESTESI. One of the kinds of Shikeste.

SHOBE. The complete and independent part due to the melodic and mode point of mugham dastgah.

SHUR. One of the main mughams in Azerbaijan folk music. The root of the mugham "Shur" takes an important place in ashug music activity, many of ashug songs are in the root of "Shur". Usually Azerbaijan folk songs, dance melodies and other instrumental forms

("jangi", "gahramani", "koroglular" and so on) are created in the root of the mugham "Shur". The dastgah "Shur" is considered the greatest and the most monumental dastgah among the other dastgahs. Though some dastgahs such as "Shur-Shahnaz", "Abu-Ata", "Dashti", "Bayati-Turk" considered the independent dastgah in fact belong to the mugham "Shur". "Shur" has percussion mughams by comparison other dastgahs ("Semayi-Shams", "Ovshari", "Osmanli" ("Maani"), "Arasbari" and so on.).

In laconic form the following parts and sections are in the content of the dastgah "Shur": "Maye", "Selmek", "Haji Yuni", "Shur-Shahnaz", "Buselik", "Bayati-Gajar" ("Bayati-Turk"), "Shikesteyi-Fars", "Ashiran", "Shamayi-Shams", "Zamin-Khara", "Hijaz", "Sarenj", "Nishib-Feraz". The mode "Shur" is one of the 7 main modes in Azerbaijan music (U.Hajibeyli). Its structure consists of 1-1/2-1 ton formulas three tetra cord connecting method; its sound row is 10 stages, the 4th stage is tonic stage. The sound row of the mode Re "Shur".

SHUR MUGHAM NOTES WRITING. The mugham "Shur" was noted in the instrumental form by N.Mammadov in the performance of A.Bakikhanov (1962), and it was also noted by A. Asadullayev in the performance of E.Mirzeferov (2006). This mugham is applied very much in the activity of composer. Fikrat Amirov created the symphonic mughams "Shur" and "Kurd-ovshari" on the base of this mugham (1948).

SHUR-SHAHNAZ. Mugham including the parts "Shahnaz", "Dilkash", "Shaddi-Shahnaz" in "Shur" mode.

SHUSHTER. The small dastgah including the parts "Bardasht", "Amiri", "Shushtar", "Tarkib". "Shushtar" is one of the 7 main modes in Azerbaijan music. Its structure is 1/2-1-1/2 tone formula with two tetra cord style, the sound row is 8 stages, the 6th stage is tonic stage. The 3rd, 6th, 7th stages of the sound row of mode contains the base of mugham "Shushtar", the music examples created in this mode are based the same stages. The sound row of "Iya" "Shushtar" mode:

"SHUSHTAR" MUGHAM NOTES. The mugham "Shushtar" was noted in the instrumental form by A. Asadullayev in the performance of E.Mirzeferov (2006).

SINGING. The art of singing vocal; being one of the ancient kinds of music mastery it is based on the habits of delivering the figurative-arauistic subject of musical composition with the help of the musician's voice. Singing can be solo, ensemble and chorus forms. Singing is usually sounded by the instrumental accompaniment.

SOLO. A piece of music, dance or entertainment performed by only one person. The most important part in ensemble. The solo performance of mugham in different instruments is applied widely in mugham mastery. In mugham ensemble the performance of the singer is important as solo, but the solo of tar and kamancha in different episodes are remarkable.

SOLOIST. A solo performer; the soloist – the singer in mugham mastery performs the song to the accompaniment of the instrumental ensemble.

SONG. The form of vocal musical art connecting the music character with the poetical melody. The vocal-instrumental episode based on the intonations of some parts in the dastgahs.

SUMSU. The wind musical instrument prepared from the reed.

SYMPHONIC MUGHAM. One of the genres in Azerbaijan music. It was created by Fikrat Amirov in 1948. Basing the composition characters and music materials of mughams F. Amirov created the symphonic plays "Shur" and "Kurd-Ovshari" and they were the base of this genre in Azerbaijan symphonic music. The main character of the genre is the principle of growth rising little by little belonging the character of mugham dastgah, its compositional structure, dramaturgical movement line have been saved, at the same time, the methods of the symphonic working in the development of mugham melodies, variety have been also applied. Many of Azerbaijan composers have used this genre. Niyazi has composed the mugham "Rast", S. Alasgarov has composed "Bayati-Shiraz", F.Amirov "Gulustan Bayati-Shiraz", T.Bakikhanov "Humayun", "Neva", "Rahab" and other symphonic mughams.

T

TAR. 1. The taut string musical instrument. It has spread in Iran, Middle Asia, Dagestan and in other neighboring countries. But Azerbaijan tar differs from Iranian tar according to its structure, construction. During the second part of the 19th century the famous representative of Azerbaijan music art Mirze Sadig Asad oglu changed the construction of musical instrument tar on the base of scientific-acoustic principles. He increased the number of strings in order to strength the voice of tar; tied the extra curtain (called zabol) in the top part of the hand, he helped to use tar mastery techniques; 2. Drum; 3. String.

TARZAN. The performer of the instrument tar; a professional musician performing as a soloist or an accompanier.

TABIL. A percussion musical instrument.

TAKHNIS. Very high-pitched tone.

TAGSIM. 1. The free improvisation on the main base; 2. Mugham or mugham part in Turkish music.

TERANE. Melody, song, tune.

TARKIB. The second part in the mugham "Shushtar", the part between "Shushtar" and "Uzzal" in the dastgah "Humayun".

TASNIF. The little song with accurate and constant sizes performed between the parts of dastgah.

TUTEK. The wind instrument prepared from the wood.

U

UD. The ancient stringed instrument performed with the mediator by Near East nations. It has spread in Arab countries, Turkey and Iran. During the centuries the instrument ud has been amended and its construction has been changed. The modern instrument ud is a musical instrument with six strings. Five of them are connected double, but the sixth is connected alone. The arrangement and order of the strings are very strange: the melodic strings are in the middle, but the bass strings are connected from sides.

UN. Voice, sound, vocal voice.

UST MIZRAB. In the practice of tar mastery the method of touching the mediator on the strings each time only from top to bottom.

USHSHAG. The 1st of the main 12 mughams of classical music of Near East nations; 2. One of the sections performed in the base of the dastgah "Rast".

UZZAL. The high-pitched tone part situated at the end of mugham after "Khaveran" part in the dastgah "Bayati-Shiraz".

V

VAMIG. The ancient percussion mugham.

VILAYETI. One of the central parts performed in the dastgahs "Rast" and "Mahur".

Y

YEDI-HASAR. The section situated between "Arag" and "Ashig-gush" in the dastgah "Zabul Segah".

YETIM SEGAH. The mugham performed in sad mood on the base "Kharij Segah".

Z

ZABUL. 1. In Azerbaijan classical music: The part situated between "Segah" and "Yedi-Hasar" in the dastgah "Chahargah"; 2. In Iranian music: a) The part situated between "Uzzal" and "Bayati-Ajam" in the dastgah "Humayun"; b) The part situated between "Badr" and "Mayeyi-Sagir" in the dastgah "Chahargah".

ZABUL SEGAH. The dastgah (system) connecting the following parts: "Mayeyi-zabul", "Muye", "Manendi mukhalif", "Segah", "Makhlug", "Shikesteyi-fars", "Murebbige", "Arag", "Yedi-Hasar", "Ashig-Gush".

ZAMIN-KHARA. (The literal meaning of the word is "rocky place")
1. In Azerbaijan classical music: the part situated between "Mansuriyye" and "Rak-Hisar" in the dastgah "Rast"; the part situated between "Bayati-Gajar" and "Maverannahr" in the dastgah "Rast"; the part situated between "Mansuriyye" and "Maverannahr" in the dastgah "Chahargah"; 2. The part performed after "Samayi-Shams" in the mugham "Shur". This mugham has a very plaintive, languishous and effective intonation. That is why in religious rituals the elegies are composed on the base of "Zamin-Khara".

ZAMR. A wind musical instrument.

ZANGI-SHUTUR. (The literal meaning of the word is "tinkling")
1. The part situated between "Rak" and "Arag" at the end of the dastgah "Dugah"; 2. Before this part was performed between "Ashiran" and "Karkuki" in the dastgahs "Rast", "Chahargah" and "Neva".

GLOSSARY

A		Baki mugham mejlisleri	135
		Bal-Kabutar	136
Abulchap	131	Balaban	136
Afshari	131	Bakhtiyari	136
Alet	131	Bam	136
Aletshunaslig	132	Barbat	136
Alt mizrab	132	Bardasht	136
Amiri	132	Barmag	136
Arachalgi	132	Bas aletler	137
Araq	132	Bas tar	137
Arazbari	132	Basic tone	137
Arganun	132	Basit	137
Aruz vezni	132	Bayati	137
Asas pilleler	133	Bayati-Ajam	137
Ashig-Gush	133	Bayati-Isfahan	137
Ashikh	133	Bayati-Kurd	137
Ashiran	133	Bayati-Gajar	137
Avaz	133	Bayati-Raje	137
Avazat	133	Bayati-Shiraz megami	137
Avazi-nagis	133	“Bayati-Shiraz“ mughami	138
Avazi Khosh Ulu mugham	133	“Bayati-Shiraz“ mugham	138
Avaze	133	notes	
Avazekhan	133	Bayati-turk	138
Ayag etme	133	Beste-Nigar	138
Azerbaijan	133	Beytus-Sefa	138
Azerbaijan folk music basis	134	Bidad	139
		Bogaz	139
		Buselik	139
		Buzurg	139
B		C	
Bab-Tahir	135	Chahargah megami	140
Bagdadi	135	Chahargah mughami	140
Bahr-nur	135		
Bahr	135		

ZANGULE. 1. The 9th of the main 12 mughams of classical music of Near East nations. 2. One of the ornamental and adornment tricks used in Azerbaijan vocal music activity.

ZARBI MUGHAM. Azerbaijan original folk music form consisting of the mugham performed the difficult and changeable rhythm on the base of the free improvisation according to the rhythmic point of the vocal part and the accurate and constant sized from the music with the instrumental escort, for example: “Heyrati”, “Shikeste”, “Mensuriyye”, “Keremi”, “Maani”, “Ovshari”, “Arazbari” and so on.

ZIL. The high-pitched tone.

ZIRAFKAND. The 7th of the main 12 mughams of classical music of Near and Middle East nations.

ZIRKESH. The small section at the beginning of the dastgah “Shur”.

ZIRVE. 1. The top of the interval; 2. The top of the melody.

ZURNA. The wind instrument prepared from the wood. There are 7 holes in the front section and a hole in the back side of it, they are usually closed or opened with the fingers in definite times during the performances. Zurna had many kinds such as: “asefi zurna”, “arabi zurna”, “ajami zurna”, “gaba zurna”, “shahabi zurna”, “jure zurna” and so on.

ZUKHMET. A mediator.

ZUMZUME. To sing the favorite music slowly. It is mostly used in the process of mastering the melody of the music.

GLOSSARY

“Chahargah” mugham notes	141	F	
Chahar mizrab	141		
Chalgi aletleri fesilesi	141	Fili	147
Chanag	141	Folk musical instruments	147
Chakavak	141	Folk songs	147
Chang	141	Folklore	147
Chagana	141	Folk-professional music	148
Choban Bayati	142	with oral tradition	
Classic	142		
Composer	142	G	
Conductor	142	Gabri	149
Connecting part	142	Gaf	149
Culmiation	142	Gafgaz Humayunu	149
		(Caucasus Humayun)	149
		Ganon	149
D		Ganun	149
Daf	143	Gana, gina	149
Deramed	143	Garabag mugham school	149
Dastgah	143	Garabag mugham meetings	150
Dashti	143	“Garabag singers”	150
Dilkash	143	Garabag shikastasi	151
Dilruba	144	Gardaniyye	151
Diringi	144	Gatar	151
Duet	144	Gatar-Bayati	151
Duetтино	144	Gaval	151
Dulogiya	144	Gaynatma	151
Dugah	144	Gemensiz	151
Dutar	144	Gerai	151
		Gerre	152
E		Geside	152
		Gezishme	152
Elegy (Ađı)	145	Ghazal	152
Ensemble	145	Gosha gafiye	152
Ensemble of Azerbaijan folk musical instruments	145	Gosha nagara	152
Eser	146	Gramophone record	152
		Gushe	153
		Gulriz	153

H		Kar	159
		Kereshme	159
Haji Dervishi	154	Key-Khosrovani	159
Haji Yuni	154	Keshish oglu	159
Harmony	154	Karami	159
Hasar	154	Karim Abadi	159
Hava	154	Karkuki	160
Heyrati	154	Kasma shikasta	160
Hazaj	154	Khanande (Singer)	160
Hesin	155	Koos	160
Heziz	155	Khanande and sazende groupe	160
Hijaz	155	Kharij	160
Humayun	155	Kharij Segah	160
Humayun makam	156	Kharrat Gullu’s school	160
“Humayun” mugham notes	156	Khaveran	161
Huseyni	156	Khojasta	161
Huzzan	156	Khun	161
		Kurd Ovshari	161
		Kurd Shahnaz	161
		Kurdi	161
I			
Iqa	157		
Improvisation	157	L	
Instrumental mugham	157	Lad	162
Intonation	157	Ladtonallig	162
Isfahan (Isfahani)	158	Lal barmag	162
		Lal perde	162
J		Lahn	162
		Lyrics	162
Jald mizrab	158		
Jidayi	158	M	
Jumle	158	Maani	163
		Mahur	163
K		Mahur-hindi	163
Kabili	159	Mahuri-Muheyyer	163
Kaman	159	Makam	163
Kamancha	159	Makom	163
Kamil	159		

T

Tar	188
Tarzan	188
Tabil	188
Takhnis	188
Tagsim	188
Terane	188
Tarkib	188
Tasnif	188
Tutek	188

U

Ud	189
Un	189
Ust mizrab	189
Ushshag	189
Uzzal	189

V

Vamig	190
Vilayeti	190

Y

Yedi-hasar	190
Yetim segah	190

Z

Zabul	191
Zabul Segah	191
Zamin-Khara	191
Zamr	191
Zangi-Shutur	191
Zangule	192
Zarbi magham	192
Zil	192
Zirafkand	192
Zirkesh	192
Zirve	192
Zurna	192
Zukhmet	192
Zumzume	192

Notable instrumental performers of Azerbaijan (XIX-XX centuries)

**MIRZE SAGID ASAD OGLU
SADIKHAN (TAR)
(1846-1902)**

**GURBAN BAKHSHALI
OGLU PRIMOV (TAR)
(1870-1965)**

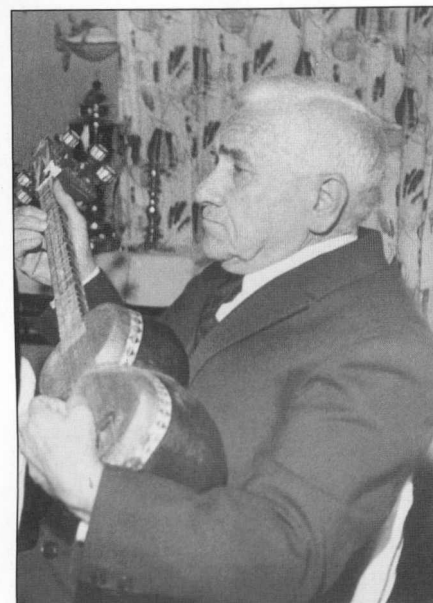
**MIRZE FERERZA OGLU RZAYEV (TAR)
(1847-1927)**

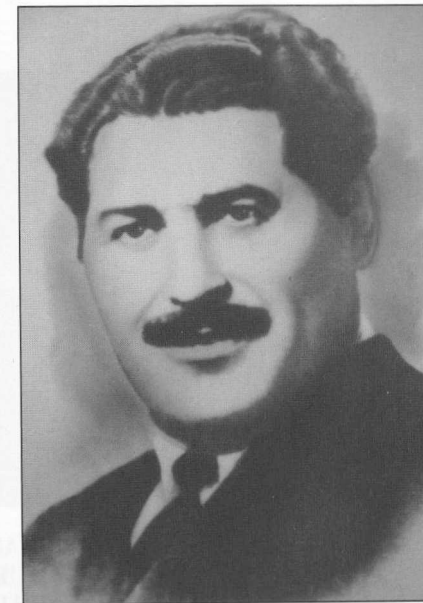
**MASHADI JAMIL
AMIRASLAN OGLU
AMIROV (TAR) (1875-1928)**

**LETIF HUSEYN OGLU
KARBALAYI (QARMON)
(1876-1944)**

**AMHEDKHAN MAMMADRIZA
OGLU BAKIKHANOV (TAR)
(1892-1973)**

**TEYYUB HAJI MAMMAD OGLU
DEMIROV (GARMON)
(1908-1970)**

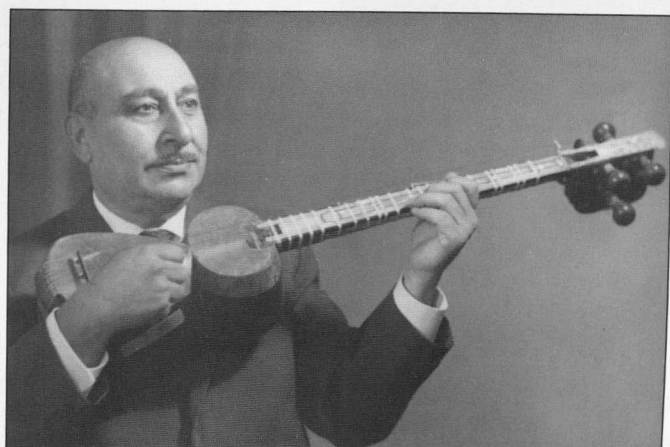
**SHIRIN MASHADI
HUSEYN OGLU AKHUNDOV
(TAR) (1878-1927)**

**MAMMADKHAN MAMMADRIZA
OGLU BAKIKHANOV (TAR)
(1890-1957)**

**MEHDI JAVAD OGLU NEZERLI
(WIND INSTRUMENTS) (1892-1952)**

**BAHRAM MASHADI SULEYMAN BEY
MANSUROV (TAR)
(1911-1985)**

**MAMMADAGA
MAMMADHASAN OGLU
MURADOV (TAR)
(1921-1969)**

**BAHRUZ MAMMAD OGLU
ZEYNALOV (BALABAN)
(1926-1998)**

**ALIAGA EYVAZ OGLU
GULIYEV (TAR)
(1917-1998)**

**HAJI MAMMAD OGLU
MAMMADOV (TAR)
(1920-1981)**

**EHSEN ALIABBAS OGLU DADASHOV (TAR)
(1924-1976)**

HABIB ABDULHUSEYN OGLU BAYRAMOV (TAR)
(1926-1994)

ELMAN KARIM OGLU BEDELOV (KAMANCHEH)
(1929-1991)

RAFIQ FERZI OGLU BABAYEV (PIANO)
(1936-1994)

ZAUR SULEYMAN OGLU ALIYEV (PIANO)
(1937-1950)

VAGIF AZIZ OGLU MUSTAFAZADEH (PIANO)
(1940-1979)

ADALAT SEFERELI OGLU
VAZIROV (KAMANCHEH)
(1951-2002)

The editor of publishing house:

Nigar Hasanova – Doctor of philosophy on philology
Saadat Tahmirazgizi - Doctor of philosophy on philology

The editors of art:

Ellada Huseynova -
Doctor of philosophy on art criticism, associate professor
Leyla Mammadova-Farajova –
Doctor of philosophy on art criticism, professor

Painter:

Alina Jahangirova

Design:

Irina Tishakova

Computer operator:

Fidan Nasirova

Narmin Aliyeva

CONTENTS

Introduction	129
Explanatory mugham dictionary.....	131
Glossary	195
Notable instrumental performers of Azerbaijan	203
(XIX –XX centuries)	

İZAHLI MUĞAM LÜĞƏTİ

Çapa imzalanıb 10.02.15. Format 70x100¹/₁₆
Təbaşirli matt kağız. Ofset çap üsulu. F.ç.v. 13,375
Sayı: 400 əd. Sifariş 004.

“OL” Nəşriyyat, poliqrafiya və kitab ticarəti evi.
AZ 1009 Bakı, Mirzə İbrahimov 43. Tel: (012) 497-36-23
“OL” npkt-nin mətbəəsində çap olunub.
E-mail: olnpkt@gmail.com